

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ББК 81.411.1я72+(81.665.2)

У 45

Авторський колектив:

*Т. Гнаткович, А. Лукач, Є. Борисова,
К. Лавер, К. Рінгер*

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 20.07.2015 р. № 777)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою : підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. Гнаткович, А. Лукач, Є. Борисова, К. Лавер, К. Рінгер. – Львів : Світ, 2015. – 184 с.

ISBN 978-966-603-929-6

У підручнику вміщено матеріал, який допоможе учням спочатку повторити вивчене, а потім поглибити свої знання про частини мови, вдосконалити вміння змінювати слова і правильно будувати речення. Пожвавити й урізноманітнити навчальний процес на уроці і вдома покликані рольові завдання «Ти – дослідник», «Робота в парах», інтелектуальні розминки, творчі завдання і завдання з перекладу. Тексти підручника та ілюстративний матеріал містять цікаву інформацію про життя та побут українців, сучасне українське мистецтво.

УДК 811.161.2(075.3):=511.141

ББК 81.411.1я72+(81.665.2)

© Гнаткович Т.Д., Лукач А.Ю., Борисова Є.Є.,
Лавер К.М., Рінгер К.В., 2015

© Штурма М.С., художнє оформлення, 2015

© Видавництво «Світ», 2015

N 978-966-603-929-6

Любі учні!

Непомітно промайнуло літо, і веселий дзвінок знову покликав вас за парти. Ми раді зустрічі з вами і готові продовжити нашу спільну подорож у світ знань.

Цього навчального року ви вивчатимете частини мови, а саме: форми дієслова – дієприкметник і дієприслівник; прислівник; службові частини мови: прийменник, сполучник і частку, а також особливу частину мови – вигук. Ви вдосконалюватимете свої вміння змінювати слова і правильно будувати речення. Автори підготували для вас такі завдання, які допоможуть легко опанувати нові знання. Рольові завдання «Ти – дослідник», «Ти – редактор», «Робота в парах», інтелектуальні розминки та творчі завдання урізноманітнять вашу роботу на уроці і вдома.

Тексти підручника містять не тільки цікаву інформацію про життя та побут українців, а й цікавинки з усього світу. Завдання з перекладу допоможуть вам розвивати свої здібності й успішно вивчати українську мову, дадуть можливість порівняти особливості угорської та української мов. Бажаємо вам успіху!

З повагою
Автори підручника

Вступ

§ 1. Поняття про українську літературну мову

Вправа 1. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Про що просила матуся ліричного героя? Яка мова є рідною для вас? Які ще мови ви вивчаєте? Яка з них є державною, а яка – мовою міжнародного спілкування?

МАТУСИН ЗАПОВІТ

Раз казала мені мати:
«Можеш мов багато знати,
кожну мову шанувати,
та одну із мов усіх
щоб у серці ти зберіг».
В серці ніжну і погідну
збережу я мову рідну!
М. Хоросницька

Вправа 2. Ти – дослідник. I. Прочитайте текст.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні й громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут. Вона характеризується уніфікованістю, стандартизованістю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в усній і писемній формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні. Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби суспільства. Писемна форма літературної мови функціонує у сферах державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібравши в себе окремі діалектні ознаки інших наріч. Зачинателем нової української літературної мови був Іван Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»). Він першим використав народнорозмовне багатство полтавських говорів і фольклору.

Основоположником сучасної української літературної мови справедливо вважають Тараса Шевченка. Саме він уперше своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної та словесно-художньої культури, заклав основи для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови. У мові творів Шевченка знайшли відображення народнопоетична творчість, усно-розмовні форми народної мови. Традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови продовжили у своїй творчості Іван Франко, Леся Українка, Панас Мирний, Михайло Коцюбинський та інші письменники.

Українська літературна мова постійно розвивається та збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, удосконаленням обов'язкових для всіх літературних норм (З енциклопедії).

II. Усно дайте відповіді на запитання.

1. Яку мову ми називаємо літературною?
2. У яких формах реалізується літературна мова?
3. Де використовують усну форму літературної мови? А писемну?
4. На основі якого наріччя сформувалась українська літературна мова?

5. Кого вважають зачинателем, а кого – основоположником української літературної мови?
6. Хто продовжив традиції Тараса Шевченка у розвитку української літературної мови?

III. Що ви знаєте про створення угорської літературної мови? Використовуючи як зразок наведений текст, підготуйте повідомлення про виникнення угорської літературної мови.

Вправа 3. Прочитайте вислови відомих людей про мову. Запишіть у зошити вислів, який вам сподобався найбільше. Усно поясніть свій вибір. Що значить мова для вас?

«Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу» (*Олесь Гончар*).

«Мова – це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною» (*Кіндрат Кропива*).

«Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування» (*Панас Мирний*).

Словник

діалéкт – nyelvjárás
загальнонаро́дна мо́ва – össznépi nyelv
мелодика – dallam
наріччя – nyelvjárás

скарбни́ця – kincstár
сподіва́нки – remények
стандартизо́ваність – szabványosítás
уніфіко́ваність – egységesség
уста́лення – intézményesülés

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 5-6 КЛАСАХ

§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях

Вправа 4. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Яка основна думка поезії? Які види речень за метою висловлювання використані у творі? Поясніть вживання розділових знаків у кінці речень.

Хіба чекати плати за добро?
Нехай в руці зламається перо,
нехай твоя зламається рука,
що за добро добра собі чека!

Добро твориться просто – ні за так.
Так, як цвіте і опадає мак,
як хмарка в'ється і сміється пташка,
як трудиться мурашка-горопашка.

I. Драч

II. Пригадайте два-три прислів'я про добро, запишіть їх.

Вправа 5. Перепишіть речення, вставляючи потрібні розділові знаки. Усно поясніть свій вибір.

1. Климко йшов уже восьму добу Першого дня йому йшлося легко навіть весело (*Г. Тютюнник*). 2. Чи знаєте ви як шелестять улітку осокори (*І. Цюпа*). 3. Ліс ще дрімає а з синім небом уже щось діється... (*М. Коцюбинський*). 4. Пройшли жнива скінчилася возовиця* (*Панас Мирний*). 5. Боже як багато в світі краси Яке небо (*О. Довженко*). 6. З чого починається любов до отчого краю (*Є. Гуцало*).

Вправа 6. Творча робота. I. Пригадайте правила вживання розділових знаків у реченнях з однорідними членами. Для цього скористайтеся схемами.

1) ○, ○, ○, ○... 3) \odot : ○, ○ і ○.

2) ○ і ○, ○ і ○... 4) ○, ○, ○ – \odot .

II. До кожної схеми доберіть по одному прикладу, запишіть їх у зошит.

Вправа 7. Перепишіть речення, поясніть вживання розділових знаків при звертаннях.

1. Ой Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові (*Т. Шевченко*). 2. Ох, пісне, чому, як той птах, не летиш? (*М. Рильський*). 3. Шуми, вітре, шуми, буйний, на ліси, на гори... (*М. Шашкевич*). 4. Спи, мій малесенький, поки є час (*Леся Українка*). 5. Весело й тяжко згадувати нам тебе, старий наш діду Києве! (*П. Куліш*)

Вправа 8. І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про ворону? Перекажіть текст.

ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ ВОРОНА

Гадаєш, усі ворони похмурі та нецікаві? Насправді ці мудрі, грайливі птахи можуть розповісти про себе багато цікавого та несподіваного. Готовий дивуватися? Тоді вперед!

Виявляється, ворони обожнюють ігри та розваги. Полюбляють ворони бешкетувати і з іншими тваринами: котами, собаками, а на волі залюбки граються з вовками і видрами. Для цього пернаті використовують все, що знайдеться під рукою... чи то пак, під лапою: шишки, палички, м'ячі тощо.

Розуму цим дивовижним пернатим не позичати. Траплялися випадки, коли ворона, захищаючи своє потомство, кидала невеличкі камінці в людей, що наближалися до гнізда.

Живучи в неволі, ворони здатні навчитися розмовляти не гірше від папуг. Часто вони імітують звуки тварин та автомобілів, а в дикій природі відтворюють виття вовків і лисиць. Завдяки такій властивості чорнявим красеням легко вдається відлякати хижака та поласувати залишками здобичі.

Спілкуються ворони не тільки з допомогою звуків. Птахи однієї зграї прекрасно розуміють одне одного за рухами дзьоба.

Ворони турбуються про своїх товаришів. Якщо птах зламає крило чи отримає іншу травму, зграя нізащо не залишить його наодинці з бідюю.

Вилетівши з батьківського гніздечка, птах оселяється у воронячій зграї та шукає свою другу половинку. Після цього усе життя ворони живуть парами та зберігають вірність.

Побачити ворону можна в будь-якому куточку світу. А все тому, що птахи невибагливі та легко адаптуються до навколишніх умов. У дикій природі ворона живе 17 років, у неволі — близько 40 (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

II. Перепишіть перший абзац тексту, визначте вид кожного речення за метою висловлювання. Усно поясніть вживання розділових знаків.

III. Пошукайте в інтернеті цікаві факти про інших тварин. Розкажіть про них у класі.

Словник

возовиця – вивезення хліба з поля після жнив, а також період, коли це робиться.

мурашка-горопашка – hangya

пернаті – madarak

осокори – nyárfa

грайливий – játékosk

бешкетувати – csintalankodik

обожнювати – imádják

відра – vidra

§ 3. Способи творення слів

Вправа 9. Поетична хвилинка. Прочитайте вірш. Куди кличе автор читачів? Який літературний прийом використала автор у поезії? У виділених словах визначте значущі частини. Встановіть спосіб творення цих слів.

Засвітились листочки на клені
жовтим-жовтим, ясным вогнем.
Киньте ви всі турботи щоденні,
і до осені в гості підем.

Н. Красоткіна

В українській мові слова творяться за допомогою таких способів:

- суфіксальний: слово → словник; дуб → дубочок, білий → білесенький;
- префіксальний: казка → приказка; брати → відібрати; водний → підводний;
- префіксально-суфіксальний: сила → безсилля; слово → прислівник; чесний → по-чесному;
- безафіксний: молодий → молодь; бігати → біг; рухатись → рух;
- складання слів або основ: лісопарк → ліс + парк; трикутник → три + кут; чорнобривий → чорний + брови;

- **аббревіація:** *зовнішнє незалежне оцінювання* → ЗНО; *вищий навчальний заклад* → ВНЗ.
- **перехід однієї частини мови в іншу:** *військовий* (який?) *літак* – *хоробрий військовий* (хто?).

Вправа 10. Творча робота. Гра-змагання. I. За допомогою різних способів словотворення утворіть від поданих слів якомога більше спільнокореневих. Усно назвіть способи словотворення, якими ви скористалися.

II. Виберіть з новоутворених слів два, складіть з ними речення і запишіть їх.

Зразок: село – сільський, виселок, селище, поселення. Вилок – це селище на Закарпатті поблизу кордону з Угорщиною.

Рука, радий, озеро, ліс.

Вправа 11. Запишіть слова, розкривши дужки. Усно поясніть їх правопис.

(Тепло)ізоляція, (довго)житель, (прес)конференція, (місто)по-
братим, (право)охоронець, (теле)коментатор, (шоу)бізнес, (фото)
художник, (екс)чемпіон, (мікро)автобус, (компакт)диск, (східно)
український, (адміністративно)територіальний, (дванадцяти)
поверховий, (сніжно)білий, (біло)сніжний, (південно)східний,
(суспільно)корисний, (високо)кваліфікований, (навчально)тре-
нувальний.

Вправа 12. I. Перепишіть текст. У виділених словах визначте значущі частини, встановіть спосіб їх творення.

Золтан Баконій народився в напрочуд красивому селі Невицькому, що потопає в зелені гір. З башт розташованого на його те-

Й. Бокшай. Дерево над рікою

риторії середньовічного замку відкривається чудовий краєвид на долину річки Уж. Невицьке мальовниче будь-якої пори року, тому не випадково саме тут приходило натхнення до багатьох закарпатських митців. У цих місцях любив працювати й патріарх закарпатської школи живопису Йосип Бокшай (За Л. Луцкером).

II. Чи бували ви в Невицькому замку? Які легенди про нього ви знаєте? Розкажіть їх своїм однокласникам.

Вправа 13. Інтелектуальна розминка. I. Згрупуйте спільнокореневі слова і запишіть їх. Позначте у них корінь. Написане зверте з однокласниками.

Річечка, гора, літній, барва, усміхнений, ріка, гористий, літувати, безбарвний, сміх, барвистий, підгір'я, річище, літечко, посмішка, гірська, літо, річковий, посміхатися, заріччя.

II. За тлумачним словником з'ясуйте значення виділених слів, складіть з ними речення.

Вправа 14. Творча робота. Складіть твір-розповідь (п'ять–вісім речень) про подорож у гори. Твір розпочніть так: «Сьогодні чудовий осінній ранок. Ми разом з батьками вирушили у гори.»

Словник

натхнення – inspiráció, ihlet

патріарх – pátriárka

літувати – nyaralni

заріччя – a folyó túlsó partja

§ 4. Частини мови. Іменник. Прикметник

Вправа 15. Поетична хвилинка. Прочитайте уривок з поезії. Яка його основна думка? Поставте запитання до виділених слів. До яких частин мови вони належать? Які граматичні категорії ви можете визначити у цих словах?

Є на світі моя країна,
де червона цвіте калина,
гори, ріки і полонина –
це моя Україна.

Є на світі моя країна,
найчарівніша, як перлина,
в моїм серці вона єдина –
Це моя Україна!

Ю. Рибчинський

Іменник – це самостійна частина мови, яка об'єднує слова, що називають предмети, опредметнені ознаки, процеси, дії та явища, і відповідає на питання *хто? що?*: *метро, трактор, машина, озеро, біг*.

Поділяються іменники на загальні та власні, конкретні та абстрактні назви, назви істот і назви неістот, належать до одного з трьох родів, змінюються за числами, відмінками, у реченні найчастіше виступають підметом чи додатком.

Прикметником називається самостійна частина мови, що виражає назву ознаки предмета і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* Наприклад: *корисний вчинок, корисна річ, корисне зілля, корисні копалини*.

Прикметник завжди відноситься до іменника, який пояснює, і узгоджується з ним у роді, числі та відмінку.

У словосполученні прикметник найчастіше буває залежним словом, а в реченні – означенням, рідше – присудком.

Вправа 16. Інтелектуальна розминка. І. Прочитайте текст. Усно дайте йому назву і визначте його тему. Випишіть з нього: 1) усі іменники на позначення власних назв; 2) чотири іменники на позначення загальних назв; 3) усно поясніть правопис власних назв.

Батьківщина картоплі – Чилі та Перу. В Європу цю рослину завезли перші дослідники Південної Америки близько 1500 року. Поширюватися як сільськогосподарська культура картопля почала тільки у XVIII ст. завдяки французькому королю Людовіку XVI. Інки, давній народ, який населяв

Перу, вирощували близько 60 видів картоплі в різних місцях і в різних кліматичних умовах – від пустель на океанському узбережжі до найродючіших земель берегів озера Тітікака, розташованого на висоті 4000 м над рівнем моря.

II. Чи відомо вам щось про походження інших сільськогосподарських культур? Повідомте цю інформацію однокласникам.

Вправа 17. До прикметників доберіть по два-три іменники різного роду, узгоджуючи їх з прикметниками. Усно визначте їх рід. Із двома словосполученнями складіть речення.

Зразок: лісовий – лісова ягода; лісове озеро; лісовий кущ. Малина – лісова ягода.

ранковий –
спокійний –

холодний –
нічний –

сухий –
гіркий –

Вправа 18. I. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви. Визначте рід, число та відмінок виділених іменників.

З давніх-давен через с..ло Медвин пролягає л..бединий шлях.

Коли запахне відталою з..млею і б..р..зовим соком, птиці, розкол..хуючи повітря, приносили на святкових кр..лах вологе т..пло. Іноді лебеді сідали на воду недалеко від села, близ..ко підпускали до себе дитвору й дорослих.

Потім птиця, струшуючи живі краплини, розгонисто підіймалася вгору, а людина, витираючи піт, хилилася в роботі низ..ко до землі. Проте їй ще довго-довго ввижались оті сонцем перемиті віщуні тепла, що на крилах приносять в..сну (За М. Стельмахом).

II. У тексті підкресліть прикметники, зверху надпишіть їх розряд за значенням.

Вправа 19 (з ключем). Поставте іменники в орудному відмінку однини і випишіть у стовпчики: 1) спочатку ті, у яких букви подвоїлися; 2) потім ті, у яких букви не подвоїлися; 3) за ними ті, у яких вжито апостроф.

Зніяковілість, емаль, шерсть, подорож, кров, смерть, ожеледь, жовч, верф, вживаність, снасть, Об, радість, гниль, старість, далеч, мати.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитайте закінчення вислову В. Сухомлинського «Треба тонко відчувати три речі: ...».

Вправа 20. Творча робота. I. Пригадайте відомості про ступені порівняння прикметників. Чи від усіх прикметників можна утворити ступені порівняння? Свою відповідь обґрунтуйте.

II. З поданих прикметників випишіть ті, від яких можна утворити ступені порівняння, поряд за зразком запишіть форми вищого та найвищого ступенів.

Зразок: холодний – холодніший, найхолодніший, більш холодний, найменш холодний.

Дерев'яний, ясний, теплий, морквяний, книжковий, глухий, Марійчин, золотий, хороший, шоколадний, лісовий, кислий.

Вправа 21. І. Прочитайте текст. Як учені дізналися дату народження головної героїні п'єси Вільяма Шекспіра? Що ви знаєте про історію її кохання?

З ДНЕМ НАРОДЖЕННЯ, ДЖУЛЬЕТТО!

Виявляється, 16 вересня жителі італійського міста Верона святкують день народження Джульєтти, головної героїні найпечальнішої повісті на світі.

У день народження Джульєтти веронці влаштовують веселі карнавали і гамірні фестивалі, які приваблюють до міста туристів.

Щоб визначити точну дату народження шекспірівської красуні, історикам довелося добряче попрацювати.

Прискіпливо дослідивши усі події в тексті, вчені знайшли рядки, де годувальниця, розмовляючи з леді Капулетті, згадує про народження своєї вихованки в день свята урожаю.

Зіставивши всі факти і події в тексті, доктор Джузеппе Вівіані визначив день народження юної Джульєтти — 16 вересня 1284 року (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

II. Випишіть з тексту словосполучення типу «прикметник + іменник». Визначте їх рід, число, відмінок, а також розряд за значенням прикметників.

III. Запишіть фонетичну транскрипцію виділеного слова.

Словник

узберéжжя – tengerpart

пустéля – sivatag

кліматичні умóви – éghajlati viszonyok

прискі́пливо – aprólékosan

годува́льниця – dajka

зня́ковілість – zavar

§ 5. Числівник

Вправа 22. Поетична хвилинка. І. Прочитайте поезію. Який художній прийом використав поет? Яку людську рису він засуджує?

ВОВКИ

— Чого, брате, так збілів?
Що з тобою сталося?
— Ох! За мною через став
аж сто вовків гналось!
— Бог з тобою!.. Сто вовків!
Та б село почуло!
— Та воно, пак, і не сто,
а п'ятдесят було!
— Та й п'ятдесят диво в нас...
Де б їх стільки взялось?
— Ну, Іванцю! Нехай так,
але десять гналось!
— Та і десять не було!
Знать, один усього?
— А як один? Аби вовк!
Страшно і одного...
— А може, то і не вовк?
— А що ж то ходило,
таке сиве та мале,
а хвостик, як шило?

С. Руданський

II. Випишіть з тексту числівники, визначте їх розряд за значенням і за будовою.

Числівник — це частина мови, яка означає число, кількість, а також порядок предметів при лічбі. Числівники відповідають на питання *скільки? котрий?*: *три, дванадцять, двадцять перший, сто сорок восьмий, п'ять десятих*. Числівники бувають кількісні та порядкові, змінюються за відмінками. Числівник може бути підметом, присудком, другорядним членом речення.

Вправа 23. Запишіть цифри словами у формах кількісного та порядкового числівників, з двома парами числівників складіть речення.

Зразок: 5 — п'ять, п'ятий. Я купила п'ять зошитів. На п'ятому уроці до класу зайшли гості.

4; 15; 77; 123; 869.

Вправа 24. Перепишіть слова, вставляючи на місці пропусків, де потрібно, букви чи знаки. Усно поясніть правопис числівників.

Д..сят., сорок вісім., п..ятд..сят шіст., сім..сот двадцят..
дев..ят., вісім..д..сят.. ч..тири, шіст..д..сят, триста сім..надцят..
міл..ярд, два міл..йони, дев..яносто.

Вправа 25. Інтелектуальна розминка. I. Спишіть текст, замінюючи цифри словами. Усно поясніть їх правопис.

КВІТИ ЗАМІСТЬ ГОДИННИКА

О. Рослін. Портрет
Карла Ліннея

У 1730 році шведський натураліст Карл Лінней винайшов квітковий годинник. Винахід полягав у тому, що вчений знайшов 24 види квітів, які розпускались і закривались у певний час доби, тож можна було влаштувати годинник, виходячи з ритму їхнього життя. Наприклад, якщо квітки темної герані закриваються, це означає, що надвв'єри 2-га ночі, а коли розпускається брунатно-жовтий лілійник – 8-ма година вечора ... (З енциклопедії).

II. Поставте до тексту три-чотири запитання. Усно дайте на них відповіді. Чи знаєте ви ще якісь цікаві факти про квіти? Розкажіть про них своїм однокласникам.

Вправа 26. Творча робота. Використовуючи числівники, дайте відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Скільки часу ти збираєшся до школи?
3. Коли ти приходиш до школи?
4. О котрій годині закінчуються уроки?
5. Скільки часу ти витрачаєш на виконання домашнього завдання?
6. О котрій годині ти лягаєш спати?

Словник

збіліти – elsápad

натураліст – természetkutató

герань – muskátli

брунатно-жовтий лілійник – barnás sárga

liliom

§ 6. Займенник

Вправа 27. І. Прочитайте поезію. Розкажіть, який період осені у ній описується. Як ви розумієте фразеологізм «бабине літо»?

ОСІНЬ

Осінь, осінь. Все розфарбувала,
одягла докільця в теплі кольори.
Я сьогодні наче в казці побувала,
і мені всміхалось сонечко згори.
Все промінням сонячним залито,
срібні павутинки натяглись в гіллі.
Це прощальні струни бабиного літа,
і на них заграли вітри-скрипалі.

Н. Красоткіна

II. Знайдіть у тексті займенники. На що вони вказують?

Я. Жмінка. Бабине літо

Займенником називається частина мови, яка вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх: *він, ми, такий, цей, стільки, кожний*.

Займенники, що вказують на предмети, відмінюються подібно до іменників за відмінками і в реченні виконують зде-

 більшого роль підмета або додатка. Займенники, що вказують на ознаку, змінюються, подібно до прикметників за родами, числами й відмінками і в реченні виконують роль означення. Займенники, що вказують на кількість, відмінюються, як числівники, за відмінками і в реченні виконують роль додатка.

Вправа 28. Ти – дослідник. Прочитайте текст. Випишіть з нього займенники, визначте їх розряд за значенням. На що (особу, предмет, ознаку чи кількість) вони вказують?

Уроки Юрія Юрійовича були для Юлі насолодою. Вона намагалася збагнути, чим вони їй так подобаються, якими чарами володіє вчитель. Учениця записувала його мову, окремі речення чи думки, які її чимось вражали. Вдома, розшифровуючи свої записи, вдумувалась у них, аналізувала кожне слово.

Ні, нічого незвичайного не було в розповіді вчителя. І дівчина робила висновок: справа у майстерності вчителя... (За О. Донченком).

Вправа 29. Творча робота. Спишіть прислів'я, ставлячи подані у дужках займенники у потрібній формі. Усно визначте їх синтаксичну роль. Поясніть, як ви розумієте останнє прислів'я.

1. Вересневий час – сім погод у (ми). 2. Серпень страву готує, а вересень подає (вона) до столу. 3. Після Якова (22 жовтня) тепла (ніякий). 4. Осінь іде і за (себе) дощ веде. 5. Жовтень хоч і холодний, та листопад (він) перехолодить. 6. На (чий) току молотять, (той) і хліб возять. 7. Погане дерево – погана з (він) й тріска.

Вправа 30. Запишіть займенники групами, відповідно до розрядів за значеннями. Правопис виділених займенників поясніть. З трьома займенниками різних розрядів складіть речення.

Ти, мій, їхній, такий, ви, що, кожен, оця, весь, нічий, деякий, щось, себе, будь-хто, який-небудь, абикотрий.

Вправа 31. Відгадайте загадки, відповіді запишіть у зошит, провідмініайте ці слова.

1. Назва країни: слово починається і закінчується особовим займенником, а посередині назва породи коня. 2. Які два займенники псують дороги? 3. Особовий займенник, який на письмі передається однією буквою. 4. До особового займенника додайте одну літеру і перетворіть його на антонім до слова «війна».

Вправа 32. Усно пояснить значення фразеологізмів, за потреби, скористайтесь фразеологічним словником. З двома фразеологізмами складіть речення і запишіть їх. У фразеологізмах підкресліть займенники.

Бити себе в груди; буде й на нашій вулиці свято; не бачить далі свого носа; знати всі ходи та виходи; стати на свої ноги; ні з того ні з сього; не на ту ногу встати; от тобі й маєш; хто в ліс, хто по дрова.

Словник

тік – cséplő

тріска – itt: gyújtófa

збагнути – megérteni

скрипаль – hegedűművész

§ 7. Дієслово

Вправа 33. I. Прочитайте текст. Назвіть його тему. Усно завершіть розповідь (двома-трьома реченнями).

Школа – як неспокійний, гомінливий вулик: гуде, шумить, сповнена дитячим галасом. А то враз притихне після дзвінка, тільки чути, як у класах хтось читає по складах, відповідає таблицю множення чи розповідає закон Архімеда...

У кожного класу свої клопоти.

Дзеленькне дзвінок – і знову озоветься тривожний вулик...

II. Випишіть з тексту дієслова. Яку дію (завершену чи незавершену, у якому часі) вони називають? Розкажіть, що ви знаєте про дієслово.

III. У виділеному слові визначте кількість звуків і букв.

Дієслово – самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета і відповідає на питання *що робити? що зробити? що роблять? що зроблять?* тощо: *читати, слухають, поливав, забув би.*

Дієслова мають три часи: теперішній, минулий і майбутній.

У теперішньому і майбутньому часах дієслова змінюються за особами і числами, а в минулому часі – за родами (в однині) і числами.

Дієслова бувають доконаного і недоконаного виду, перехідними або неперехідними, змінюються за способами (дійсний, умовний, наказовий).

У реченні дієслово найчастіше є присудком.

В права 34. Від дієслів утворіть по одному дієслову всіх часових форм і запишіть їх. Оберіть одне дієслово і введіть у речення всі його часові форми.

Зразок: читати – читав, читають, читатиме. Микола читав оповідання. Учні виразно читають. Марійка читатиме повість І. Франка влітку.

Слухати, хотіти, подумати, чути, запитати.

В права 35. Ти – перекладач. Перекладіть речення, запишіть їх. Під час роботи уникайте дослівного перекладу. Підкресліть у перекладених реченнях дієслова, визначте їх час і спосіб.

A tanulás is munka, mégpedig nem is könnyű munka. Meg kell-e tanulnunk azt, hogyan kell tanulni? Egyesek szerint feltétlenül, mások szerint viszont nem, hiszen a tanulás oly egyszerű.

Tanulni megtanulni nemcsak kell, de szükségszerű. Hiszen semmilyen munka nem lehet eredményes, ha hozzáértés nélkül végezzük. A tanulás pedig munka. Hát meg kell tanulni úgy végezni ezt a munkát, hogy eredményes legyen és örömet okozzon.

В права 36. I. Прочитайте текст, дотримуючись правильної інтонації. Випишіть з тексту дієслова. Визначте, у якому способі їх вжито.

Учні!

Будьте зразком дисциплінованості на вулиці. Дотримуйтеся правил дорожнього руху. Ходіть тільки по тротуару. Переходьте дорогу тільки у визначених місцях. **Не користуйтеся** навушниками на вулиці. **Не порушуйте** правил самі і не дозволяйте робити цього своїм товаришам. Це врятує ваше життя! (З журналу).

II. Поясніть правопис виділених слів. Пригадайте, у яких випадках **не** з дієсловами пишеться разом.

В права 37. Спишіть речення, поставивши дієслова у потрібному часі. Визначте особу та дієвідміну дієслів теперішнього часу.

1. Дмитрик, восьмилітній хлопчик, (вискочити) з душної низенької хати... (М. Коцюбинський). 2. Стадо північних оленів повільно (йти) тундрою (М. Трублаїні). 3. Ліс ще (дрімати) в передранішній тиші (М. Коцюбинський). 4. Дятел – тесляр, своїм

міцним дзьобом він легко (видовбувати) дупла у деревах. (Пробити) дятел отвір у корі, а потім дзьобом спритно (вибирати) деревину. От і готова квартира (В. Пархоменко).

Словник

в'улик – méhkas
тесляр – asztalos

спритно – ügyesen
необхідно – szükségszerű

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова – самостійні частини мови у рядку:

- А пригода, жовтий, краса, у
- Б виразно, тихо, овва!, загадка
- В переходити, місяць, веселий

2. Усі іменники абстрактні у рядку:

- А сувенір, сміливість, скеля, море
- Б патріотизм, піднесення, боротьба, героїзм
- В навчання, оптимізм, зима, човен

3. 3 не разом пишуться іменники:

- А (не) пара Б (не)ук В (не)книга
- Г (не)года Д (не)рука Е (не)вдаха

4. Установіть відповідність між термінами та прикладами до них:

Терміни

Приклади

- 1 якісні прикметники А Парасчин, свекрушин, Олегів
- 2 відносні прикметники Б сміливий, ніжний, рішучий
- 3 присвійні прикметники В залізний, складний, сільський

5. Разом треба писати кожний прикметник рядка:

- А чорно/бровий, яблучно/виноградний, історико/філологічний
- Б легко/крилий, загально/освітній, чудо/творний
- В жовто/гарячий, напів/солодкий, кисло/солодкий

6. Усі числівники кількісні у рядку:

- А п'ять, одинадцятий, сорок, п'ятдесят
- Б вісім, два, двадцять один, дев'яносто
- В сімдесят, шостий, сімнадцятий, десять

7. Правильно написаний числівник:

- А дев'ятсот Б шістьсот В п'ятьдесят

8. **Форми називного відмінка, а також роду та числа не має займенник:**

А хтось Б хтозна-який В себе

9. **Через дефіс пишуться займенники:**

А хто/сь, де/який, аби/чий, котрий/сь

Б казна/хто, будь/кого, що/небудь, хтозна/скільки

В аби/в/кого, де/в/кого, хтозна/до/якого, аби/з/ким

10. **Усі слова – дієслова у рядку:**

А рух, стрибати, третій, заквітчаний

Б турбувати, любить, розуміє, малювати

В фарбувати, слух, зеленіє, подесятерити

11. **Дієслово недоконаного виду є у рядку:**

А дозріти на гілці

Б підстрибнути до хмари

В приїхати до бабусі

Г їсти суп

12. **Дієслова наказового способу є в усіх рядках, крім:**

А напишіть, розмалюйте, допомагали

Б зареєструй, принеси, стомилися

В раділи б, хочуть, зваримо

Г зваримо, віднесіть, виявляти

§ 8. Розвиток мовлення.

Повторення вивченого про текст.

Простий і складний плани

власного висловлювання

1. Що ви знаєте про текст?

2. Які типи текстів ви знаєте? Які з них найчастіше використовуєте у мовленні?

Вправа 38. І. Прочитайте текст. До якого типу він належить? У якому стилі написаний? Свою відповідь обґрунтуйте.

ОЗЕРО СИНЕВИР

Справжньою перлиною Карпат є озеро Синевир, поетично назване Морським оком. Справді, воно з висоти пташиного польоту нагадує око. Посередині острівця, як зіниця ока, як зеленкуватий зрачок, а довге віття смерек і ялин – наче казкові вії.

Озеро Синевир належить до типу завальних. Воно утворилося близько 10–11 тисяч років тому внаслідок потужного обвало-зсуву корінних пісковиків, що зірвалися зі схилу гори Красної й перекрили прадавню долину Синевирського потоку. Протяжність обвало-зсуву 400 м, ширина – близько 250 м. Рівень води в озері постійно змінюється: знижується взимку, підвищується навесні і влітку, знову спадає восени відповідно до припливів води з трьох постійних потоків. Також він змінюється у періоди танення снігу та інтенсивних дощів. Амплітуда коливання рівня води в озері досягає 4–4,5 м, відповідно змінюються площа водного дзеркала від 4,45 до 7,58 га, найбільша глибина від 19 до 23,5 м та об'єм води від 350 до 460 тисяч кубометрів.

П. Пуга. Казковий Синевир

Проточність води забезпечується Синевирським потоком, що витікає на 350 м західніше озера. Вода у Синевирському озері прісна і належить до сульфатно-гідрокарбонатних з мінералізацією 107–186 мг/л. Температура води в озері досить низька навіть влітку.

В озері водяться велика кількість форелі декількох видів, рак річковий (З довідника).

II. Поділіть текст на частини. Визначте головну думку кожної з них. Запишіть їх.

План – це послідовний перелік тих питань, які висвітлюються в тексті.

Складання плану – один з різновидів роботи з текстом. Він допомагає:

- краще зрозуміти текст, побачити його логічну структуру;
- відтворити (написати чи переказати) текст або скласти власне повідомлення на певну тематику;
- пригадати зміст прочитаного.

Іноді план складають під час читання книги. Проте краще складати план, коли твір уже прочитаний. Складання планів привчає до чіткості й логічності мислення, допомагає послідовно розкрити тему.

План буває простим і складним. Простий план – це лише перелік тих питань, яким присвячені книжка чи текст. У складному плані основні питання мають підпункти.

Як складати план?

Будь-який текст складається з окремих речень, згрупованих в абзаци. Слід знайти в абзаци чи їх групі самостійну, певною мірою завершену думку, усвідомити, які речення головні, а які – допоміжні стосовно розуміння суті викладеного. Завершена думка, яка об'єднує абзац чи їх групу, і буде назвою пункту плану. А твердження, які її обґрунтовують, пояснюють, ілюструють, будуть підпунктами до основних пунктів плану.

Готуючи план власного висловлювання, потрібно попередньо обміркувати те, про що ви говоритимете, а свої думки оформити у план, простий чи складний. Наприклад, для доповіді про морозиво *простий план* може мати такий вигляд:

1. Звідки походить морозиво?
2. Найпоширеніші рецепти приготування морозива.
3. Цікаві факти про морозиво.
4. Ставлення людей до морозива.

Складний план буде таким:

- I. Історія створення морозива.
- II. Рецепти приготування морозива.
 1. Перший рецепт морозива.
 2. Морозиво молочне.
 3. Морозиво з наповнювачами.
 4. Незвичне морозиво.

III. Цікаві факти про морозиво.

1. Науковці про морозиво.
2. Рекорди морозива.

IV. Значення морозива у житті людей.

Вправа 39. Творча робота. Уявіть собі, що ви журналіст й отримали завдання написати цікаву статтю. За наведеними вище зразками складіть простий і складний плани вашої статті на одну з тем:

1. «Історія автомобіля».
2. «Історія мобільного телефона».
3. «Життя у лісі».
4. Вільна тема.

Користуючись складеним вами планом, усно складіть ваше повідомлення.

Словник

зіниця – ruyilla
завальне (озеро) – beamlott (tó)
обв'яло-зсув – összeomlás-csuszamlás
пісковік – homokkő
приплив води – víz áramlása
амплітуда – amplitúdó

га (гектар) – hektár (ha)
сульфатно-гідрокарбонатний –
szulfát-bikarbonát
мінералізація – ásványosodás
прісний – édes (víz)
градієнт – gradiens

МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ

§ 9. Загальне поняття про форми дієслова

Вправа 40. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку, використавши слова вірша.

ПІСНЯ ПРО РУШНИК

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
і водила мене у поля край села,
і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,
і рушник вишиваний на щастя дала.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
і зелені луги, й солов'їні гаї,
і твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
і засмучені очі хороші твої.

А. Малишко

II. Випишіть з вірша дієслова. З'ясуйте їх значення та морфологічні ознаки. Як називаються ці форми дієслова?

Вправа 41. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання, вміщені після неї.

Форми дієслова

Форми дієслова	На яке питання відповідає	Як змінюється	Яким членом речення є
Неозначена	що робити? що зробити?	незмінна форма	будь-яким членом речення
Особові	що роблю? що робив? що буду робити? що робив би? що роби? і под.	за способами, часами, особами, числами, родами	присудком
Дієприкметник	який?	за родами, відмінками й числами	означенням, присудком
Форма на <i>-но, -то</i>	що зроблено?	незмінна форма	присудком
Дієприслівник	що роблячи? що зробивши?	незмінна форма	обставиною

1. Які форми дієслова незмінні?
2. Які форми дієслова можуть змінюватися за часами й особами?
3. Які форми дієслова можуть бути присудками?
4. Які форми дієслова вживаються тільки в ролі присудка?

Вправа 42. Інтелектуальна розминка. Дієслівні форми запишіть у п'ять груп: 1) неозначена; 2) особові; 3) дієприкметники; 4) форми на *-но, -то*; 5) дієприслівники.

Зразок

Неозначена форма	Особові форми	Дієприкметники	Форми на <i>-но; -то</i>	Дієприслівники
<i>радіти</i>	<i>посаджу</i>	<i>сяючий</i>	<i>відчинено</i>	<i>зупинивши</i>

Міркувати, удосконалюйте, розколотий, зібрано, побачивши, підстрибувати, смеркає, позеленілий, перекрито, роздумуючи, жили б, працювати, посивілий, зроблено, оглядаючи.

Вправа 43. Прочитайте текст. Спишіть, зазначаючи у дужках питання, на які відповідають форми дієслова. Підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль форм дієслова.

Зразок

Рушники подавали (особова форма, що робили?) і брали (особова форма, що робили?), йдучи (дієприсл., що роблячи?) у свати.

Вишиваним (дієприкм., яким?) рушником батьки пов'язували молодих.

І сучасну, і традиційну оселю в Україні важко уявити без рушників. Тчуть їх і вишивають досі. Вишивка – поширений вид декоративно-прикладного мистецтва. Зображуючи малюнок, майстрині користувалися бавовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням. Зразки найдавнішої вишивки збережено лише за кілька останніх років (*З журналу*).

Вправа 44. I. Поряд із неозначеною запишіть усі інші можливі форми дієслів.

Зразок: прибирати, прибирають, прибрана, прибрано, прибираючи.

Виткати, вишивати, одягати, прикрашати, навчати.

II. Із двома-трьома формами дієслів складіть словосполучення, уведіть їх у речення, тематика яких відповідала б темі «Пісня, виткана на полотні».

Зразок: прибрана хата, вишиваний рушник.

Ознакою охайності, працьовитості кожної господині є прибрана хата і вишиваний рушник на стіні.

Вправа 45. Творча робота. Розгляньте фото на с. 26. Складіть усний твір на тему «Пісня, виткана на полотні», вживаючи різні форми дієслова.

Вправа 46 (з ключем). Перевір себе. Випишіть у стовпчик всі форми дієслова в такому порядку, як вони названі в таблиці до впр. 41: 1) неозначена; 2) особові; 3) дієприкметники; 4) форми на **-но, -то**; 5) дієприслівники.

Учитися, об'їжджаючи, освітлений, переїжджаю, зустрівшись, знешкоджено, звітуючи, думати, звисаючий, підігрітий, здивуватися, забувши, остерігатимусь, велено, стемнілий, з'єднавшись, знав би, намалюй, відтятий.

Ключ: з других букв прочитайте вислів поета П. Воронька, що починається словами «**На жаль, ...**»

Словник

неозначена форма – főnévi igenév
безособова форма – személytelen forma
дієприкметник – melléknévi igenév
дієприслівник – határozói igenév
росянистий – harmatos

бісер – üvegyöngy
охайність – tisztaság
перли – igazgyöngy
смеркâс – sötétedik, alkonyodik
відтятий – levágot

§ 10. Дієприкметник як особлива форма дієслова

Вправа 47. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликає? Визначте головну думку, використавши слова вірша.

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливі, трепетні ліси,
де дуби мовчали величаво
у краплинах ранньої роси.

Бігла стежка вдалеч і губилась,
а мені у безтурботні дні
назавжди, навіки полюбилися
ніжні і замріяні пісні.

В них дзвеніло щастя непочате,
радість невимовна і жива,
коли їх виводили дівчата,
як ішли у поле на жнива.

В. Симоненко

О. Тарасенко. Манлива далечінь

II. Вдумайтесь у будову слова «дієприкметник». Як воно утворилося? Пригадайте, що таке дієприкметник. Яке визначення ви давали на уроках угорської мови? Перекладіть його українською мовою. Знайдіть в уривку дієприкметник. Доведіть своє твердження. Зверте свої міркування з таблицею. Випишіть речення з дієприкметником.

Міркуйте так: слово *приспані* вказує на ознаку предмета (*тривоги*) за дією (такі, що *приспали*), відповідає на питання *які?*, має час (минулий), змінюється за родами (*приспаний, приспане*), числами (*приспана, приспані*), відмінками (*приспаного, приспаному, приспанім*), у реченні виконує роль другорядного члена – означення. Це – дієприкметник.

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією або станом і має граматичні категорії дієслова і прикметника.

П р а в а 48. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Розкажіть про ознаки дієслова і прикметника, характерні для дієприкметника. Наведіть власні приклади.

Діє + прикметник поєднує ознаки	
дієслова	прикметника
Вид доконаний або недоконаний <i>стертий (док.)</i> <i>тертий (недок.)</i>	вказує на ознаку предмета, відповідає на питання <i>який? яка? яке? які?</i> <i>битий, бита, бите, биті</i>
Час теперішній або минулий (лише два часи): <i>перемагаючий (теп.)</i> <i>зарослий (мин.)</i>	узгоджується з іменником (займенником) <i>наповнена діжка</i> <i>вони наповнені</i>
Буває активного і пасивного стану <i>ведучий, проведений</i>	змінюється за родами, числами, відмінками <i>збережена традиція, збереженої</i> <i>традиції, збережені традиції,</i> <i>збережений звичай</i>
Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник) <i>закінчена ними недавно</i> <i>(робота)</i>	у реченні виступає означенням, частиною іменного присудка <i>Цей звичай збережений лише</i> <i>в гуцулів. <u>Вишита</u> сорочка їй</i> <i>сподобалась.</i>

П р а в а 49. Інтелектуальна розминка. Згрупуйте словосполучення у два стовпчики: а) «прикметник + іменник»; б) «дієприкметник + іменник». Доведіть правильність виконання.

Зразок

«Прикметник + іменник»	«Дієприкметник + іменник»
<i>Солона капуста</i>	<i>Посолена капуста</i>

Жовте листя, пожовтіле листя; світліючий обрій, світлий обрій;
 печальний погляд, запечалений погляд; зеленіюча трава, зелена
 трава; освітлена кімната, світла кімната; біла стеля, побілена сте-
 ля; передплатне видання, передплачений журнал.

Дієприкметники вказують на ознаку за дією, прикметники – на постійну ознаку.

Вправа 50. Робота в парах. Прочитайте текст. Випишіть речення з дієприкметниками, підкресліть члени речення, з'ясуйте синтаксичну роль дієприкметників. Визначте морфологічні ознаки дієприкметників (вид, час, рід, число, відмінок). Зверте написане з товаришем. Виправте, якщо є помилки.

Зразок. Здалека долітають завмираючі гуки музики.

Завмираючі – дієприкм., поч. ф. завмираючий, недок. вид., теп. ч., мн., Н. в., означення.

Сідає сонце. Розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати. Блідне втомлене днем небо. З'являються крадькома несміливі зорі. Посмутніли і погасли в імлі голубій. Потонули всі вогні в сиве марево тремтяче (І. Нечуй-Левицький).

Дієприкметник зберігає вид того дієслова, від якого він утворений: *фарбувати* (недок. вид) – *фарбоване волосся*; *пофарбувати* (док. вид) – *пофарбоване волосся*.

Вправа 51. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрації. Складіть усний твір-розповідь на тему «Моя країна – Україна». Скористайтесь планом:

1. Моя рідна земля.
2. Я вчуся для своєї України.
3. Моє життя і праця – моїй Вітчизні.

Вправа 52. I. Утворіть дієприкметники від дієслів.

Зразок: чарувати – чаруючий, завітчати – завітчаний.

Співати, бажати, виконати, писати.

II. Із двома-трьома дієприкметниками складіть словосполучення, уведіть їх у речення, тематика яких відповідала б темі «Моя країна – Україна».

Зразок: завітчаний край.

Я йду завітчаним рідним краєм, де уперше побачила сліпучу синь неба і золоті розливи полів.

Вправа 53 (з ключем). Перевір себе.

I варіант

Запишіть дієприкметники у два стовпчики: а) недоконаного виду; б) доконаного виду.

Знаючий, підхоплений, міцніючий, знайдений, переділений, оживаючий, узгоджений, потужний, зрушений, збудований, відпочиваючий, покритий, оцінюваний, обв'язаний, в'язаний, вирощений, старіючий, створений, битий, вимушений.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться закінчення прислів'я: «Краще зробити не обіцяючи, ...».

II варіант

Випишіть словосполучення з дієприкметниками.

Збіднілий дворянин, бідний селянин; зелена трава, зеленіюче листя; молодий полковник, озброєний солдат; столітній дуб, зрубаний ясен; зоране поле, широкий лан; високий будинок, збудований недавно; сива жінка, посивілий дідусь; стривожений погляд, лагідна усмішка; вимитий посуд, чисті чашки.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «... день роком стає».

Словник

дівно-наречена – csodás menyasszony

чорночубий – fekete frufrus

стривожений – aggódó

вимушений – kénytelen

пріспаний – elaltatott

імла – köd

ма́рево – látomás

запечалений – bánatos

крадькома – lopakodva

§ 11. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті

Вправа 54. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з вірша. Які почуття він у вас викликав? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Про кого йдеться у поезії? Що вам відомо про Катерину Білокур? Чи бачили ви картини, намальовані цією художницею? Розгляньте одну з них, розкажіть про свої враження від неї.

К. Білокур. Квіти

МАГІЯ КВІТІВ

Присвята Катерині Білокур

Прийшла у світ жінка магічна,
не жити, в нужді животіти.
До квітів любов її вічна
навчила над світом злетіти.

За казки межею лишала
печалі, незгоди, турботи.
До квітів, з полотна паленіючих,
натомлена з роботи поспішала.

Із трав вперто фарби варила,
для пензлів в'язала щетину.
Заквітчане ніжністю диво творила
у любові, як рідну дитину.

Т. Чорновіл

II. Випишіть виділені сполучення слів. Назвіть і запишіть наявні в них частини мови.

Дієприкметник разом із залежними від нього словами становить *дієприкметниковий зворот*.

Іменник або займенник, від якого залежить дієприкметниковий зворот, називається *означуваним словом*.

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть після означуваного слова, у вимові його виділяють інтонацією, а на письмі відокремлюють комами. Наприклад: *Вітрила, зафарбовані сонцем, схожі були на рожеві крила чайок* (Петро Панч).

Якщо дієприкметниковий зворот стоїть перед означуваним словом, то його не виділяють інтонаційно і не відокремлюють комою. Наприклад: *Освітлена місяцем шхуна стояла непорушно на водній поверхні* (М. Трублаїні).

Увага! Слід розрізняти *одиночні дієприкметники*, що входять до складу словосполучень „дієприкметник + іменник” і комами не відокремлюються, та *дієприкметникові звороти*. Наприклад: *Засніжені поля лежали довкола. – Поля, засніжені ще з осені, лежали довкола.*

У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням ^{яке?} і підкреслюється хвилястою лінією: *Осіннє листя, змокле під дощем, світилося сумним світлом* (Ірина Вільде).

Пунктограма

Кома при дієприкметниковому звороті

Завжди відокремлюються комами дієприкметникові звороти, які залежать від особових займенників. Наприклад: *Стомлені далекою дорогою, ми тільки на світанку добрели до села* (М. Стельмах).

Вправа 55. Прочитайте речення. Спишіть їх. Визначте дієприкметникові звороти й означувані слова, підкресліть їх. Поясніть розділові знаки.

1. У хвойному лісі, затіненому зеленими кронами дерев, весна починається пізніше. 2. Над землею, вкритою перепрілим торішнім листям, вже піднялися ранні квіти. 3. Виводять пташенят повзики здебільшого в дуплах, видовбаних строкатими дятлами на свій зріст. 4. Теплий літній вечір на Дніпрі. За темною лінією високого правого берега, вкритого густим зеленим лісом, поволі розтанув розпечений сонячний диск. Втомлений нічною біганиною, дрімав полохливий заєць. Схвильовані невтішними новинами, ми крадькома втирали сльози (*За творами В. Пархоменка*).

Дієприкметниковий зворот ускладнює просте речення.

Вправа 56. Робота у парах. І. Спишіть, розставляючи розділові знаки і підкреслюючи дієприкметниковий зворот. Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки.

Люди обдаровані природою не обмежуються одним видом творчості – їхній талант проявляється буквально у всьому. Ілюстровані Катериною Білокур книжки збагачують дитячу уяву неповторними образами. На одній з картин бачимо в оточенні

квітів дві берізоньки огорнуті вечірньою млою. Синя холодна гама картини створює ілюзію сповненої романтики української ночі.

II. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

Зразок. Небо, обсіпане ніби рожами, тихо гасло. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 57. Ти – дослідник. З'ясуйте, у яких реченнях впр. 56 дієприкметниковий зворот не відокремлюється комами. Чому? Перебудуйте ці речення, поставивши означуване слово перед дієприкметниковим зворотом. Запишіть його. Як зміняться інтонація та розділові знаки?

К. Білокур. Квітоньки та берізоньки вечором

Не відокремлюється комами дієприкметник, що виступає присудком. Наприклад:

Мій перший вірш (який він є?) написаний в окопі (Л. Костенко).

Вправа 58. Творча робота.

I варіант. Складіть і запишіть з кожним словосполученням по два речення так, щоб в одному з них дієприкметник був означенням, а в другому – присудком.

Зразок:

Схвильований невітшними новинами. Хлопець, схвильований невітшними новинами, крадькома втирав сльози. Батько схвильований невітшними новинами про раптові заморозки.

Оспіваний у піснях, використаний для ікебани, позолочений сонцем.

II варіант. Замініть виділені частини складних речень дієприкметниковими зворотами. Перероблені речення запишіть, вставляючи пропущені букви.

Зразок:

Вербові гілки, що колись були густо повтикані в землю, стали високими вербами (І. Нечуй-Левицький). – Вербові гілки, колись густо повтикані в землю, стали високими вербами.

1. Села, які неначе хтось бе..ладно ро..кидав на протилежних берегах, уже ледь бовваніють між пологими горбами. 2. Обабіч шляху л..жали осін..і поля, що були перекраєнні ву..ькими довгими нивами. 3. Річка, яку освітлює місяць, на півсвіту світиться своїми

ст..повими берегами. 4. Рясно зацвів молоденький сад, який років п'ять-шість тому посадили випускники. 5. Боляче було д..витися на поля, які геть понищила ст..хія (За творами Олесь Гончара).

Вправа 59. I. Утворіть від словосполучень відокремлені і невідокремлені дієприкметникові звороти.

Зразок: талант, який дарує Бог – талант, дарований Богом; дарований Богом талант.

Образи, що вражають емоційною силою; земля, яку розбудило сонце; хата, що її розмалювали квітами; примовки, які склав народ.

II. Із двома-трьома дієприкметниковими зворотами складіть речення, тематика яких відповідала би темі «Магія квітів Катерини Білокур».

Вправа 60. Творча робота. Розгляньте малюнок до впр. 54. Складіть усний вір на тему «Чарівні квіти». У творі можете використовувати запропоновані сполуки слів.

Квіти, зрошені краплями роси; позолочені сонцем розквітлі півонії; червоніючі жоржини, оспівані в піснях; квіти, використані для ікебани.

Словник

ікеба́на – мистецтво складання букетів,
композиція з квітів
строкáтий – tarka

животі́ти – alig léteznek
бовва́ніти – látszik
пóвзик – faksz

§ 12. Відмінювання дієприкметників

Вправа 61. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш Т. Шевченка. Що ви знаєте про Тараса Шевченка? Пригадайте назви творів поета, які ви вивчали у попередніх класах. Поділіться своїми враженнями від прочитаного. Усно опишіть малюнок до поезії.

Встала весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рясом,
барвінком укрила.

І на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають.

II. Випишіть з вірша речення з дієприкметниковим зворотом. Перебудуйте речення, поставивши означуване слово після дієприкметникового звороту. Запишіть його. Усно провідмініайте дієприкметниковий зворот разом з означуваним словом. Чи виникають у вас труднощі при відмінюванні? Чому? Сформулюйте висновки про особливості відмінювання дієприкметників.

В. Герчук. Барвінок цвіте

Дієприкметники, як і прикметники, змінюються за родами (в однині), числами й відмінками. Вони мають такі ж закінчення, як і прикметники: *синього/синіючого неба; (на) синьому/синіючому небі*.

Права 62. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю і дайте відповіді на запитання.

Відмінювання дієприкметників

Відмінок	Однина, чоловічий і середній рід	Однина, жіночий рід	Множина
Н.	зароблен-ий стаж зароблен-е добро	зароблен-а гривня	зароблен-і гроші
Р.	зароблен-ого стажу/добра	зароблен-ої гривні	зароблен-их грошей
Д.	зароблен-ому стажу/добру	зароблен-ій гривні	зароблен-им грошам
Зн.	зароблен-ий стаж зароблен-ого коня зароблен-е добро	зароблен-у гривню	зароблен-і гроші зароблен-их коней
Ор.	зароблен-им стажем/добром	зароблен-ою гривнею	зароблен-ими грошима/грішми
М.	(на) зароблен-ому стажі/добрі	(на) зароблен-ій гривні	(на) зароблен-их грошах

1. Як визначити відмінкове закінчення дієприкметників?
2. У яких відмінках закінчення дієприкметників чоловічого і середнього роду відрізняються?
3. Коли дієприкметники чоловічого і середнього роду та дієприкметники, що вживаються у знахідному відмінку множини, набувають форми називного відмінка, а коли – родового?
4. У якому відмінку в закінченні дієприкметників чоловічого і середнього роду з'являється буква *i*?

 Щоб визначити відмінкове закінчення дієприкметника, треба знати рід, число і відмінок іменника, від якого залежить дієприкметник. За ним визначаються рід, число і відмінок дієприкметника: *з новоприбулим пасажиром; над розквітлою трояндою; посеред висохлого озера.*

Вправа 63. I. Користуючись таблицею з впр. 62 як зразком, провідніняйте словосполучення. Позначте і зіставте відмінкові закінчення дієприкметників і прикметників, сформулюйте висновок. Поясніть орфограму.

1. Усміхнена маленька дитина.
 2. Розпущене довге волосся.
 3. Розквітлий білий бузок.
- II. Складіть зі словосполученнями речення, які б відповідали темі «У природі чисте серце». Поясніть розділові знаки.

Дієприкметники відмінюють так само,
як і прикметники твердої групи.

Орфограма

Букви *и* – *i* в закінченнях дієприкметників

Вправа 64. Робота в парах. Випишіть в один стовпчик словосполучення з дієприкметниками та прикметниками, у закінчення яких ви вставили пропущену букву *i*, а в другий – *ті*, в закінчення яких ви вставили букву *и*. Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є, помилки.

Зразок:

Невмираючій силі

Працюючий пристрій

Знаюч..й людині, (у) темніюч..й прірві, знеболююч..й засіб,
біліюч..х стін, тремтяч.. руки, повзуч..й гадюці, (по) вибит..й
дорозі, чорніюч..ми силуетами, (у) кипляч..й смолі, (у) стояч..й
воді, згасаюч..й день, колюч..м дротом.

Вправа 65. Творча робота. I. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви і ставлячи дієприкметники, що в дужках, у потрібних відмінках. Визначте число, рід (в однині) та відмінок дієприкметників.

Зразок:

На долині, (вкритий) з...л...ним житом, ч...рвоніла якась велика квітка. – На долині, вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка.

Вкритій – дієприкм., одн., жін. р., М. в.

1. Стоят... (замислений) дуби над т...хою водою (*В. Сосюра*).
2. Небо ч...рвоніло й жовтіло, ніби (облитель) золотом, (обсипаний) жаром (*І. Нечуй-Левицький*).
3. Виноград горів між маслинами, як (вставлений) в пояс дорогоці(н/нн)е камі(н/нн)я (*М. Коцюбинський*).
4. Небо ясніло, (прострілений) оста(н/нн)іми пром...нями сонця (*Р. Іваничук*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

Зразок:

На долині, вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка.

Вправа 66. Творча робота. Розгляньте ілюстрацію. Складіть усний твір на тему «Мій улюблений куточок природи», використовуючи речення з попередньої вправи.

А. Ерделі. Скелястий берег

Вправа 67 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення з дієприкметниками у два стовпчики: а) зі вставленою буквою *и*; б) зі вставленою буквою *і*.

У нестихаюч..х поривах, у нестишен..м кроці, у тремтяч..х руках, на достигл..м абрикосі, переповнен..м автобусом, усміхнен..й матері, захоплююч..й цирк, у витрачен..й енергії, досягаюч..ми яблуками, у синіюч..м небі, за сполохан..м звіром, галасуюч..й юрбі.

Ключ: з перших букв іменників із записаних словосполучень складеться початок прислів'я: «... вогонь видобуває».

Словник

масліни – olajbogyó
ряст – keltike

барвінок – télilonc, télizöld
сполоханий – riasztott

§ 13. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення

Вправа 68. Поетична хвилинка. I. Прочитайте виразно вірш. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

УЧИТЕЛЮ

Мій любий учителю, ти вчив мене
і вів у край незвіданий і сповнений краси.
Ти дав мені, що міг, вогонь той не зітлів,
що був розпалений у серденьку тобою.

За руку взяв і вивів в дивний світ,
в країну знань і незбагнених мрій.
«Дивись!» – сказав і розгорнув ту долю –
сторінки книжки чарівні...

Мій любий вчителю, ти тільки знай:
любов до тебе житиме завжди,
у будь-яку годину, будь-де ти пам'ятай:
закладений тобою скарб в нас житиме віки.

О. Самолюк

II. Випишіть з вірша дієприкметники. Визначте, як відбувається позначувана ними дія: за участю самого предмета чи під впливом іншого предмета. Поміркуйте над тим, що таке **стан дієприкметника**.

У текстах різних стилів мовлення використовуються дієприкметники *активного й пасивного станів*.

Активні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета. Наприклад: *тремтячий голос* (голос тремтить); *принишклий малюк* (малюк पनिшк).

Пасивні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією на нього іншого предмета. Наприклад: *покинуте птахами гніздо* (птахи покинули гніздо); *скошена трава* (хтось скошив траву).

Вправа 69. Інтелектуальна розминка. Випишіть у два стовпчики словосполучення з дієприкметниками: а) активними; б) пасивними. Замість крапок уставте пропущені букви. Доведіть правильність виконання.

Зразок

Активні дієприкметники

Зеленіючий очерет

Пасивні дієприкметники

Прочитана книжка

Усміхнене обличчя, обране квітництво, чаруюча мелодія, покручене коріння, граючий промінь, посивіле волосся.

Вправа 70. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення дієприкметників. Користуючись таблицею та вміщеним після неї матеріалом, розкажіть про активні й пасивні дієприкметники, їх творення.

Творення активних і пасивних дієприкметників

Час	Дієвідміна	АКТИВНІ		ПАСИВНІ	
		спосіб творення	приклади	спосіб творення	приклади
Теперішній	I II	основа дієслів 3-ї ос. мн. тепер. ч. + -уч- (-юч) -ач- (-яч-)	<i>ріжуть</i> – <i>ріжучий</i> <i>працюють</i> – <i>працюючий</i> <i>лежать</i> – <i>лежачий</i> <i>стоять</i> – <i>стоячий</i>	–	–
Минулий	–	основа інфінітива неперехідних дієслів + -л-	<i>згоріти</i> – <i>згорілий</i> , <i>змерзнути</i> – <i>змерзлий</i>	основа інфінітива перехідних дієслів + -н- -ен- -т-	<i>казаний</i> <i>бачений</i> <i>озброєний</i> <i>шитий</i>

Активні дієприкметники недоконаного виду творяться від основ перехідних дієслів (рідше – неперехідних) теперішнього часу за допомогою суфіксів *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*). Наприклад: *працюють – працюючий, сплять – сплячий*.

Активні дієприкметники доконаного виду творяться від основ неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса *-л-*. Наприклад: *потемніти – потемнілий*.

Активні дієприкметники мають форми теперішнього часу недоконаного виду та минулого часу доконаного виду.

Пасивні дієприкметники творяться від основи неозначеної форми перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-н-*, *-ен-* (*-єн-*), *-т-*. Наприклад: *написати – написаний, варити – варений, колоти – колотий*.

Пасивні дієприкметники мають тільки форми минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Вправа 71. І. Перепишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть активні дієприкметники однією лінією, а пасивні – двома. Визначте, якими ознаками відрізняються активні дієприкметники від пасивних.

СОНЦЕПОКЛОННИКИ

Цвінуть соняшники. Озвучені бджолами вони схожі на круглі кобзи піднесені над землею на високих жовтих стеблах. Тіло кобз

Т. Даналіч. Соняхи

пахуче припорошене жовтим пилом поросле пелюстками. Воно щось промовляє своєю незгасаючою посмішкою. Всі соняшники веселі, усміхнені, але водночас по-доброму замислені. Кожен сповнений якоїсь таємниці.

Коли заходить сонце, соняшники стають засмучені. Стоять вони в змовкаючому гудінні бджіл. У заглибленому думанні вони зовсім інші, ніби спохмурнілі (Є. Гуцало).

II. Поясніть розділові знаки, ужиті в тексті.

III. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

Зразок:

Ми сиділи на галявині, вмитій дощами. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 72. Перебудуйте словосполучення за зразком. Визначте активні й пасивні дієприкметники. Назвіть їх вид і час.

Зразок: промінь, що грає вгорі, – граючий вгорі промінь.

1. Картина, яку намалював художник. 2. Села, що потопають у садах. 3. Соняшник, що дозрів. 4. Сонце, що заходить. 5. Спів солов'я, що чарує. 6. Землі, які зросили.

Вправа 73. Ти – перекладач. Перекладіть українською мовою дієприкметники. Визначте їх стан. З трьома дієприкметниками складіть речення.

Megzöldült (mező), terített (asztal), írott (szöveg), megöszült (haj), lehunyt (szem), megoldott (probléma), megírt (levél), fáradt (ember).

Вправа 74. Інтелектуальна розминка. Семикласники склали словосполучення з активними дієприкметниками недоконаного виду. Учениця записала в зошиті такі сполучення слів: *летючий корабель, гримуча змія, скрипуча підлога*. Якої помилки припустилася семикласниця? Утворіть дієприкметники від дієслів *літати, гриміти, скрипити*.

Міркуйте так: слова типу *гримучий, скрипучий, летючий* до дієприкметників не належать. Може здатися, що слово *гримучий* – дієприкметник. Але дієслово *гриміти* належить до II дієвідміни (*гримлять*). Отже, дієприкметник від нього матиме форму *гримлячий* (із суфіксом *-яч*), а не *гримучий*.

Слово *гримучий* – прикметник.

Дієприкметників на *-уч-* (*-юч-*), *-ач-* (*-яч-*) в українській мові небагато. Під впливом розмовного мовлення вони замінюються описовими формами з дієсловами: *працююча жінка* – *жінка, яка працює*; *танцюючі пари* – *пари, які танцюють*.

Вправа 75. Ти – редактор. Відредагуйте речення і запишіть.

Зразок. Забувшого ключі в їдальні школи просимо звернутися до учительської. – Того, хто забув ключі в їдальні школи, просимо звернутися до учительської.

1. Хлопчик розповів про своїх родичів, мешкаючих на Полтавщині. 2. Мій брат, закінчивши цього року одинадцятий клас, готується до вступу в університет. 3. Усі вітали усміхаючогося переможця.

Вправа 76. Творча робота. Уважно розгляньте фотоілюстрацію.

- I. Складіть і запишіть словосполучення іменників з дієприкметниками. Підкресліть активні дієприкметники.
- II. Складіть невеликий усний твір-опис в художньому стилі на тему „Соняшник – син сонця”, використовуючи утворені словосполучення.

Вправа 77 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Працюючий пенсіонер, зірвані яблука, приготований сніданок, сяючий ранок, достиглий абрикос, недожата нива, погашена іскра, згасле вогнище, замкнена шафа, посивілий дідусь, зів'ялі айстри, відремонтований автомобіль.

Ключ: з перших букв іменників, що входять до записаних словосполучень, складеться початок прислів'я: «... за сонце, та її з свічкою шукають».

Словник

іскра – szikra

айстри – őszirózsa

§ 14. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників

Вправа 78. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок із поезії В.Симоненка. Визначте головну думку. Обговоріть свої враження від прочитаного у класі.

Коли малим ти вперше став на ноги –
яка ж то радість матері була!
Від тихої колиски до порога
вона тебе за руку провела.
Вона прибігла стомлена з роботи,
і, може, сон їй очі замикав,
а дома – новий клопіт і турботи,
і довга низка непочатих справ.
І ти не знав, що терпли в неї руки,
коли вона сідала до стола
і, затаївши біль в душі і муку,
із батьком річ проникливу вела.

А. Коцка.
Портрет матері

II. Випишіть дієприкметники, визначте їх стан, вид і час. Позначте суфікси.

Зразок: осиротілий – дієприкметник активного стану, минулого часу, доконаного виду.

Суфікси *-уч-, -ач-* пишуться в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються твердим приголосним дієслів I та II дієвідмін. Наприклад: *ріжуть* – *ріж-уч-ий*, *ляжать* – *ляж-ач-ий*.

Суфікси *-юч-, -яч-* пишуться в дієприкметниках активного стану теперішнього часу, утворених від основ, які закінчуються м'яким приголосним. Наприклад: *читають* – *чита-юч-ий*, *стоять* – *сто-яч-ий*.

У дієприкметниках активного стану минулого часу, які утворені від основи неозначеної форми неперехідних дієслів з суфіксом *-ну-*, суфікс випадає. Наприклад: *засохнути* – *засохлий*.

Вправа 79. I. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Від дієслів, що у дужках, утворіть дієприкметники активного стану, позначте в них суфікси.

1. Здал..ка долітають (завмирають) гуки музики (I. *Нечуй-Левицький*). 2. Потонули всі вогні в сиве мар..во (тремтять) (Л. *Горлач*). 3. День і ніч повз наш будинок кот..ться залізна орда (ревуть) машин (II. *Загребельний*). 4. Прокотився грім з

розгоном, грають блискавок шаблі, пахне морем і озоном від (пр..тихнути) з..млі (З творів М. Рильського).

II. Якими правилами ви користувалися, вставляючи пропущені букви?

Суфікс *-ен-* пишеться в дієприкметниках пасивного стану минулого часу, утворених від основ інфінітива, що закінчуються на приголосний, а також на *-и-*, який при творенні дієприкметника випадає. Наприклад: *варити – вар-ен-ий, смажити – смаж-ен-ий*.

Суфікс *-єн-* властивий дієприкметникам пасивного стану минулого часу, утвореним від основ інфінітива з кінцевою буквою *-ї- (ї+і)*, де *і* при творенні дієприкметника випадає. Наприклад: *загоїти – заго-єн-ий, заклеїти – закле-єн-ий*.

Орфограма

Буква *е* в суфіксі *-ен-* пасивних дієприкметників

При творенні дієприкметників за допомогою суфікса *-ен-* у кінцевих приголосних основи інфінітива дієслів відбувається чергування.

Вправа 80. Ти – дослідник. Використовуючи таблицю, розкажіть про зміни приголосних при творенні пасивних дієприкметників.

Кінцевий приголосний основи	Змінюється при творенні	Приклади
[г] [з]	[ж]	<i>зберегти – збережений</i> <i>вразити – вражений</i>
[с]	[ш]	<i>скосити – скошений</i>
[д]	[дж]	<i>посадити – посаджений</i>
[к] [т]	[ч]	<i>спекти – спечений</i> <i>затовкти – затовчений</i>
[в]	[вл]	<i>зловити – зловлений</i>
[п]	[пл]	<i>схопити – схоплений</i>
[б]	[бл]	<i>зробити – зроблений</i>
[ф]	[фл]	<i>розграфити – розграфлений</i>
[м]	[мл]	<i>зломити – зломлений</i>

Орфограма

Чергування приголосних при творенні пасивних дієприкметників

Вправа 81. I. Прочитайте речення. Випишіть дієприкметники. Поясніть, як вони утворилися. Позначте чергування приголосних звуків, що відбулося при творенні пасивних дієприкметників. Назвіть орфограму.

Зразок: скривджений – скривдити ([д]/[дж]).

1. І от ростуть за нашої доби в добу колишню саджені дуби, розкрилюються вітами широко, лапатим листям юне тішать око (М. Рильський). 2. А в мене душа, як в негоду, тріпоче, – навик скаламучені води її (Олександр Олесь). 3. Струшене вітром яблуко лунко гупнуло в траву (Ю. Збанацький). 4. Розбуджений пташиним співом, ліс стрепенувся (М. Коцюбинський). 5. Хлопець, захоплений новими ідеями, здається, нікого навколо не помічав (В. Підмогильний).

II. Зробіть синтаксичний розбір п'ятого речення.

Зразок:

Невеличкі біленькі хатки, окутані садками та левадами, розбіглись по пагорбку. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

За допомогою суфікса *-т-* утворюються пасивні дієприкметники від односкладових дієслівних основ на *-и*, *-і*, *-у*, *-я* (після шиплячих *-а*), *-ер*. Наприклад: *бити* – *би-т-ий*, *гріти* – *грі-т-ий*, *взути* – *взу-т-ий*, *взяти* – *взя-т-ий*, *жати* – *жа-т-ий*, *терти* – *тер-т-ий*.

Від дієслів із суфіксом *-ну-* та звукосполученням *-оло-* утворюються паралельні форми дієприкметників із суфіксами *-ен-*, *-т-*. Наприклад: *колоти* – *кол-ен-ий* – *коло-т-ий*; *кинути* – *кин-ен-ий* – *кину-т-ий*.

Вправа 82. Утворіть дієприкметники (у формі чоловічого роду однини). Виділіть суфікси. З трьома утвореними дієприкметниками складіть речення.

I варіант – активного стану теперішнього часу недоконаного виду.

Зразок: виховують – виховуючий.

Наступають, керують, віддвітають, жовтіють, палають, достигають, працюють, відпочивають, думають.

II варіант – активного стану минулого часу доконаного виду.

Зразок: засмагнути – засмаглий.

Почорніти, побіліти, помолодіти, змарніти, повеселіти, замерзнути, заколоти, обгоріти, зарости.

III варіант – пасивного стану минулого часу доконаного і недоконаного виду.

Зразок: пестити – пещений (недок. вид); розпестити – розпещений (док. вид).

Писати, написати; робити, зробити; будувати, збудувати; рити, перерити; малювати, намалювати.

Вправа 83. Творча робота. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Складіть і запишіть твір-опис на тему «Музика природи», використовуючи словосполучення з довідки. Виділіть суфікси дієприкметників. Поясніть їх правопис.

Довідка: невмируща сила, мигтуче сяйво, напоєна медом земля, замислені дерева, оповиті густим туманом.

Вправа 84 (з ключем). Перевір себе. Запишіть у три стовпчики дієприкметники: а) активні недоконаного виду; б) активні доконаного виду; в) пасивні. Позначте суфікси, за допомогою яких вони утворилися.

Скаженіючий, зчорнілий, зв'язаний, перегорілий, тримаючий, осиротілий, змальований, бажаючий, зніяковілий, вщухаючий, переможений, перемагаючий, привезений, стертий, посивілий, вивезений.

Ключ: з других букв записаних дієприкметників складеться початок прислів'я: «..., ніж нечесно жити».

Словник

постежінений – amelyen sok ösvény van
сяйво – ragyogás
небокрай – láthatár
щіпка – csipet

паморок – homály
гупнуло – leesett
стрепенўвся – megrezzent
мигтуче – pislogó

§ 15. Правопис *-н-* у дієприкметниках та *-нн-* у прикметниках дієприкметникового походження

Вправа 85. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш. Назвіть автора. Що ви знаєте про Максима Рильського? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
дивним сяйвом осіяний,
золотий вечірній гість
впав бадьоро, свіжо, дзвінко
на закурені будинки
зголоднілих передмість.

М. Рильський

- II. Випишіть дієприкметники, розберіть їх за будовою. Які особливості правопису дієприкметників ви помітили?
- III. Доведіть, що слово *довгожданий* не є дієприкметником.

У суфіксах дієприкметників завжди пишеться одна буква *н*. Наприклад: *пожвавлений рух, засклена тераса*.

Інколи дієприкметники втрачають дієслівні ознаки (вид, перехідність) і переходять у прикметники. У суфіксах прикметників, утворених з відповідних дієприкметників (*варений, печений*), а також у прикметнику *довгожданий* не подвоюємо *н*.

Вправа 86. Інтелектуальна розминка. I. Виразно прочитайте уривок. Випишіть речення з дієприкметниками, вставляючи пропущені букви замість крапок. Доведіть правильність свого вибору.

Літній дощ – довгоочікуване і неймовірно приємне явище для змуче..их спекою лісів і полів, запороше..их вулиць і будинків. Галасливий літній дощ раптовий і підступний, але його уявна суворість миттєво тане, віддаючи цілощу вологу всім, хто її жадає. Щедрим стає літній дощ для засія..их полів. Серце радіє струнким хлібам, рясно зрошува..им струменям лагідного літнього дощичку (З журналу).

- II. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення.

Зразок:

Я хочу бачити світ розплющеними очима. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, неускладнене.

Вправа 87. Ти – дослідник. Розгляньте таблиці «Порівняй» і «Розрізняй». Дослідіть, у чому полягає відмінність між прикметником і дієприкметником.

Порівняй

<p>Дієприкметники вказують на ознаку предмета за дією <i>охолоджений напій</i> <i>побілена хата</i> <i>занижені оцінки</i></p>	<p>Прикметники вказують на постійну ознаку <i>холодний напій</i> <i>біла хата</i> <i>низькі оцінки</i></p>
--	--

Розрізняй

<p>Дієприкметники <i>несказаний</i> (<i>ще</i>) <i>не сказаний</i>, <i>просіяний через сито</i>, <i>битий дощами дах</i>, <i>підписаний</i>, <i>перекладений</i>, <i>спожитий</i>, <i>блискаючий</i>, <i>докладений</i>, <i>подвоєний</i></p>	<p>Дієприкметники, що перейшли в прикметники <i>сидяча робота</i>, <i>колючий дріт</i>, <i>спілий кавун</i>, <i>сіяне борошно</i>, <i>битий шлях</i></p>	<p>Прикметники, утворені від дієслівних основ <i>несказаний</i>, <i>підписаний</i>, <i>посівний</i>, <i>подвійний</i>, <i>перекладений</i>, <i>докладний</i></p>
<p>мають ознаки дієслів, виражають змінну ознаку (за дією) <i>варений</i>, <i>печений</i></p>	<p>виражають постійні ознаки, можуть змінювати наголос <i>варéний</i>, <i>печéний</i></p>	<p>мають суфікси прикметників</p>

Вправа 88. I. Порівняйте пари словосполучень. Назвіть прикметники і дієприкметники. Поміркуйте, як можна відрізнити прикметники від дієприкметників, у яких завжди пишеться одна буква *н* (прикладі читайте вголос).

Нескінчена розповідь – нескінченна розповідь; неказане слово – неказанне задоволення; неоцінені знання – неоціненні скарби; незлічені кошти – незліченні зорі; незнищені реліквії – незнищенні ідеали.

II. Перепишіть, поставивши наголос так, щоб одне слово було прикметником, а друге – дієприкметником.

Від дієприкметників слід відрізнити прикметники дієприкметникового походження з наголошеними суфіксами *-анн-* (*-яnn-*), *-énn-* (*-сnn-*). Прикметники дієприкметникового походження з префіксом *не-*, які мають наголошений суфікс, пишуться з *nn*. Наприклад: *нескінчénний*, *нездéйснénний*, *нездолáнний*.

Орфограма

Букви **н** у суфіксах дієприкметників та **ни** у суфіксах прикметників дієприкметникового походження

Вправа 89. Робота в парах. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. У виділених словах поставте наголос. Звірте написане з товаришем. виправте, якщо є, помилки. Усно прокоментуйте орфограму «Букви **н** у суфіксах дієприкметників та **ни** у суфіксах прикметників дієприкметникового походження».

1. Диких орд **незліче..і** навали ро..трошили пращури мої (*В. Сосюра*). 2. Огні **незліче..і**, мов стрічки огненні, до моря ..пускаються з міста (*Леся Українка*). 3. На ..хилі гори залишилася **незрівня..а** ділянка землі (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Народ будує вічне і величне, щось **незрівня..е** і потужно гарне (*Леся Українка*). 5. Багато слів написано пером, **не..каза..е** лишилось **не..каза..им** (*Л. Костенко*).

Вправа 90. Інтелектуальна розминка. І. Користуючись словами з довідки, замініть кожне зі словосполучень прикметником дієприкметникового походження. Позначте в прикметнику суфікси.

1. Який не можна збагнути, зрозуміти. 2. Який не може здійснитися. 3. Який не можна полічити. 4. Якого не можна знищити. 5. Який ніяк не скінчиться, дуже довго триває. 6. Якого не можна вблагати. 7. Якого важко або неможливо впізнати.

Довідка: невідомий, незбагнений, неблаганний, нескінченний, нездійснений, незнищений, незлічений.

II. Складіть з прикметниками три-чотири словосполучення і запишіть їх.

Вправа 91. Творча робота. І. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Чим дивує вас дощ? Висловіть своє захоплення цим явищем природи.

II. Напишіть твір-мініатюру «Музика дощу», за можливості використовуючи дієприкметники та прикметники дієприкметникового походження.

Вправа 92 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Широчén..а прірва, остан..я посмішка, здійснен..ий політ, числén..і звернення, переможен..ий у бою, виставлен..ий у саду, засипан..ий піском, нездолán..і народи, виплakan..і сльози, у ран..ьому віці, викраден..ий доказ, неказан..а премудрість, винайден..ий греками.

Ключ: з третіх букв іменників, що входять до записаних словосполучень, складеться продовження вислову Бориса Олійника «Вірю в пам'ять...».

Словник

пращури – ősök, elődeink
довгожданий – várva-várt

зголоднілий – megéhezett
передмістя – külváros

§ 16. Правопис *не* з дієприкметниками

Вправа 93. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш. Як зобразив поет Україну?

УКРАЇНА

Шляхи мої неміряні,
гори мої неважені,
звірі мої не наджені,
води мої не ношені,
риба у їх не ціджена,
птахи мої не злякані,
діти мої не лічені,
щастя моє не злежане...
Оце така я в тебе матінка,
в руці Господній
Україна синенєбная!

Т. Осьмачка

II. Продовжіть тему прозовими рядками: яким є для вас рідний край, яке значення він має для вас.

III. Випишіть дієприкметники з *не*. Поясніть їх лексичне значення.

Вправа 94. Ти – дослідник. I. Прочитайте речення. Спишіть їх. Визначте, якими членами речення є дієприкметники і які з них мають залежні слова.

1. Біля млина стояла ненавантажена машина. 2. Біля млина стояла недовантажена машина. 3. Біля млина стояла не навантажена ще зерном машина. 4. Машина не навантажена.

II. Сформулюйте висновок про написання дієприкметників. Звірте свої міркування з таблицею.

Написання *не* з дієприкметниками

Разом	Окремо
1. Якщо дієприкметник без <i>не</i> не вживається: <i>Нас чекають дороги незнані</i> (В. Коломієць).	1. Якщо заперечення підсилюється протиставленням: <i>Навкруги простяглися не збіднілі села, а багаті</i> .
2. Якщо дієприкметник не має при собі залежних слів: <i>Він залишився непоміченим</i> .	2. Якщо дієприкметник має при собі залежне слово: <i>Не політичним квіти</i> .
3. Якщо дієприкметник утворений від дієслів, що пишуться з <i>недо-</i> разом: <i>недобудований, недоспіваний, недометений</i> .	3. Якщо дієприкметник виступає у ролі присудка: <i>Сад не посаджений</i> .

Орфограма

Не з дієприкметниками

неспачений рахунок; не бачена досі краса

Вправа 95. Виразно прочитайте речення. Спишіть їх. Поясніть правопис *не* з дієприкметниками.

1. Радуйся, ниво неполітая! Радуйся, земле, не повитая квітчастим злаком! (Т. Шевченко) 2. Деякий час ми захоплено розглядаємо озеро з його багатством, з його неполоханим життям (Олесь Гончар). 3. Від лиману до самого обрію лежить рівний, ще не присмалений сонцем степ (Д. Міщенко). 4. Обабіч пропливали невиразні сіро-жовті поля, ззаду невибіленим полотном розгорталася дорога (В. Кава). 5. Скрізь милували око рослини, не розповсюджені в цій країні, а привезені (Ю. Смолич). 6. Недоплетений ятір висів у кутку на жердці (Г. Тютюнник). 7. Слово не продане, але й не куповане (Народна творчість).

Вправа 96. Робота в парах. I Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «*Не* з дієприкметниками». Звірте написане з товаришем. Виправте, якщо є помилки.

1. Через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, (не) огорожені тинами (І. Нечуй-Левицький). 2. На полях трава (не) кошена (П. Воронько). 3. Порожнє (не)оране поле облягло їх з усіх боків сірим своїм мовчанням (Іван Багряний). 4. Узяв грудочку землі, розім'яв між пальцями, наче намагався вилущити з

неї глибокий, ніким (не)знайдений смисл (Є. Гуцало). 5. Вір (не)почутому, а баченому (Народна творчість).

II. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір).

Зразок:

Човен, ще не спущений на воду, лежить на згірку догори дном.
Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприкметниковим зворотом.

Вправа 97. Ти – редактор. Спишіть речення, замінюючи виділені слова дієприкметником з *не*. Чи змінився зміст речень? Чому?

1. Учитель уважно слухав відповідь, не робив ніяких безпідставних зауважень (О. Донченко). 2. Не бувалі в таку пору заморозки нарobili багато лиха: прибили цвіт яблунь, знищили ранні сходи (Олесь Гончар). 3. Голі ще поля струменіли маревом (Ю. Яновський). 4. Хлопчина цей своїм характером подібний до дикого тигра (В. Нестайко). 5. Сила слова таємнича (І. Вихованець). 6. Безперестанний дощ лунко гупає у вікна (Панас Мирний). 7. Стомлений цілоденним блуканням олень спрагло припав до чистого джерела (Іван Багряний). 8. Мокра від дощу трава виблискувала на сонці.

Довідка: (не)бачений, (не)обґрунтований, (не)розгаданий, (не)засіяний, (не)приборканий, (не)скаламучений, (не)вщухаючий, (не)висохлий.

Вправа 98. I. Утворіть з дієприкметниками словосполучення, в яких *не* пишемо разом і окремо. Запишіть їх.

Зразок: (не)скошений – нескошена трава; не скошена косаркою трава; не скошена трава, а витоптана.

(Не)просіяний, (не)зібраний, (не)гріючий, (не)засіяний, (не)завершений.

II. З утвореними словосполученнями складіть речення.

Зразок:

Легенький вітерець колише по той бік річки нескошені трави.

Вправа 99. Ти – перекладач. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Поясніть правопис дієприкметників.

Az égő gyufa a papírt lángra lobbantja. A fa, a szén a tűzben elég, parázssá lesz, aztán elhamvad. A vas, az ólom, az arany, az ezüst a melegtől meglágul, elveszti alakját. A víz a tűzet megfojtja, eloltja. De van valami, ami a tűznek is, a víznek is egyformán barátja. Ha a földből kibányászott sárga anyagot vízzel összekeverik, jól meggyúrják, aztán tűzben kiégetik, az agyagot a tűz nem pusztítja el, a víz a tűzet nem oltja el. Agyag meg víz meg tűz: ezekből

születik a cserép (3 підручника).

Вправа 100. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Напишіть твір на тему «Мандрівка Україною», використовуючи орфограму «не з дієприкметниками».

Вправа 101 (з ключем). Перевір себе. Запишіть у два стовпчики словосполучення з дієприкметниками: у перший – ті, що пишуться з *не* разом; у другий – ті, що пишуться з *не* окремо.

(Не)допитий холодний чай; (не)скошене, а зірване зілля; емаль (не)пошкоджена; (не)заросле чисте озеро; (не)розбавлена рідина; міст (не)збудований; (не)розібраний намет; (не)відремонтований автомобіль; (не)написаний мною лист; (не)зібрані ще яблука.

Ключ: з перших букв іменників у записаних словосполученнях складеться початок прислів'я: «...білий хліб дає».

Словник

лева́да – legelő

тин – kerítés

наме́т – sátor

на́джений – idomított

вугі́лля – szén

спа́люються – elégnek, elhamvadnak

я́тир – háló

свине́ць – ólom

ви́добутий – kibányászott

ви́місити – meggyúr

зні́щити – pusztít

згаси́ти – olt

глиня́ний по́суд – agyagedény

по́піл – parázs

§ 17. Безособові дієслівні форми на *-но, -то*

Вправа 102. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з поезії. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

Зразок

УКРАЇНА

Хай буде все небачене побачено.
Хай буде все пробачене пробачено.
Хай буде вік прожито, як належить.
На жаль, від нас нічого не залежить.

Л. Костенко

II. Випишіть виділені слова, згрупувавши їх у два стовпчики: а) пасивні дієприкметники; б) форми на *-но, -то*.

Дієприкметники	Форми на <i>-но, -то</i>
<i>Скошене</i>	<i>скошено</i>

III. З'ясуйте, на які питання відповідають виділені слова. Яким членом речення вони є? Поміркуйте, чому дієслівні форми на *-но, -то* називаються безособовими.

В українській мові доволі часто вживаються безособові дієслівні форми на *-но, -то*. Вони підкреслюють не саму дію, а її результат, і тому безпосередньо з певною особою не пов'язуються.

Безособові форми на *-но, -то* вживають звичайно в значенні «хтось щось зробив». Рідше ці форми вживають стосовно явищ природи. Наприклад: *В історичному музеї зібрано* [хтось зібрав] *багато експонатів* (М. Чабанівський). *Дощ без устанку лив осінь і літо; луки затоплено* [дощ затопив], *трави побито* [дощ побив] (П. Грабовський).

Безособові форми на *-но, -то* бувають недоконаного і доконаного виду: *писано* – *написано*; *шито* – *зшито*.

Вправа 103. Ти – дослідник. I. Прочитайте речення. Випишіть безособові дієслівні форми на *-но, -то*, розберіть їх за будовою. Поміркуйте, як вони утворюються.

1. На галявині вже збудовано хату, засаджено городець (*Леся Українка*). 2. Останній екзамен складено, школу закінчено (*О. Донченко*). 3. Закінчено жнива, останній сніп накошено пшениці (*А. Малишко*). 4. Шаблю було вибито з рук, але з серця

не вибито духу волі й жаданої краси (*Леся Українка*). 5. Мою печаль розвіяно вітрами, мою тривогу замели сніги (*П. Сердюк*).

II. У виділеному реченні підкресліть члени речення. З'ясуйте синтаксичну роль безособових дієслівних форм на **-но**, **-то**. Укажіть, з якими членами речення вони вживаються.

Безособові дієслівні форми на -но, -то утворюються від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс **-о**: *пробачений* – *пробачено*, *закритий* – *закрито*. Ці форми повністю зберігають правопис дієприкметників, від яких вони утворені: *зачинений* – *зачинено*, *в'їжджений* – *в'їжджено*.

Безособові дієслівні форми на -но, -то завжди виконують роль головного члена (присудка) в односкладних безособових реченнях. Наприклад: *Усе було сплетено, вишито, вимережано з чудових різноманітних фарб...* (О. Іваненко).

Безособові дієслівні форми на -но, -то обов'язково вживаються з додатком, вираженим іменником або займенником у знахідному відмінку без прийменника: *Ой у полі жито копитами збито, край дороги широкої козаченька вбито* (Народна творчість).

При безособових формах на **-но, -то** може стояти іменник в орудному відмінку: *Кілька сторінок було заллято чорнилом* (О. Донченко).

Вправа 104. Ти – редактор. Перепишіть народні прислів'я, на місці крапок вставляючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Поясніть зміст прислів'їв.

1. Що ... на роду, того не об'їдеш на льоду. 2. Хоч ... на глум, а ти бери на ум. 3. ...жита в пору – ... зерна гору. 4. За моє жито мене ж і ... 5. Хоч погано ... , та міцно ... 6. У ледаря хату небом

Довідка: покрито, побито, покраяно, пошито, сказано, написано, посіяно, зібрано.

Вправа 105. Переробіть речення, замінюючи пасивні дієприкметники формами на **-но, -то**. З'ясуйте, як змінюється при цьому зміст речення.

Зразок: земля спушена. – Землю спущено.

1. Сад підготовлений до зими. 2. Під деревами прикопаний гній. 3. Коріння вдосталь напоєне водою. 4. Стовбури дерев побілені та обгорнуті соломою. 5. Проведена обрізка крон.

Вправа 106. Від дієслів утворіть пасивні дієприкметники, а від них – безособові дієслівні форми на **-но, -то**. Запишіть їх.

Зразок: спекти – спечений – спечено.

В'їздити, з'ясувати, погодити, посадити, обіцяти, розкрити, почути.

Вправа 107. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою, вживаючи безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

1. Hány személyre van terítve? 2. A bolt zárva volt. 3. Ez a három tábla az iskolának volt adományozva. 4. A lakás be van rendezve. 5. A holnapai vetélkedőre a feladatok el vannak készítve. 6. A hír közölve volt az osztállyal. 7. A feltételek meg vannak teremtvé.

Вправа 108. Творча робота. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Якими, на ваш погляд, стануть ці діти у майбутньому? Обґрунтуйте свою думку.

II. Напишіть твір-роздум на тему «Хай буде вік прожито, як належить».

Вправа 109 (з ключем). Перевір себе. Запишіть слова у два стовпчики: а) з пасивними дієприкметниками; б) з безособовими дієслівними формами на **-но, -то**.

Ознаменований, оснащено, зваблено, загальмований, знервований, попереджено, об'їжджено, надуманий, вшанований, позолочено, купований, удосконалено, куплено.

Ключ: з других букв кожного слова складеться продовження слів Гімну України: «Душу й тіло ми положим...».

Словник

експонати – kiállítási tárgy

подаровано – adományozva

дух – szellem

чорнило – tinta

§ 18. Порядок розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

Вправа 110. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте уривок з поезії. Визначте головну думку, використавши слова вірша. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.

МОЯ МОВА

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину.
Вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

I тобі рости й не в'януть зроду,
квітувать в поемах і віршах,
бо в тобі – великого народу
ніжна і замріяна душа.

В. Симоненко

II. Випишіть дієприкметник і зробіть його розбір як особливої форми дієслова. Скористайтеся алгоритмом.

Зразок усного розбору

*Тепла ніч, **наповнена** степовими пахощами, пропливала над Асканією*
(Олесь Гончар).

Наповнена – особлива форма дієслова – дієприкметник, початкова форма *наповнений*, доконаного виду, минулого часу, пасивного стану, вжитий в однині, в жіночому роді, в називному відмінку; в реченні виступає поширеним означенням, разом із залежними словами утворює дієприкметниковий зворот, на письмі відокремлюється комами.

Зразок письмового розбору

Наповнена – дієприкм., поч. ф. наповнений; док. вид, мин. ч., пас., одн., жін. р., Н. в.; означ., дієприкм. зворот.

Алгоритм

розбору дієприкметника як особливої форми дієслова

1. Дієприкметник	
2. Поставте в початкову форму (Н. в., одн., чол. р.)	
3. Визначте вид	
недоконаний	доконаний
4. З'ясуйте час	
5. Назвіть стан	
активний	пасивний
6. Визначте число	
однина	множина
7. Укажіть рід	
8. Назвіть відмінок	
9. З'ясуйте синтаксичну роль	

Вправа 111. Подумайте і дайте усні відповіді на запитання.

1. Що називається дієприкметником? Наведіть приклади.
2. Які граматичні ознаки дієприкметника спільні з прикметником і дієсловом?
3. У чому різниця між активними і пасивними дієприкметниками? Наведіть приклади.
4. Як творяться і вживаються активні дієприкметники? Наведіть приклади.
5. Як творяться пасивні дієприкметники? Наведіть приклади.

Вправа 112. Інтелектуальна розминка. Від дієслів утворіть дієприкметники й у виділених вертикальних рядках прочитайте ключові слова.

1. Який літає.
2. Які крокують.
3. Який розтанув.
4. Які посивіли.
5. Яка співає.
6. Який заснув.
7. Який радіє.

1							
2							
3							
4							
5							
6							
7							

1. Яке розсипали.
2. Який виконали.
3. Яку занесли.
4. Який перемили.
5. Який скачали.
6. Які підкотили.
7. Які просіяли.

1							
2							
	3						
4							
5							
6							
	7						

Вправа 113 (з ключем). Перевір себе.

I варіант. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з активними дієприкметниками; б) з пасивними дієприкметниками.

Розквітлий сад, зрубаний явір, посивілий від смутку, несказане слово, хвилюючий твір, навантажений віз, зів'ялий полин, схований у мішку, приглушений грім, стихаючі кроки, опустілий край.

Ключ: з останніх букв іменників, що входять до записаних словосполучень, має скластися закінчення прислів'я: «Немає гіршого ворога, як...».

II варіант. Запишіть словосполучення у два стовпчики: а) з прикметниками; б) з дієприкметниками.

Незлічен..і знахідки, числен..і зауваження, стомлен..ий працею, старан..ий учень, наполохан..і горобці, зірван..е яблуко,

невблаган..ий сум, нескінчен..а розмова, страшен..ий джміль, недописан..а стаття, нескінчен..а хуртовина, натруджен..і руки.

Ключ: з других букв іменників, що входять до записаних словосполучень, має скластися початок прислів'я: «... дивитися – голодному бути».

Правило 114. І. Запишіть словосполучення з дієприкметниками, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «**Не** з дієприкметниками».

(Не)зарослим бур'янами полем; (не)згаяний час; (не)дописаний останній розділ; вікно (не)зачинене; (не)пофарбований, а побілений паркан; (не)погашені вогні; (не)закінчений поетом вірш; питання (не)з'ясоване; (не)зварених сирих овочів.

II. Обґрунтуйте, коли **не** з дієприкметниками пишемо разом, а коли – окремо.

Правило 115. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою, вживаючи форми дієслова, і запишіть їх. Простежте, чи завжди форми дієслова угорської мови можна перекласти відповідними формами української мови. У записаних реченнях підкресліть граматичні основи.

A papírt gyűjtő gyerekek hasznos tevékenységet folytatnak. Az összegyűjtött papírt válogatják, tisztítják, feldolgozzák az üzemekben. Sok még az egyéb összegyűjtendő hulladék az országban. Az elhasználdott vastárgyakat beolvaszthatják. A hasznosítandó hulladék érték.

Правило 116. Запишіть текст. Перевірте написане. Виправте помилки. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення. Зробіть морфологічний розбір визначеного вчителем дієприкметника. Користуйтеся алгоритмом і зразками розбору дієприкметника.

ЗАЧАРОВАНИЙ ЛІС

Тиша оповила землю, вкриту снігом. *Заколисаний хуртовинами, вдягнутий у теплу лісову шубу, спить ліс.* Дрімують ялини й сосни, чітко виділяючись своїм темно-зеленим вбранням на білизні снігу, очікують на тепло гаї і переліски. Мріють про весну опушені білим хутром берези й осики, клени і липи, граби і дуби.

У зимову пору відпочивають лісові рослини. Сховані під шаром снігу, вони готуються до весни і не замерзають навіть у найлютіші морози. Грунт у лісі, прикритий листям, а потім снігом, може й зовсім не замерзати або промерзнути лише на невелику глибину. Земля і рослини вкриті снігом, наче м'якою теплою ковдрою. Підстилка з опалого листя взимку поступово перегниває і виділяє тепло. Тому й вода в ґрунті не замерзає (*За А. Волковою*).

Вправа 117. Творча робота. I. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Поділіться з сусідом по парті враженнями від побаченого.

II. Складіть твір-опис на тему «Зачарований ліс», використовуючи речення з дієприкметниковими зворотами з попередньої вправи.

Словник

завід – üzem

відходи – hulladék

заколісаний – elringatott

шар – réteg

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дієприкметник – це

A самостійна незмінна частина мови

B самостійна змінна частина мови

B особлива форма дієслова

Г безособова дієслівна форма

2. Усі слова – дієприкметники у рядку:

A посивілий, перемагаючий, зарослий

B атакуючий, сухий, відлітаючий

B захмарений, передплатне, потемніле

Г кращий, фарбований, зарослий

3. Дієприкметник змінюється за

A родами, числами і відмінками

B часами і дієвідмінами

В родами та числами
Г відмінками та числами

4. Усі дієприкметники належать до пасивного стану у рядку:

- А прогнилий, пожовклий, перемагаючий
- Б посинілий, пломенючі, стоячий
- В сказаний, бачений, шитий
- Г прочитаний, лежачий, допомагаючий

5. Дієприкметниковий зворот є в реченні:

- А Крізь заграбовані маленькі віконечка тихо лився сірий світанок.
- Б Коси в дівчат заплетені, кожна у віночку.
- В На дверях висів великий посріблений щит.
- Г На воді скрізь були розкидані зелені острівці, оброслі високим очеретом і лозою.

6. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті розставлені неправильно у реченні:

- А Дружно спаяний нарід дуже схожий на граніт.
- Б І дихає на мене давною, огорнутий легендами, курган.
- В Бриніла тиша, плетена зірками.
- Г Мені ще й досі берег сниться, залитий сонячним огнем.

7. Речення з безособовими формами на *-но, -то*:

- А Вересень м'який повільно йде по травах полум'яних.
- Б Скульптор зачаровано дивився в далечінь....
- В Вранці виплило ясне сонечко.
- Г Скільки складено пісень, легенд, переказів про рідну батьківську хату.

8. Усі дієприкметники пишуться з *не* окремо у рядку:

- А не/политі квіти; не/вибране поле
- Б не/стримані почуття; не/вгамовні діти
- В не/виправлена вчителем помилка, не/відредагований учнем твір
- Г не/знайдений предмет, не/загнузданий кінь

9. Помилку при написанні *не* з дієприкметниками допущено у рядку:

- А не вимитий, а протертий; не прив'язаний звечора
- Б не затоплені повинню поля; неполита ділянка
- В незавершена робота, нерозкраяна паляниця
- Г Яблука незірвані. Червоніли не зірвані яблука.

10. Усі слова пишуться з **-нн-** у рядку:

- А нездійснен..ий, нездолан..ий, неоцінен..ий
- Б прихован..ий, застелен..ий, непримирен..ий
- В варен..ий, нездійснен..ий, несказан..ий
- Г просіян..ий, незлічен..ий, схилен..ий

11. Усі слова пишуться з **-н-** у рядку:

- А невпин..ий, непримирен..ий, невблаган..ий
- Б незлічен..ий, нездолан..ий, невдоволен..ий
- В невиснажен..ий; невірноважен..ий, прихован..ий
- Г старан..ий, недозволен..ий, нагороджен..ий

12. Замінити пасивні дієприкметники безособовою формою на **-но**, **-то** неможливо у реченні:

- А Школа збудована за проектом досвідченого архітектора.
- Б Робота закінчена.
- В Хлопці зморені денною працею.
- Г Усі книги прочитані.

§ 19. Розвиток мовлення. Стилi мовлення.

Поняття про публіцистичний стиль.

Усний переказ тексту публіцистичного стилю

Вправа 118. І. Прочитайте текст. Перекажіть його.

У музиці всього сім нот. Основних кольорів, якими художники передають усе різнобарв'я світу, теж сім. Ми з вами читаємо геніальні твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського... Письменники користуються, як і ми, українською мовою. Начебто слова, фарби, звуки – ті самі, але чому ж мистецькі твори такі різні? Тому що кожен з них має свій стиль. Є стиль в одязі, архітектурі. За стилем поведінки впізнаємо виховану, культурну людину.

Вибір і поєднання певних слів, словосполучень, речень утворюють мовний стиль.

Мовні стилі – це різні способи викладу думок. Кожне висловлювання залежить від умов, мети, адресата спілкування (*З журналу*).

II. Пригадайте відомості про стилі мови. Розкажіть, у яких сферах життя використовують кожен стиль. Зверте свої міркування з відомостями, вміщеними у таблиці.

Стилi мови вивчає роздiл науки про мову, який називається **стилістикою**.

Розрізняють такі стилі: розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний, церковний (конфесійний).

Стилi мови

Назва стилю	Де використовують висловлювання	Основні види
Розмовний	У спілкуванні з близькими людьми, за неофіційних обставин	Розмова на побутові теми, лист до близької людини
Науковий	У науці, освіті, техніці	Підручник, наукова стаття, лекція, доповідь
Художній	У художній літературі	Оповідання, повість, роман, п'єса, вірш
Офіційно-діловий	У службових стосунках	Закон, постанова, наказ, заява, протокол, договір, звіт
Публіцистичний	У суспільному житті	Промова, звернення, газетна стаття, нарис
Церковний (конфесійний)	У релігійному житті	Молитва, проповідь, церковні книги

Вправа 119. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Складіть наукове висловлювання у формі усного монологу про особливості текстів публіцистичного стилю. Поміркуйте над структурою і послідовністю висловлювання.

Основні жанри публіцистичного стилю: лист у газету, фейлетон, інтерв'ю, репортаж, нарис, стаття, допис; радіо-, кіно-, телепубліцистика тощо

Мета текстів публіцистичного стилю: передання точної та яскравої інформації в доступній формі про найважливіші події в житті нашої країни та за кордоном, а також вплив на читача (слухача)

Ознаки публіцистичного стилю: інформативність, фактичність, логічність, образність, відвертість

Вправа 120. I. Прочитайте уривок з тексту. В якій мовленнєвій ситуації він може бути використаний? За якими ознаками ви це встановили? Свою відповідь аргументуйте.

Гнату Хоткевичу випало складне й бурхливе життя. Природа наділила його невгамовним яскравим характером, а до того ж у долі цього харків'янина з такою артистично тонкою й багато обдарованою натурою поєдналися дві українські гілки – Слобожанщина і Гуцульщина. Митець залишив помітний слід у багатьох сферах культури України як прозаїк, драматург, публіцист, критик, етнограф, фольклорист, музикознавець, перекладач (*І. Приходько*).

II. Звірте свої міркування.

Міркуйте так: це текст публіцистичного стилю, бо, по-перше, має за мету впливати на громадську думку, впливати на слухача або читача в соціально-політичному плані; по-друге, цей текст може бути використаний як газетна стаття або нарис; по-третє, він містить слова з яскравим емоційним забарвленням. Для текстів публіцистичного стилю характерні закличність, пристрасність, оцінний характер мовлення.

Вправа 121. I. Прочитайте текст мовчки. Доберіть до нього заголовок.

Посмертна доля Тараса Шевченка така ж незвичайна, як і його життя. Мало хто з найвидатніших людей був так легендарно прославленим, улюбленцем свого народу – і водночас так гнаним його ворогами. Рідко кому випадало стільки страждань, і рідко хто так багато дав людям, так мало від них отримав. Рідко кому доля ставила стільки перешкод і так злісно переслідувала, здавалося, все роблячи для того, щоб він не став тим, ким все ж таки став.

Щоб краще зрозуміти велич історичної ролі Шевченка, треба згадати, які трагічні, фатальні години своєї історії переживала в ті роки Україна, її національна культура, література, мова. Але український народ жив і боровся, в його надрах визрівали

могутні сили. Ці сили з найбільшою повнотою втілилися в титанічну фігуру кріпосного селянина, поета Тараса Шевченка.

Т. Шевченко. Т.Г. Шевченко малює селянське подвір'я

Власним життям пізнав він всю безодню страждань українського народу. Природний геній, набуті і розвинені в праці та учінні мудрість, освіченість, широкий світогляд дали йому можливість побачити і глибоко осмислити причини цих страждань.

Тарас Шевченко мужньо подивився правді в очі і побачив її всю до дна. Але не злякався, взяв її в серце, і вона стала його вогнем.

Поезія Шевченка стала нетлінною частиною духовності українського народу. Шевченко – це не тільки те, що вивчають, але і те, чим живуть, у чому черпають сили і надії (І. Дзюба).

II. Дайте відповіді на запитання.

1. До якого стилю належить текст?
2. Чому посмертна доля Тараса Шевченка така ж незвичайна, як і його життя?
3. Чому доля України і Великого Кобзаря взаємопов'язані?
4. Що дало Шевченкові можливість глибоко осмислити причини страждань українського народу?

5. Як ви розумієте смисл сказаного: «Шевченко – це не тільки те, що вивчають, але і те, чим живуть, у чому черпають сили і надії»?
6. Що вам відомо про життя і творчість Кобзаря?

Вправа 122. Ти – редактор. I. Запишіть слова, які можна використати, щоб уникнути повторення слів *Тарас Шевченко*.

II. Визначте, які слова в реченнях вжиті в переносному значенні. Поясніть це значення.

Тарас Шевченко мужньо подивився правді в очі і побачив її всю до дна. Але не злякався, взяв її в серце, і вона стала його вогнем.

Вправа 123. Ознайомтеся з пам'яткою. Скориставшись нею, складіть план і зробіть детальний усний переказ тексту.

Пам'ятка про складання переказу

1. Прочитайте уважно текст, визначте ознаки публіцистичного стилю мови.
2. Визначте тему й основну думку тексту.
3. Доберіть заголовок.
4. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
5. Складіть план тексту.
6. Усно перекажіть текст за планом, дотримуючись вимог до висловлювань публіцистичного стилю.

Словник

фатальні години – végzetes óra
природний гeній – született zseni
титанічна фігура – titáni egyéniség
невгамовний – nyugtalan

безодня страждань – a szenvedés szakadéka
бурхливий – viharos

§ 20. Дієприслівник як особлива форма дієслова

Вправа 124. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш. Придумайте заголовок. Як ви вважаєте, про яку чистоту говорить автор?

Так святково стало за вікном,
ще й кімнату світлом огорнуло;
це зима, махнувши враз кр..лом,
землю всю у біле одягнула.

Тихо, урочисто так кругом,
сніг пахучий з..млю укриває,
всі ст..жинки пухом замело,
повз вікно зоринки пролітають.

І мені б таку ось чистоту:
ясно в думці, і у душі чисто,
як в сніжинок, що в вікні пл..туть
чистоти н..бесної намисто.

В. Осипова

II. Спишіть вірш, вставляючи пропущені букви.

III. Вдумайтесь у будову слова **дієприслівник**. Як воно утворилось? Пригадайте, що таке **дієприслівник**. Яке визначення ви давали на уроках угорської мови? Перекладіть його українською мовою. Знайдіть в уривку дієприслівник. Випишіть його. Доведіть своє твердження. Порівняйте його з поданим у таблиці міркуванням.

Міркуйте так: слово *махнувши* називає другу, додаткову, дію (махнути), відповідає на питання *що зробивши?*, є незмінним, у реченні виконує роль обставини. Це дієприслівник.

Вправа 125. Ти – дослідник. I. Підготуйте розповідь про дієприслівник як особливу форму дієслова, використовуючи таблицю. Назвіть спільні ознаки дієслова і дієприслівника, прислівника і дієприслівника. Сформулюйте висновок.

Дієприслівник як особлива форма дієслова

Значення	Відповідає на питання	Морфологічні ознаки	
		дієслова	прислівника
Означає додаткову дію	<i>що роблячи?</i> <i>що робивши?</i> <i>що зробивши?</i>	вид (доконаний і недоконаний); час (теперішній і минулий); перехідність/ неперехідність; може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник)	не змінюється; в реченні виступає обставиною

II. Перевірте правильність своєї розповіді за наступним матеріалом.

Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію і має морфологічні ознаки дієслова та прислівника: *звітуючи, вимовивши*. Дії, названі дієсловом-присудком і дієприслівником, виконує одна й та ж особа або предмет-підмет: *читаючи, випишує; сказавши, замовк*. Дієприслівники, як і інші форми дієслова, бувають **доконаного та недоконаного виду**: *склавши* (що зробивши?), *плаваючи* (що роблячи?). Разом із залежними словами дієприслівник утворює дієприслівниковий зворот: *Запрягни сонце до теліги, назустріч виїду весні* (Б.-І. Антонич).

Вправа 126. Інтелектуальна розминка. Запишіть слова у два стовпчики: у перший – дієслова; у другий – дієприслівники. Свій вибір аргументуйте.

Говорити, читають, працюючи, сміючись, розкручувати, зачарований, стоячи, налетівши, проводячи, оголосити, розпрягти, завітчаний, шануючи, зриваючи, зберегти, несучи, замовкнути, потерпівши, прикріпивши, розсідлати.

Вправа 127. I. Прочитайте прислів'я та приказки. Визначте, які з виділених слів означають основну дію, а які – додаткову. Назвіть дієприслівники. Визначте їх час і вид. Випишіть виділені слова за зразком.

Зразок: ловить (*що роблячи?*) слухаючи (теп. ч., недок. вид.).

1. Шкода **перемішувати** тісто, **виймаючи** з печі. 2. **Зайшовши** за Дунай, та й додому не думай. 3. **Скінчивши** діло, гуляй сміло. 4. **Ледачий ївши** гріється, а **робивши** мерзне. 5. **Упоравшись** із роботою, можна **відпочивати**. 6. **Лінивий сидячи** спить, **лежачи** робить.

II. Поясніть значення кожного прислів'я або приказки.

Вправа 128. I. Прочитайте текст. Які почуття він у вас викликав? Поміркуйте, що передає заголовок тексту – тему чи основну думку. Свою відповідь аргументуйте.

МУЗИКА КРАСИ

Ліс, наблизившись, перетворився з голубого в зелений. Його соковиті хащі по той бік річки, прокидаючись, повнилися пташиним тисячоголосим гомоном. Зелений світ, вмитий росами, лящав, висвистував, видзвонював, лунко переливався щедрою розмаїтістю акордів, ладів і тонів. Птаство, радіючи весні, творило музику краси дивовижної. Солов'ї аж заходились, зозулі кували, торкаючи дзьобиками чарівні клавіші неба. Невтомна пташина музика, напливаючи з зелених глибин, мовби пригортала веснянку (Олесь Гончар).

II. Впишіть речення з дієприслівниками. Підкресліть в одному реченні (на вибір учителя) члени речення, з'ясуйте синтаксичну роль дієприслівників. Визначте морфологічні ознаки дієприслівників, спільні з дієсловом і прислівником.

Зразок:

Висвистуючи мелодію, гуляє містом одчайдушна хуга. Висвистуючи – дієприсл., недок. вид., теп. ч., перехідний, обставина.

Дієприслівник зберігає вид, час, перехідність/неперехідність того дієслова, від якого він утворений: *фарбувати* (недок. вид, теп. ч., перехідне) *волосся* – *фарбуючи* (недок. вид, теп. ч., перехідний) *волосся*.

Вправа 129. I. Доберіть до дієслів дієприслівники або словосполучення з дієприслівниками, які допомогли б краще уявити дію, виражену дієсловом.

Зразок: мовчати замріявшись, не зводячи очей із неймовірної краси.

Сидіти, дивитися, бігати, думати.

II. Уведіть словосполучення в речення, які відповідали б темі «Музика краси».

Вправа 130. Творча робота. I. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Яке враження вона на вас справляє? Чи чуєте ви музику краси?

II. Висловіть свої почуття, написавши твір-опис на тему «Музика лісу» та використовуючи утворені речення з дієприслівниками.

Вправа 131 (з ключем). Перевір себе. Запишіть у два стовпчики словосполучення з дієприслівниками: у перший – з перехідними; у другий – з неперехідними.

Складаючи речі, змарнівши від переживань, не знайшовши відповіді, випивши кави, повернувшись у місто, вживаючи ліки, звертаючись до однокласників, не сказавши правди, очікуючи на зміни, написавши роман, уклонившись гостям, виблискуючи на сонці.

Ключ: з других букв записаних дієприслівників має скластися початок прислів'я: «...все розкаже».

Словник

хáщі – bozót, sűrű erdő

тисячоголосій гóмін – ezerhangú zaj

соковитий – zamatos

клáвіша – billentyű

акóрд – hangzat, akkord

лад – hangnem

тон – hang

зав'я – hófuvás

§ 21. Дієприслівниковий зворот

Вправа 132. Поетична хвилинка. І. Прочитайте виразно вірш. Про що йдеться у поезії? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Придумайте заголовок.

Так шкода кожної хвилини,
що порошинкою пролине
і зникне в прірву забуття,
лишивши жаль і каяття.

Олександр Олесь

II. Випишіть дієприслівники і залежні від них слова. Яким членом речення вони є? Сформулюйте правило про те, що називається дієприслівниковим зворотом. Звірте свої міркування з поданим нижче матеріалом.

Дієприслівник разом із залежними словами утворює дієприслівниковий зворот.

Дієприслівниковий зворот виконує роль обставини.

Вправа 133. І. Прочитайте текст. Перекажіть його. Придумайте заголовок. Визначте тему та основну думку. Аргументуйте свою відповідь.

Вода чиста і прозора. Сонце її пронизує зверху аж до самого дна. Вас так і потягло до чистої хвилі. Шубовсь!.. Широкі круги знялись по верху, розходячись на всі боки. Покотили один за другим, здіймаючи невеличкі бульки. Поперечні хвилі захита-

лися, подалися назад, стукаючись одна об одну. Ви виринаєте з-під хвилі. Раді та веселі, струшуючи воду, розплющете очі (За Панасом Мирним).

- II. Перепишіть текст. Знайдіть у ньому дієприслівникові звороти. Підкресліть, визначивши їх синтаксичну роль.
- III. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір учителя).

Зразок:

Весь простір, змінюючи барви, підводився міцно і вперто, розливаючи навколо п'янки пахощі (М. Стельмах). Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприслівниковими зворотами.

Дієприслівниковий зворот ускладнює просте речення.

Вправа 134. Перепишіть уривок, вставляючи з довідки замість крапок дієприслівникові звороти й виділяючи їх комами.

Сонце вгрівало дужче й дужче, Василька розморило. Він поховав вудочки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий куц і, ..., бочком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, ..., і завмерло. У полудень знявся вітер. Куц почало гойдати. Василько прокинувся і побачив небо. Високо під білими хмарками плив шуліка, ... (Г. Тютюнник).

Довідка: висмоктуючи з землі гарячу душну вологу; підібгавши ноги; лоскочучи траву гарячим листом; тримаючи в обіймах жовтий жмутик.

Одиничний дієприслівник слід відрізнати від дієприслівникового звороту. Порівняйте:

Одиничний дієприслівник	Дієприслівниковий зворот
<u>Літаю</u> чи, чайка скиг ^{ли} ть.	<u>Літаю</u> чи (де?) <u>у повіт</u> рі, чайка скиг ^{ли} ть.

Вправа 135. Складіть і запишіть два речення з дієприслівником *усміхнувшись* так, щоб у першому реченні дієприслівник був одиничною обставиною, а в другому – входив до складу дієприслівникового звороту. Дієприслівниковий зворот підкресліть як член речення.

Вправа 136. I. Спишіть прислів'я, вставляючи з довідки потрібні одиничні дієприслівники або дієприслівникові звороти та розділові знаки.

1. ..., не дістанеш зернятка. 2. ..., не лізь у воду. 3. ..., і себе побачиш. 4. Говорити ..., що стріляти 5. Обличчя не вмиєш

6. Краще справу не починати, ніж, ..., не завершити. 7. Ледачий їсть ... 8. На роботу плентається ..., а на танці біжить ... (Народна творчість).

Довідка: лежачи, не розбивши горішка, на людей дивлячись, не думаючи, не цілячись, рук не замочивши, почавши, не знаючи броду, плачучи, скачучи.

II. Усно прокоментуйте значення одного з прислів'їв (на вибір).

Вправа 137. Творча робота. Уважно розгляньте ілюстрацію. За її сюжетом складіть усну розповідь на тему «Не взявшись за сокиру, хати не зробиш», використовуючи одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти з попередніх вправ.

В. Басанець. Будівельники

II. Вживаючи одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти з попередніх вправ, складіть усну розповідь на тему «Роль праці у житті моєї родини».

Словник

вудочка – horgászbot
верболізовий куц – fűzfabokor
підібгавши ноги – törökülésben

шубовсь – zsupsz
виринати – felbukanni
шуліка – kánya

§ 22. Розділові знаки при дієприслівникових зворотах

Вправа 138. Поетична хвилинка. І. Прочитайте виразно вірш. Про що в ньому йдеться? Визначте головну думку, використавши слова вірша. Придумайте заголовок.

Гори, розлігшись під небом високим,
сонцю підклали паруючу силу.
Вітер притомлений, взявшись у боки,
спочити присів на стареньку ялину.

К. Мандрик

С. Шолтес. База в горах

II. Перепишіть вірш. Підкресліть дієприслівникові звороти. Як вони виділяються у вимові? Як виділяються дієприслівникові звороти на письмі? Зверте свої міркування з наступним матеріалом.

На письмі дієприслівниковий зворот виділяють комами (на початку, в середині та в кінці речення), а в усному мовленні – інтонацією (паузами). Наприклад: *Шуміло море, виграючи (де?) на сонці. Виграючи (де?) на сонці, шуміло море.*

Одиничний дієприслівник також відокремлюємо комами: *Жевріючи, поволі розгорталась над обрієм лимонна смужка ранкової зорі* (В. Козаченко).

Вправа 139. Прочитайте речення. Спишіть. Поясніть уживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах.

1. Прибувши сюди з наміром трави збирати, жінка так і залишилася у цих краях назавжди (*Олесь Гончар*). 2. Заспівали,

застукали тяжкі краплини, спадаючи з листя і квіту на землю, заворушилась, без вітру зашуміла трава, зводячись і підстрибуючи вгору (М. Стельмах). 3. Весь простір, змінюючи барви, підводився міцно і вперто, розливаючи навколо п'янки пахоці (М. Стельмах). 4. В низинах трава дугами припала до самої землі, оголяючи напівзів'ялі жовті головки дев'ятисилу (М. Стельмах).

Вправа 140. І. Спишіть, розставляючи розділові знаки і підкреслюючи дієприслівниковий зворот.

1. На тину півень горланить розчепірівши дзьоба ножицями. 2. Зачувши людину дятел почав цюкати. 3. У бур'янах вовтузилися горобці скльовуючи реп'яшачі кім'яхи. 4. Оглянувшись Василько побачив чудернацького птаха. 5. Стежкою поволі брався на кручу рибалка спираючись однією рукою на горіхове вудлице. 6. Набігавшись за день собака лягає біля багаття кладе голову на передні лапи і не кліпаючи дивиться на вогонь (З творів Г. Тютюника).

II. Зробіть синтаксичний розбір речення (на вибір учителя).

Зразок:

Дівчата рухались міжряддями, повільно наближаючись до шляху. Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприслівниковим зворотом.

Вправа 141. Ти – дослідник. І. Прочитайте речення. Дослідіть, чому в одних реченнях одиничний дієприслівник і дієприслівниковий зворот відокремлюється комами, а в інших – ні.

1. Могутні дуби стоять замислившись. 2. Замислившись, стоять могутні дуби. 3. Отак сплелись життя і пісня, передиваючись в одне. 4. Жіночки сиділи склавши руки.

II. Перевірте правильність свого міркування наступним матеріалом.

Не відокремлюється комами:

• дієприслівниковий зворот, який став фразеологізмом. Наприклад: брехав оком не моргнувши;

• одиничний дієприслівник, який стоїть після присудка й означає спосіб дії (відповідає на питання як?) Наприклад: Остан стояв вагаючись (М. Коцюбинський).

Пунктограма

Кома при дієприслівниковому звороті
та одиничному дієприслівнику

Вправа 142. Прочитайте фразеологізми. З'ясуйте їх значення. Складіть з ними речення. Поясніть розділові знаки.

Бігти не чуючи ніг. Працювати не покладаючи рук. Сидіти згорнувши руки. Розповідати не кажучи лихого слова.

Вправа 143. Переробіть складні речення на прості з дієприслівниковими зворотами.

Зразок:

Якщо не дав оброку, не бий коня по боку (*Народна творчість*). –
Не давши оброку, не бий коня по боку.

1. Якщо не обміркував усього до дрібниць, не розпочинай справи. 2. Все, що можна, зроби сьогодні, не відкладай на завтра. 3. Якщо не втримався за гриву, за хвіст не вдержишся. 4. Не берись об'їжджати коня, коли не знаєш його норову. 5. Коли не думатимеш про страх, не злякаєшся. 6. Життя – терниста нива: не пройдеш по ній, щоб ніг не поколотити (*Народна творчість*).

Вправа 144. Ти – перекладач. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Чи завжди вдається перекласти угорський дієприслівник відповідною частиною мови в українській? Підкресліть дієприслівникові звороти у перекладених реченнях.

1. Kalapját levéve mélyen meghajolt. 2. A fűben hanyatt fekvé bámulja a felhőket. 3. Mély lélegzetet vévén, beugrott a medencébe. 4. Kötelességének eleget téve elégedetten távozott. 5. A lejtőn lejőve tábort ütöttünk a völgyben. 6. Feljövén a nap, eloszlott a köd. 7. A patakon átkelve az erdőhöz értünk.

Дія, названа дієприслівником, повинна стосуватися в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком.

Неправильно	Правильно
Побачивши друзів, мене охопила радість.	Коли я побачив друзів, мене охопила радість.
Перебуваючи в Парижі, мені хочеться відвідати Лувр.	Перебуваючи в Парижі, я хочу відвідати Лувр.

Вправа 145. Ти – редактор. Прочитайте речення з учнівських творів. Знайдіть помилки в уживанні дієприслівникових зворотів і побудуйте речення правильно. Відредаговані речення запишіть.

1. Заходячи в кімнату, мати сиділа й читала книгу. 2. Слухаючи цей музичний твір, в мене виникло рішення вчитися грати на якомусь інструменті. 3. Сидячи на березі, до нас підійшли школярі шостого класу. 4. Під'їжджаючи до свого села, у мене

злетіла бейсболка. 5. Говорячи про зимову красу, дівчинка писала твір.

Вправа 146. Творча робота. I. Уважно розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Які у вас враження від побаченого?

II. Напишіть твір-опис на тему «Краса Карпатських гір». Проаналізуйте складений вами текст, чи використовували ви в ньому дієприслівникові звороти та одиничні дієприслівники.

Словник

пар'ююча сіла – gözölgő erő
розчепірити – szétterpeszt
багаття – tűz

п'янкий – bódító
горілиць – hanyatt
виконавши – eleget téve

§ 23. Дієприслівники доконаного і недоконаного видів, їх творення

Вправа 147. Поетична хвилинка. I. Прочитайте вірш. Придумайте заголовок. Визначте головну думку, використавши слова вірша.

Матусю, дай ручки твої поцілую,
за шийку обіймаючи тебе.

Погладивши щічки, тобі подарую
я вдячність за те, що ти в мене є.

К. Перелісна

II. Перепишіть вірш і вивчіть його напам'ять. Підкресліть дієприслівники. Визначте, на яку дію вказують дієприслівники, від дієслів якого виду вони утворені, на яке запитання відповідають. Сформулюйте висновок про вид дієприслівників. Звірте свої міркування з наступним матеріалом.

Міркуйте так: дієприслівник *обіймаючи* вказує на незавершену додаткову дію, утворений від дієслова недоконого виду *обіймати*, відповідає на питання *що роблячи?* Це дієприслівник недоконого виду.

Дієприслівник *погладивши* вказує на завершену додаткову дію, утворений від дієслова доконого виду *погладити*, відповідає на питання *що зробивши?* Це дієприслівник доконого виду.

Вправа 148. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Дослідіть особливості творення дієприслівників доконого і недоконого видів. Користуючись таблицею та поданим після неї матеріалом, розкажіть про активні й пасивні дієприкметники, їх творення. Доберіть і запишіть власні приклади дієприслівників доконого і недоконого видів.

Дієприслівники доконого і недоконого видів

Вид	Час	Відповідає на питання	Від якої основи твориться	За допомогою яких суфіксів	Приклади
Недоко- наний	теперішній	що роблячи?	основи дієслова теперішнього часу	- <i>учи</i> (- <i>ючи</i>) від I дієвідміни, - <i>ачи</i> (- <i>ячи</i>) від II дієвідміни	<i>кажуть</i> – <i>кажучи</i> , <i>полюють</i> – <i>полюючи</i> ; <i>служать</i> – <i>служачи</i> , <i>сидять</i> – <i>сидячи</i>
Недоко- наний	минулий	що зробивши?	основи неозначеної форми дієслова недоконого виду	- <i>вши</i> , - <i>ши</i>	<i>лежати</i> – <i>лежавши</i>
Доко- наний	минулий	що зробивши?	основи неозначеної форми дієслова доконого виду	- <i>вши</i> , - <i>ши</i>	<i>згадати</i> – <i>згадавши</i>

Дієприслівники **недоконаного виду** вказують на додаткову дію, що відбувається одночасно з основною, яку називає спосібом-ве дієслово. Наприклад: *Старенька сліпа бабуня, сидючи біля столу в низькому фотелі, шиє торбинки на волоські горіхи* (За І. Коцюбинською).

Дієприслівники **недоконаного виду теперішнього часу** творяться від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи (-ючи)** (для дієслів I дієвідміни); **-ачи (-ячи)** (для дієслів II дієвідміни). Наприклад: *тягнуть – тягнуци; знають – знаючи; лежать – лежачи, возять – возячи.*

Дієприслівники **недоконаного виду минулого часу** творяться від основи неозначеної форми дієслова недоконаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний), **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Наприклад: *рити (що робити?) – ривши (що робивши?); бігти (що робити?) – бігши (що робивши?)*

Дієприслівники **доконаного виду** вказують на додаткову дію, що відбувалася раніше від основної, яку називає спосібом-ве дієслово. Наприклад: *Відчувши солодкий смак домівки, хлопець усміхався уві сні* (В. Земляк).

Дієприслівники **доконаного виду минулого часу** творяться від основи неозначеної форми дієслова доконаного виду за допомогою суфіксів **-ши** (якщо основа закінчується на приголосний), **-вши** (якщо основа закінчується на голосний). Наприклад: *привезти (що зробити?) – привізши (що зробивши?); сказати (що зробити?) – сказавши (що зробивши?)*.

У дієприслівниках, утворених від дієслів на **-ся (-сь)**, після **-учи (-ючи), -ачи (-ячи), -вши (-ши)** зберігається **-ся (-сь)**: *хвилюються – хвилюючися, звернуться – звернувшись.*

Вправа 149. Запишіть дієприслівники у два стовпчики: в перший – доконаного виду; в другий – недоконаного виду.

Подумавши, програвши, звеличуючи, помилившись, втративши, змагаючися, вигадавши, об'єднавшись, лежавши.

Вправа 150. Прочитайте прислів'я та приказки. Як ви розумієте їх значення? Випишіть дієприслівники. Поясніть, як вони утворені.

Зразок: *пишучи – пишуть; подолавши – подолати.*

1. Втікаючи від дощу, остерігайся граду. 2. Голки шукаючи, спалили свічку. 3. Упустивши з гачка рибу, за хвіст не впіймаєш.

4. Учись, на інших дивлячись. 5. Тешучи дерево, кравцем не станеш. 6. Краще скласти руки, ніж працювати, опустивши рукаві. 7. Добре попрацювавши, краще відпочиватимеш.

Вправа 151. Робота в парах. I. Прочитайте текст, утворюючи від дієслів, що у дужках, дієприслівники. Текст запишіть. Визначте тему й основну думку. Доберіть заголовок. Порівняйте його із заголовком товариша по партії. Кращий заголовок запишіть.

Кажуть, що людина, (з'являтися) на світ із стиснутими кулаками, наче погрожує завоювати все навколо. А відходить з нього, як правило, (відкривати) долоні, нічого не (забирати) з собою, все (залишати) людям. Між цими двома моментами пролягає дивовижний і кожного разу неповторний шлях – створення особистості, що зумовлюється чарівним впливом матері.

Про особливу повагу до матері, яка народжує дітей, (віддати) їм свою сердечну любов, теплоту і ласку, йдеться в українському фольклорі (За М. Стельмаховичем).

Є. Контратович.
Материнство

II. Зробіть синтаксичний розбір речення (на вибір учителя). Прокоментуйте розділові знаки.

Зразок:

Гуртом зібравшись у землянці, бійці співають «Заповіт» (М. Нагнибіда). Речення розповідне, неокличне, просте, двоскладне, повне, поширене, ускладнене дієприслівниковим зворотом.

Вправа 152. Ти – дослідник. Семикласники отримали завдання утворити від дієслова *співати* дієприслівник і скласти з ним речення. Мар'яна написала в зошиті: «Співаючи під гітару, школярі веселилися». Іван склав таке речення: «Співаючі птахи купаються в молочних випарах туманів». Хто з учнів виконав завдання правильно? Свою думку доведіть.

Не плутайте дієприслівники з дієприкметниками в називному відмінку множини. Дієприкметники мають закінчення *-і*, відповідають на питання *які?* У дієприслівникових суфіксах пишеться *и*: *сяючі* (дієприкметник) *вогні* – *сяючи вогнями* (дієприслівник).

Порівняйте

Вируючі, буйні води летять униз, із гуркотом спадають на дно долини (Олесь Гончар).

Слово *вируючі* відповідає на питання *які?* і виражає ознаку предмета за дією. Це дієприкметник.

Вируючи і шаленіючи, море розгойдувало човен, намагаючись його потопити (Олесь Гончар).

Слово *вируючи* відповідає на питання *що роблячи?* і виражає додаткову дію. Це дієприслівник.

Вправа 153. Ти – редактор. Прочитайте словосполучення. Запишіть їх, поставивши на місці крапок *і* чи *и*. Поясніть правопис дієприкметників і дієприслівників. З дієприслівниковими словосполученнями складіть речення

1. Палаюч.. від сорому, палаюч.. очі. 2. Падаюч.. краплини, падаюч.. додолу. 3. Тремтяч.. голоси, тремтяч.. від холоду. 4. Затихаюч.. акорди, несподівано затихаюч..

Вправа 154. Від дієслів, ураховуючи їх вид, утворіть усі можливі форми дієприслівників. Виділіть дієприслівникові суфікси.

Зразок: бачити (недок. вид.) – бачачи, бачивши; побачити (док. вид.) – побачивши.

Робити, зробити, писати, написати, говорити, сказати, ловити, піймати, сидіти, сісти, створювати, створити, читати, прочитати.

Вправа 155. Творча робота. Утворіть спочатку потрібну форму теперішнього часу дієслів, потім – дієприслівників недоконаного виду. Позначте суфікси.

Зразок: працювати – працюють – працюючи.

Читати, стрибати, співати, дихати, орати, творити, писати, везти, казати, садити, світити.

Вправа 156. Спишіть фразеологізми, утворюючи від дієслів, що у дужках, дієприслівники доконаного виду. З довідки доберіть до фразеологізмів синоніми.

Зразок: води в рот набравши – мовчки.

(Прикусити) язика, (скласти) руки, (повісити) носа, (задерти) кирпу, з зубів (видерти), об землю журбою (вдарити), (надати) ходу, (поникнути) духом, клепку (згубити).

Довідка: безглуздо, мовчки, бездіяльно, зажурено, швидко, насуплено, гордовито, весело, нахабно.

Вправа 157. Напишіть твір на тему «Цілую руки матері», скориставшись наступним початком.

Мати, мама, матуся, матінка, ненька – ці ласкаві, теплі слова приходять до нас найпершими, бо називають вони ту, хто дарує

нам життя, хто, ніжно голублячи, пригортає нас до серця з перших днів і усе життя...

Вправа 158. Від дієслів утворіть дієприслівники і запишіть у два стовпчики: у перший – недоконаного виду; у другий – доконаного виду.

Ховати, оздоблювати, зробити, знаходитися, допомогти, ознайомити, намагатися, гукнути, складати, шанувати, змалювати, рушити.

Словник

кірпа – pisze org
журба – bánat

наха́бно – szemtelenül
голублячи – simogatva

§ 24. Правопис *не* з дієприслівниками

Вправа 159. Поетична хвилинка. I Прочитайте виразно вірш. Про що в ньому йдеться? Поясніть, як ви розумієте поняття «добро».

«Роби добро, – *нездужаючи*, казала мати, –
чисту совість *не віддаючи* за шмати!»
Благословенний мамин заповіт
ніхто в мені не зможе поламати.

Д. Павличко

II. Запишіть вірш з пам'яті. Пригадайте правила написання *не* з дієсловами. Поясніть правопис виділених слів. Зверте свої міркування з правилами.

Не з дієприслівниками пишеться окремо. Наприклад: *Не прицілившись, не вцілиш* (Народна творчість).

Не з дієприслівниками пишеться разом:

• якщо дієприслівник не вживається без *не*. Наприклад: *Ненавидячи порожні балачки, дідусь і хвилини не міг пробути без роботи* (О. Іваненко);

• у префіксі *недо-*, який указує на неповноту дії. Наприклад: *Недобачаючи (погано бачачи) в темряві, хлопець обережно намацував шлях палицею* (В. Кава).

Вправа 160. Прочитайте речення. Спишіть їх. Поясніть написання *не* з дієприслівниками.

1. Не поговоривши з головою, не бери руками. 2. Нехтуючи честю, не вбережеш совісті. 3. Нічого не роблячи, вчимося дурочців. 4. Ненавидячи людей, ненавидиш себе. 5. Недочуваючи музики, не кажи, що вона не лунає. 6. Не зробивши обруча, за діжку не берися.

Запам'ятайте написання слів!

Неволячи, ненавидячи, нехтуючи, незчувшись, невгаваючи, непритомніючи, нетямлячись.

Вправа 161. Від дієслів утворіть дієприслівники. Згрупуйте їх у два стовпчики: у першому подайте ті, що пишуться разом; у другому – ті, що пишуться окремо. Доведіть правильність виконання.

Не піклуються, не дбають, ненавидять, не вгавають, не відгукнутися, не спромогтися, незчутися, не завезти, нездужати, не зупинятися, не гаятись, неволити.

З чотирма дієприслівниками *не* може писатися разом або окремо, залежно від їх значення:

<i>нездужаючи</i> (хворіючи)	<i>не здужавши</i> (не змігши)
<i>непокоячись</i> (хвилюючись)	<i>не покоячись</i> (не спочиваючи)
<i>нестямившись</i> (втративши самовладання)	<i>не стямившись</i> (не прийшовши до тями)
<i>неславлячи</i> (ганьблячи)	<i>не славлячи</i> (не прославляючи)

Наприклад: 1. *Птахи, ще дужче непокоячись* (хвилюючись), *зривалися в небо* (М. Коцюбинський). 2. *Не покоячись* (не спочиваючи) *на перині, а трудячись у поті чола, людина здобуде щастя* (В. Лепкий).

Орфограма

Не з дієприслівниками

Вправа 162. Робота в парах. I. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «*Не* з дієприслівниками». Звірте написане з товаришем. Виправте помилки.

1. Кожен робив своє діло мовчки, (не)перекидаючись словом, (не)ділячись думкою (*Панас Мирний*). 2. Сагайда сів, (не)втручаючись у розмову, замислений, мовчазний. 3. Схилилась Шура на бильце канапи й заснула, (не)зчувшись. 4. Ясногорська вирішила, (не)чекаючи, доки розгородять дорогу, йти пішки (*З творів Олесея Гончара*). 5. Багато людей живе (не)живучи, а тільки збираючись жити (*В. Белінський*). 6. (Не)дослухавши до кінця, не поспішай відповідати (*Народна творчість*).

II. Зробіть синтаксичний розбір одного речення (на вибір учителя).

Зразок:

Не спитавши броду, не лізь у воду. Речення розповідне, неокличне, просте, односкладне, повне, поширене, ускладнене дієприслівниковим зворотом.

Вправа 163. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Спишіть його, розкриваючи дужки. Чи виникли у вас сумніви щодо написання виділеного слова? Аргументуйте свою думку.

(Не)зважаючи на досить-таки задерикуватий характер Маковея, всі його любили.

Міркуйте так: дія, названа словом *(не)зважаючи*, стосується в реченні того ж діяча, що й дія, названа прилюдком *любили*. Це дієприслівник. *Не* з дієприслівником пишеться окремо.

Не плутайте слова:
незважаючи (прийменник) і **не зважаючи** (дієприслівник).

Вправа 164. Ти – дослідник. Прочитайте словникові статті. Витлумачені у них слова уведіть до самостійно складених речень.

Зразок: 1. Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно. 2. Жінки, не зважаючи на крик, бігли за колоною.

1. **Незважаючи**, прийменник, уживається із Зн. в. іменника у спол. з прийм. *на* для позначення предметів, явищ, понять, усупереч яким відбувається дія.

2. **Не зважаючи**, частка з дієприслівником, уживається як синонім до дієприслівника *не реагуючи*.

Вправа 165. Перебудуйте речення, утворивши від виділених дієслів дієприслівники з *не*. Поясніть написання *не* з дієприслівником.

Зразок: Як не спитаєш, то не знатимеш. **Не** спитавши, не знатимеш.

Як не напрядеш, то не ткатимеш. Як не посієш, не збереш. Річка, як не розіллється, не нанесе намулу. Як не візьмешся за справу десятима пальцями, десять років працюватимеш.

Вправа 166. Ти – перекладач. Перекладіть слова українською мовою і запишіть. Із чотирма дієприслівниками складіть речення так, щоб вони вживалися із заперечною часткою *не*. Підкресліть орфограму «**Не** з дієприслівниками».

Futva, várva, nevetve, nyitva, zúgva, hallván, nézve, dobva.

Вправа 167. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрації. Чи може зла людина нести щиру посмішку людям? Чому? Яке покликання людини? Напишіть твір-роздум на тему «Покликання людини – творити добро».

Вправа 168 (з ключем). Перевір себе. Запишіть словосполучення з дієприслівниками у два стовпчики: у першому – ті, що пишуться з **не** окремо; у другому – ті, що пишуться з **не** разом.

(Не)прочитавши книгу, (не)повернувшись у село, (не)почувши дзюрчання, (не)дооцінюючи можливості, (не)розламавши кригу, (не)стямившись від обурення, (не)дослухаючись до порад, (не)долюблюючи брехунів, (не)доївши яблука, (не)волячи сусідів, (не)зловивши риби, (не)покоячись про ячмінь, (не)вгаваючи ні на хвилину, (не)помітивши ошуканства, (не)навидячи базік, (не)підраховавши витрат.

Ключ: з других букв іменників, що входять до записаних словосполучень, складеться початок прислів'я: «..., за діжку не берись».

Словник

невóлячи – rabságba ejtve
ненáвидячи – gyűlölve

невгавáючи – szüntelen ül
нетя́млячись – nem tud magához térni

§ 25. Порядок розбору дієприслівника як особливої форми дієслова

Вправа 169. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте поезію. Поясніть, що символізують кольори Державного Прапора України. Вивчіть вірш напам'ять.

ПРАПОР УКРАЇНИ

Україна – це небо блакитне,
а в тім небі – зірки золоті,
сяючи нам з високості привітно,
дарують радість ці два кольори.

Україна – це жовта пшениця
і блакитні волошки у ній.
Гей, як любо кругом – подивися! –
в тій країні коханій моїй!

Угорі – небозвід оксамитний,
а внизу – колосисті поля,
край вітчизняний, край наш привітний –
рідне небо і рідна земля.

П. Дубів

II. Випишіть дієприслівник і зробіть його розбір як особливої форми дієслова. Скористайтеся алгоритмом.

Зразок усного розбору

Проходячи повз книгарню, він затримався біля вітрин.

Проходячи – особлива форма дієслова – дієприслівник, недоконаного виду, теперішнього часу, в реченні є обставиною.

Зразок письмового розбору

Проходячи – дієприсл., недок. вид., теп. ч., обстав.

Алгоритм

розбору дієприслівника як особливої форми дієслова

1. Дієприслівник	
2. Визначте вид	
недоконаний	доконаний
3. Назвіть час	
теперішній	минулий
4. З'ясуйте синтаксичну роль	

Вправа 170. Ти – дослідник. Подумайте і дайте усні відповіді на запитання.

1. Яка особлива форма дієслова називається дієприслівником?
2. Що спільного має дієприслівник з дієсловом? А з прислівником?
3. Як формуються дієприслівники доконаного і недоконаного видів? Наведіть приклади дієприслівників доконаного і недоконаного видів.
4. Що таке перехідність/неперехідність дієприслівників?

Вправа 171. Інтелектуальна розминка. Від дієслів утворіть дієприслівники і запишіть у два стовпчики: у перший – доконаного виду; у другий – недоконаного виду.

Оздобити, ускладнюватися, боротися, зняти, запитати, складати, створити, використати, допомагати, плавати, забороняти.

Вправа 172 (з ключем). Перевір себе. Випишіть перехідні дієприслівники.

Пишаючись здобутками, не змайструвавши човна, повертаючи надію, повернувшись зі школи, ховаючись у чагарниках, святкуючи перемогу, надаючи допомогу, мріючи про подорож, оцінюючи шанси, поскладавши у валізу, перегорнувши сторінку.

Ключ: з других букв записаних дієприслівників складеться початок давньогрецького вислову: «...теж батьківщина».

Вправа 173. Інтелектуальна розминка. Подумайте і дайте усні відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Що називається дієприслівниковим зворотом?
2. Як відрізнити одиничні дієприслівники від дієприслівникових зворотів? Наведіть приклади.
3. Сформулюйте пунктограму «Розділові знаки при дієприслівниковому звороті та одиничних дієприслівниках».
4. Поясніть уживання і правопис слів *лежачи – лежачі, думаючи – думаючі*.
5. В яких випадках **не** з дієприслівниками пишеться разом?

Вправа 174. Запишіть словосполучення з дієприслівниками, розкриваючи дужки. Позначте в словах орфограму «**Не** з дієприслівниками».

(Не)навидячи, (не)навчившись, (не)хтуючи, (не)аплодуючи, (не)обминаючи, (не)дбаючи, (не)наївшись, (не)волячи, (не)ізолювавши, (не)маршируючи, (не)малюючи, (не)інтригуючи, (не)сходячи, (не)зчувшись, (не)рвуючи, (не)цінуючи, (не)іскрячись.

Вправа 175. Запишіть текст під диктування вчителя. Перевірте написане. Виправте помилки. Зробіть синтаксичний розбір виділеного речення. Зробіть морфологічний розбір визначеного вчителем дієприслівника. Користуйтеся алгоритмом і зразками розбору дієприслівника.

КИЇВ – СТОЛИЦЯ УКРАЇНИ

Коли мені кажуть «Київ», я бачу Дніпро. *Стоячи на Володимирській гірці, я хвилююся над неосяжним простором.* Він

відкривається моїм очам. В мене таке відчуття, неначе я – птах, немовби лечу я, розпластавши руки-крила.

Коли кажуть «Київ», я бачу загадкові кам'яні будинки, зелені скверики, горбаті вулички і широкі площі.

Коли кажуть «Київ», я бачу, як рано-вранці, поспішаючи, йде сучасний Київ на роботу в незліченні установи.

Київ гармонійно поєднує в собі три виміри часу. Київ вічно молодий, він у русі, у неперервних змінах (П. Загребельний).

Вправа 176. Творча робота. Розгляньте фотоілюстрацію. Що на ній зображено? Напишіть твір на тему «Київ – серце України».

Словник

високість – magasság

оксамітний – bársonyos

чагарник – bozót, cserje

валіза – bőrönd

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Правильним є твердження:

А Дієприслівник – це незмінна форма дієслова, що має граматичні ознаки дієслова і прислівника.

Б Дієприслівник – це частина мови, яка означає додаткову дію чи стан і має ознаки дієслова та прислівника.

В Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова, що означає додаткову дію або стан і має граматичні ознаки дієслова та прислівника.

Г Дієприслівник – це особлива незмінювана форма дієслова.

2. Усі слова – дієприслівники у рядку:

А вантажити, сказавши, працюючи, дарувавши

Б заслухавши, віривши, знаючи, кохаючи

В сказаний, посивівши, заспівавши, роблять

Г відзначивши, зів'ялий, згублений, вивчивши

3. Усі дієприслівники недоконаного виду у рядку:

А посивівши, воюючи, розбивши, ніяковіючи

Б виконуючи, сяючи, ховаючи, згортаючи

В приносячи, згорівши, плачучи, віддаючи

Г крокуючи, зотлівши, керуючи, волаючи

4. Дієприслівники доконаного виду творяться за допомогою суфіксів:

А *-учи, -ючи*

Б *-ачи, -ячи*

В *-анн(ий), -янн(ий)*

Г *-ши, -вши*

5. Усі дієприслівники з часткою не пишуться окремо у рядку:

А (не)пускаючи, (не)вгаваючи, (не)вирішивши, (не)знаючи

Б (не)кажучи, (не)здужавши, (не)дотягнувши, (не)працюючи

В (не)хтуючи, (не)взявши, (не)застеливши, (не)знайшовши

Г (не)діючи, (не)сумуючи, (не)бажаючи, (не)перемігши

6. Дія, позначена дієприслівником, передує дії, вираженій дієсловом-присудком, у реченні:

А Обоє терли кулаками очі, підсліпувато мружачись на біле свічення туману, яке віддавалось різцю після земляної темряви.

Б Збиваючи куряву босими ногами й хвацько поганяючи своїх лозяних коней, помчали вони в поле.

В Ішов повільно, дивлячись у землю і вергаючи сніг чобітьми та палицею.

Г Напакувавши повну кишеню молоденького щавлю, я вже трохи безпечніше пішов додому.

7. Дія, виражена дієприслівником, відбувається одночасно з дією, що виражається дієсловом-присудком, у реченні:

А Дід, глянувши на матір, пускає посмішку у бороду й мовчить.

Б Архітектор, озброївшись указкою, давав пояснення, сипав словами, малював перспективу, розкривав обрії.

В Обминувши в долині пізнє волосисте просо, я вихоплююсь на шлях і одразу наздоганяю драбинчастий віз Терентія.

Г Шукаючи квіти, я весь час дивлюся на галяву, щоб не відійти далеко.

8. Дієприслівниковий зворот входить до складу речення:

- А Старий воєвода вважав, що не може його дочка, живучи серед повстанців, не навчитися того, що вміють вони.
- Б Складені із грубо обтесаних колод, вони віддалеки здаються приземкуватими грибами, з вершечків яких в'ються сизі дими.
- В Вільне життя в горах, військові вправи і посильна робота зміцнили хлопця.
- Г Дівчина крізь сльози безмовно кивнула головою і потисла козакові руки.

9. Синтаксична роль ужитого в поданому реченні дієприслівника:

Зорі горіли яскраво, променисто відбиваючись у воді.

- А обставина
- Б присудок
- В означення
- Г додаток

10. Одичний дієприслівник не виділяється комами у реченні:

- А А сонце захекавшись потім зійшло.
- Б Ми з тобою в часі розійшлися, а тепер зустрівшись не знайшлись.
- В Чи можна виживати живучи?
- Г І до кохання я незчувшись доріс.

11. Розділові знаки розставлені неправильно у реченні:

- А Брати у батьківській жили старій оселі не розділившись.
- Б Поїзд мчав майже не зупиняючись на станціях врізаючись у білі глибини безкраїх березових лісів.
- В Маковей і стріляв, і плакав, і сміявся, не чуючи себе, не чуючи інших.
- Г Так пішли ми в життя на світанку, полюбивши велику мету.

12. Розділові знаки розставлені правильно у реченні:

- А Роман хотів вирватися, але капітан, міцно струсонувши його, поставив на місце.
- Б Лише рілля в степу, зберігши, колір чорний, його перелива у золото колось.
- В Засинаючи ще почув, як увійшла мати.
- Г Деревя стояли в снігу настовбурчившись замерзлыми гілочками.

§ 26. Розвиток мовлення. Письмовий контрольний переказ

Вправа 177. Прочитайте текст. Визначте тему твору. Складіть план тексту. Що нового ви дізналися з нього? Перекажіть текст за складеним вами планом.

ЛЕГЕНДА ПРО ГОВЕРЛУ

Барон Янош Нодь з далекого міста довідався, що ніхто з мадярів ще не побував на найвищій, тоді ще безіменній горі в Карпатах. Він і надумав собі першим вийти на вершину і назвати її своїм ім'ям. Взяв із собою двадцятєро дужих слуг і рушили в дорогу.

То було якраз серед літа. Вся Угорщина знала про похід Нодя, який мав принести славу не тільки покорителєві горі, але й державі.

Поволі минали дні. Аж через два місяці доїхав Янош Нодь до невеличкого карпатського села, що загубилося в горах, і дивується: «Чи справді на ту гору так важко вийти? Таж рукою можна подати до її вершини».

А. Колос. Дорога на Говерлу

Літнє сонце нестерпно пекло. Але йти було приємно. Хвойні праліси охолоджували людей і коней. Та довелося потратити ще цілих два дні, щоб дійти до самого підніжжя гори. Там барон зу-

пнився і наказав отаборитись, щоб відпочити, набратися сили. Через два дні, залишивши трьох чоловіків і коней у таборі, барон з іншими ще на світанку вирушив на гору. Небо було чисте-чисте, жодної хмарини. Довго йшли. Пробиралися крізь густі хащі, через колюче каміння... Знемагали, падали...

Уже вечоріло, коли змучені люди вийшли з лісу. Перед ними простяглася широка полонина, яка ніби сягала неба. Не відчував втоми тільки Нодь. Побачивши перед собою за кількасот метрів вершину, він аж летів до неї, щоб тільки першим стати над Карпатами. Ніхто й не помітив, як небо затягнули тяжкі хмари. Отяпалися тоді, коли посипав лапатий, густий сніг. Подув холодний вітер, відтак знялася хуртовина й розігрався буран. Рятуючись від стихії, люди розбіглися хто куди. Лише третина людей повернулася до табору. Вони були змучені, голодні, перемерзлі. Інші загинули в бурані. Не повернувся й барон Янош Нодь.

– Говерло! Говерло! – розповідали ті, хто повернувся. Це по-мадлярськи означало, що вершина вся у снігу. Такого дива люди, які прийшли сюди з далекої мадлярської рівнини, ще не бачили: щоб серед літа – і сніг. Відтоді й гора названа Говерлою – сніжною горою (www.kolyba.org.ua).

Словник

отаборитись – táborni verni
ўрвище – szakadék

спересёрдя – mérgében
буран – vihar

§ 27. Розвиток мовлення. Ділові папери. Розписка. Лист електронною поштою

Розписка – це письмове підтвердження факту одержання чогось від іншої особи чи організації, передання та отримання документів, товарів, грошей.

Реквізити розписки:

1. Назва виду документа.

2. Текст:

– прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка дає розписку і підтверджує отримання цінностей;

– прізвище, ім'я, по батькові та посада особи, яка передала цінності;

– у чому конкретно дано розписку (вказуються точні найменування матеріальних цінностей, їх кількість і вартість – словами і цифрами).

3. Дата.

4. Підпис особи, яка отримала цінності.

5. Засвідчення підпису (у приватній розписці).

Розписка може мати приватний (особа отримує цінності від особи) або службовий (особа – представник організації – отримує цінності від цієї або іншої організації) характер.

Якщо передаються суми грошей, у розписці вказують адресу, номер і серію паспорта того, хто їх отримує. Грошові суми пишуться словами, а в дужках – цифрами. Підпис особи, яка дає розписку, засвідчує нотаріальна контора або керівник установи.

Розписка пишеться лише в одному примірнику.

Вправа 178. Прочитайте зразки розписок, з'ясуйте, з яких частин складається цей документ.

Розписка

Я, учень 11 класу Ужгородської угорськомовної гімназії, Болдижар Степан Степанович, одержав від учителя географії Козир Анни Петрівни для тимчасового користування на час зимових канікул 2 (дві) географічні карти та 2 (два) підручники з географії. Зобов'язуюся повернути їх до 15 січня 2016 року.

20 грудня 2015 року

(підпис)

Розписка

Я, Перец Петро Павлович, позичив у Романець Наталії Михайлівни 500 (п'ятсот) гривень.

Зобов'язуюся повернути вказану суму до 1 травня 2016 року.

05.01.2016 року

(підпис)

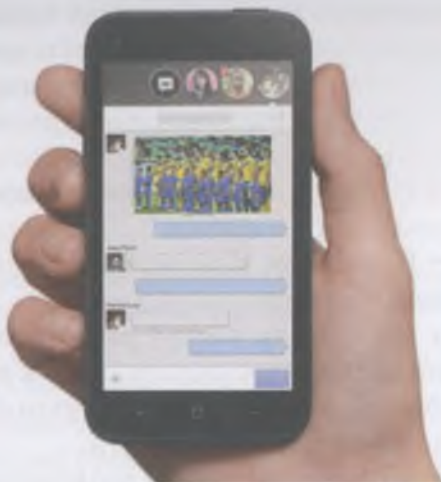
Підпис Переца Петра Павловича засвідчую.

Директор ПТУ № 6 Петрущак А.А.

(печатка)

Вправа 179. Творча робота. За наведеними у вправі 178 зразками напишіть дві розписки: одну – про отримання на час зимових канікул спортивного інвентарю; другу – про отримання з кабінету української мови та літератури для тимчасового користування п'яти «Кобзарів» Т. Шевченка.

Електронна пошта (e-mail) – зручний спосіб швидкого та ефективного спілкування. Водночас електронна пошта позбавлена таких надзвичайно важливих елементів спілкування, як вираз обличчя, жести, пози, тон та інтонація голосу.

Використовуючи e-mail у ділових ситуаціях, дотримуйтеся таких правил:

- Пишіть коротко, чітко і зрозуміло. Використовуйте короткі речення та короткі абзаци. Кожне речення має висловлювати завершену думку. Викладайте думки у логічній послідовності.

- Стежте за своєю мовою. Перевіряйте правильність написання слів і граматичних конструкцій. Ніколи не виправляйте помилок у чужих електронних листах.

- Уникайте жартів. Без відповідних жестів, пози, тону голосу те, що вам здається смішним, може бути розцінене адресатом як образливе.

- Використовуйте зручний для читання формат: друкуйте рядки з інтервалом один; між абзацами робіть інтервал два.

- Використовуйте як малі, так і великі (де потрібно) літери. Такий текст читати легше, ніж написаний тільки малими чи тільки великими літерами. Уникайте використання великих літер для виділення головної думки.

- Використовуйте відповідне звертання до особи, якій адресуєте лист.

- Завжди підписуйте свої електронні листи. Ви можете створити автопідпис у своїй програмі електронних листів, включив-

ши до нього ваше ім'я, назву вашої компанії, відповідні адресу, телефон і номер електронної пошти – вони будуть автоматично з'являтися у кінці кожного вашого листа.

- Не читайте чужої електронної пошти без відповідного дозволу.

- Не давайте чужої електронної адреси іншим особам без відповідного дозволу.

- Перш ніж відіслати лист, ще раз перевірте правильність адреси та зміст.

- Не пишіть лист у стані роздратування чи гніву. Ніколи не пишіть нічого такого, що ви не могли б сказати людині при особистій зустрічі. Натиснувши кнопку «Надіслати», ви вже нічого не зможете змінити.

- За можливості відповідайте на отримані листи якнайшвидше (<http://www.pidruchniki.ws>).

Вправа 180. Напишіть електронного листа другові (подрузі), в якому коротко розкажіть, як ви провели різдвяно-новорічні свята.

§ 28. Прислівник як частина мови

Вправа 181. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте вірш. Пригадайте, що означають прислівники, на які питання відповідають, яку синтаксичну роль виконують у реченні.

Ознаку дій називає,
а також місце, час, причину,
цієї дії визначає.
І кожен цю частину знає,
бо це **прислівник** – всім відомий,
незмінна ця частина мови.
На запитання як? коли?
готова всім відповісти.
Сміється сонце як? – *ласкаво*,
мандрює небом *величаво*,
а небо голубіє *дивно*,
пливуть хмарини *тихо*, *мрійно*.
Дзвенить кохана мова *чисто*,
а кожне слово – *урочисто*,
земля стрічає нас *святково*,
сміються зорі *загадково*.
Сади цвітуть коли? – *весною*,
улітку трав моря шовкові,

а восени врожай збирають,
узимку снігу всі чекають.
Прислівників багато в мові,
усі яскраві, всі чудові!
А щоб здобути знань основи,
вивчаймо цю частину мови!

Л. Лужецька

Вправа 182. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Поставте питання від дієслів до виділених слів. Подумайте, чи змінюються ці слова. До якої частини мови належать виділені слова?

Зразок. У саду солодко (як?) дрімують тополі.

Вранці (...?) виплило ясне сонечко.

Учень старанно (...?) готує всі уроки.

Назустріч (...?) їхали два поїзди.

Знизу (...?) чувся шум водоспаду.

Прислівник – незмінна самостійна частина мови, яка виражає ознаку дії, стану, предмета або іншої ознаки й відповідає на питання *як? де? коли? куди? звідки? скільки? з якої причини? з якою метою?* Наприклад: працювати *охайно*, розмовляти *вголос* (ознака дії і стану); поле *восени*, дерева *взимку* (ознака предмета); *досить* активний, *дуже* цікаво (ознака іншої ознаки).

У реченні прислівники здебільшого виступають обставинами. Наприклад: 1. *Опівночі айстри в саду розцвіли...* (Олександр Олесь). 2. *Додолу верби гне високі, горами хвилі підійма* (Т. Шевченко).

Прислівник найчастіше залежить від дієслова та його форм: писати *грамотно*, опрацьований *торік*, зробивши *акуратно*. Прислівник може також залежати від прикметника (*надзвичайно* високий, *занадто* сміливий); іншого прислівника (*ледве* помітно, *дуже* весело); іменника (відпочинок *увечері*, кава *по-закарпатськи*).

Вправа 183. Прочитайте словосполучення. Запишіть їх у три стовпчики: у перший – словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку дії і стану; у другий – словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку предмета; у третій – словосполучення з прислівниками, що виражають ознаку іншої ознаки.

Повертатися пізно, прогулянка *взимку*, розмовляти безперестанку, парк *навесні*, приїхати *здалеку*, трохи *дорожче*, дорога *праворуч*, *надто* голосно, *посаджений щойно*, *зберігши назавжди*,

подивитися вниз, обіди по-домашньому, втричі довший, занадто суворий, зовсім виснажений.

Вправа 184. Прочитайте гумореску. Про яких людей йдеться у творі? Випишіть прислівники зі словами, до яких вони відносяться, поставте до них питання.

ГІДНА ЗМІНА

Бюрократ у школу дзвонить і гукає гнівно:

– Поясніть мені, будь ласка, Катерино Львівно,

це чому в мого Валерки зошит весь у двійках?

– Бо писати він не вмів строго по лінійках.

Чи то вправи, чи диктанти, — все він без розбору навскосяк, через лінійки тягне знизу вгору.

Бюрократ кричить:

– Для двійок все це не причина!

Резолюції писати учиться хлопчина!

П. Глазовий

Вправа 185. Поясніть за допомогою прислівників зміст прислів'їв і приказок.

1. На Новий рік прибавилось дня на заячий скік. 2. Мороз не велик, та стоять не велить. 3. Посій в пору, будеш мати зерна гору. 4. Посієш вчасно, то і вродить рясно. 5. Раді люди літу, а бджоли – цвіту. 6. Коли цвіте біб, тоді тяжко на хліб, а як мак, то не так.

Довідка: холодно, мало, вчасно, важко, легше, радісно.

Вправа 186. Ти – перекладач. Перекладіть прислівники українською мовою. З п'ятьма словами за вибором складіть речення.

Holnap, reggel, ma, itt, este, szorgalmasan, kevés, ott, hangosan, gyorsan, télen, gyakran, gyalog, csodásan, nyáron, lent, soha, mindig.

Словник

величаво – méltóságteljesen

виснажений – kimerült

навскосяк – ferdén

резолюція – határozat, végzés, döntés

§ 29. Розряди прислівників за значенням

Вправа 187. Поетична хвилинка. І. Прочитайте поезію Н. Красоткіної «Три речі». Яка основна думка твору? Чи погоджуєтесь ви з поетесою? Свою відповідь обґрунтуйте.

Три речі, що не можна повернути:
можливості та час, і слово.

Вони, як мить утрачена, майнуть і вже не буде так чудово, як би могло. Тому міркуй завжди, що час не можна загубити. Вперед сміливо, впевнено іди, щоб своєчасно все зробити. А ще доречні добирай слова, щоб потім не пошкодувати. Хай буде в тебе мудра голова, то ж знай, коли і що сказати, і не втрачай можливості свої, йди наполегливо до цілі. Це знають всі віки, усі краї і розуміють люди смілі, які у пеклі всі круги пройшли, тому навек запам'ятали. Бо втраченого так і не знайшли, хоч як цього і не шукали.

II. Випишіть з поезії прислівники, поставте до них питання. З'ясуйте, що вони означають. Свої висновки звірте з таблицею.

Розряд прислівників за значенням	Питання, на які відповідає прислівник	Приклади
Способу дії	як? яким способом?	<i>по-угорськи, повільно, голосно верхи, навмання</i>
Міри і ступеня	скільки? наскільки? якою мірою?	<i>дуже, досить, трохи, багато, мало, двічі</i>
Місця	де? куди? звідки?	<i>угору, тут, там, скрізь, ліворуч, здалеку</i>
Часу	коли? з якого часу? до якого часу?	<i>тепер, удень, завжди, щороку, донині</i>
Причини	чому? через що? з якої причини?	<i>спересердя, спросоння, ненароком, зозла, згарячу</i>
Меті	для чого? з якою метою? навіщо?	<i>на щастя, навмисне, напоказ, на зло, наперекір</i>

Вправа 188. Ти – дослідник. Доберіть до наведених у таблиці прислівників (по три прислівники – з кожного розряду) дієслова, запишіть їх. Які з цих прислівників можуть сполучатися з іншими частинами мови – не дієсловами? Наведіть приклади. Складіть два речення з прислівниками, що означають місце дії.

Вправа 189. Прочитайте прислів'я. Про що вони? Визначте прислівники, вкажіть їх розряд.

1. Щастя і труд поряд живуть. 2. Чесне діло роби сміло. 3. Гірко заробиш, солодко з'їси. 4. Хто рано підводиться, за тим і діло водиться. 5. Не кайся рано встати, а кайся довго спати. 6. Хто спішить, той двічі робить. 7. А йому щодня неділя.

Вправа 190. Творча робота. Доберіть до прислівників антоніми, вкажіть їх розряд за значенням. З п'ятьма прислівниками складіть і запишіть речення.

Уперед, праворуч, мало, попереду, зверху, поволі, голосно, зараз, колись, там, вдень, по-новому, вниз, завжди.

Вправа 191. І. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прислівники. З четвертого абзацу випишіть прислівники разом із словами, до яких вони відносяться. Вкажіть розряд прислівників.

Щедрий вечір (Маланка, Маланія, Василів вечір) – вечір 13 січня напередодні Старого Нового року. За християнським календарем – це також день преподобної Меланії (Меланки, Маланки, Миланки). Меланка-Вода приходить на Щедрий вечір разом з Василем-Місяцем сповістити господарів про наступні торжества та справити гостини, які в народі так і називають – гостини Меланки.

У народній традиції обидва свята об'єдналися в Щедрий вечір, або свято Меланки.

Зранку цього дня починають готувати другу обрядову кутю – щедру. Крім того, господині печуть млинці, готують пироги та вареники з сиром, щоб обдаровувати щедрувальників і посівальників.

Звечора і до півночі щедрувальники обходять оселі, висловлюють добрі побажання, веселять піснями, танцями, жартівливими сценками. За давньою традицією новорічні обходи маланкарів, як і різдвяних колядників, відбуваються після заходу сонця.

Наступного дня, коли починає світати, йдуть посівати зерном. Зерно беруть у рукавицю або в торбину. Спочатку йдуть до хрещених батьків та інших родичів і близьких. Зайшовши до хати, посівальник сіє зерном і вітає всіх з Новим роком:

Сію, вію, посіваю, з Новим роком вас вітаю!
На щастя, на здоров'я та на Новий рік,
щоб уродило краще, ніж торік, –
жито, пшениця і всяка пашниця,
коноплі під стелю на велику куделю.
Будьте здорові, з Новим роком і з Василем!
Дай, Боже!

Перший посівальник на Новий рік приносить до хати щастя.

У ніч на Старий Новий рік люди намагалися завбачувати прикмети. Ось деякі з них:

- якщо ніч проти Нового року тиха і ясна, буде щасливий рік і для людей, і для худоби;
- якщо сонце високо зійде, увесь рік буде щасливим, а особливо добрим буде врожай садовини;
- якщо іній рясно вкриває всі дерева, буде врожай на зернові та гарний медозбір;
- якщо падає м'який сніг, — на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим;
- який перший день у Новому році, такий буде й рік;
- якщо на Меланії відлига, то чекати теплого літа.

За В. Скуратівським

II. Усно перекажіть текст, доповнивши його розповіддю про схожі угорські традиції.

Словник

відлига – olvadás

майнүти – elsuhan, átsuhan

§ 30. Ступені порівняння прислівників

Вправа 192. Поетична хвилинка. I. Прочитайте уривок з поезії. Знайдіть у ньому прислівники. Чи є серед них такі, що позначають більший чи менший ступінь вираження ознаки? Якщо так, то від якого прислівника вони походять?

Вдягнувшись тепліше,
морозяним ранком
Мариночка вийшла
і стала на ганку.
– Як гарно навколо!
Все вкрилось кругом
пухнастим і чистим
блискучим сніжком.

Н. Забіла

II. Що ви пам'ятаєте про ступені порівняння прикметників? Як вони утворюються, які форми мають? Наведіть один-два приклади. Чи можна провести аналогії з утворенням ступенів порівняння у прислівників?

Форми вищого та найвищого ступенів порівняння можуть мати тільки **прислівники на -о, -е** (спільнокореневі з якісними прислівниками). Наприклад: *голосно – голосніше – найголосніше*.

Форми ступенів порівняння прислівників утворюються так само, як і прикметників. Розрізняють просту і складену форми вищого та найвищого ступенів порівняння прислівників.

Проста форма вищого ступеня порівняння **твориться**:

- за допомогою суфіксів *-ш-, -іш-* та кінцевого прислівникового суфікса *-е*: *глибоко – глибше, просто – простіше*;
- від різних коренів: *гарно – краще, погано – гірше*.

При утворенні вищого ступеня порівняння прислівників за допомогою суфікса *-ш-* відбуваються ті самі зміни приголосних, що й при утворенні прикметників вищого ступеня:

- випадання суфіксів *-к-, -ок-, -ек-*: *швидко – швидше, широко – ширше*;
- чергування приголосних *г, ж, з* → *жч*: *дорого – дорожче, низько – нижче*;
- кінцевий кореня *с* → *щ (шч)*: *високо – вище*.

Значення вищого ступеня може підсилюватися словами *багато, далеко, трохи, ще, куди*. Наприклад: *трохи краще, ще краще, куди краще*.

Складена форма вищого ступеня порівняння твориться:

- за допомогою слів *більш, менш*: *більш активно, менш старанно*.

Проста форма найвищого ступеня порівняння твориться:

- за допомогою префікса *най-* від прислівника вищого ступеня: *дешевше – найдешевше, миліше – наймиліше*.

Для підсилення значення найвищого ступеня вживаються префікси *що-, як-, якнай-, щояк-*. Наприклад: *щонайгарніше, якнайвеселіше, щоякнайменше*.

Складена форма найвищого ступеня порівняння твориться:

- за допомогою слів *найбільш, найменш*: *найбільш активно, найменш старанно*.

Увага!

Неправильно

більш активніше

менш гарніше

найбільш розумніше

Правильно

більш активно

менш гарно

найбільш розумно

Вправа 193. I. Перепишіть прислів'я, вкажіть форму вищого ступеня порівняння прислівників.

1. Удосвіта встанеш – більше діла зробиш. 2. Глибше орати – більше хліба мати. 3. Чим більше науки, тим довші руки. 4. Молоде орля, та вище старого літає. 5. Око бачить далеко, а розум – ще даліше. 6. Один розум добре, а два ще краще. 7. Догана мудрого більше коштує, ніж похвала дурного.

II. Яка тема об'єднує ці прислів'я?

Вправа 194. **Робота в парах.** Утворіть від прислівників форми вищого і найвищого ступенів порівняння. Звертеся з товаришем. Із чотирма формами ступенів порівняння прислівників складіть речення.

Зразок: сміливо – сміливіше, більш сміливо; найсміливіше, найбільш сміливо. Найсміливіше у цій ситуації діяв Петро.

Тихо, легко, холодно, акуратно, пишно, швидко, близько, високо, зручно, погано.

Вправа 195. Запишіть прислівники у два стовпчики: у перший – вищого ступеня порівняння, у другий – найвищого.

Тонше, краще, найнижче, найбільш гарно, ще більше, найменш вдало, якнайгарніше, хитріше, найбільш розумно, менш голосно, найбільше, найкраще.

Вправа 196. Ти – дослідник. Прочитайте і порівняйте виділені слова як частини мови. Якого висновку ви дійшли? Згрупуйте речення з виділеними словами – прикметниками та з виділеними словами – прислівниками, групами запишіть їх у зошит.

1. Вибери собі **найкраще** яблуко. Олександра **найкраще** написала контрольну роботу. 2. Озеро Байкал **глибше** за Каспійське море. «**Копай глибше!**» – скомандував батько. 3. Це фото було **найцікавіше**. **Найцікавіше** розповідав про себе незнайомиць. 4. Гори починаються **вище**. Це дерево **вище** за інше. 5. Розташуйтеся **зручніше**. Це вбрання було **зручніше**.

Словник

га́нок – tornác, feljárt
орля – sasfóka

дога́на – megrovás
незнайо́мець – idegen

§ 31. Способи творення прислівників

Вправа 197. Розгляньте таблицю, розкажіть за нею про способи творення прислівників. Доберіть до кожного способу творення аналогічні приклади.

Спосіб творення прислівників	Приклади
Префіксальний	<i>гарно – прегарно, негарно; багато – небагато, забагато</i>
Суфіксальний	<i>тихий – тихо, добрий – добре, три – тричі, де – дець</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>ваш – по-вашому, мій – по-моєму, український – по-українськи (по-українському), латинський – по-латині</i>
Складання слів	<i>ледь-ледь, тишком-нишком, більш-менш</i>
Злиття основ слів	<i>запанібрата, горілиць, нашвидкуруч, мимоволі, босоніж</i>
Перехід інших частин мови в прислівник	<i>допізна, кругом, разом, зразу</i>

Вправа 198. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте вірш Д. Білоуса. Випишіть з тексту прислівникові словосполучення. Користуючись таблицею, вкажіть спосіб творення цих прислівників.

ЩО ЗНАЧИТЬ СЛОВО «ЗНАЧИТЬ»

Федько – розумна голова,
а робить все недбало.
Крізь зуби цідить він слова,
говорить як попало.

Як тільки двоє-трое слів –
одразу: значить, значить.
І вже не раз таке він плів,
що важко розтлумачить.

Вже стільки з ним було розмов –
старання друзів марні.
Федько вживає знов і знов
слова паразитарні.

Раз на запитання просте –
що значить слово «значить» –
сказав: це значить, значить те,
що слово «значить» значить!

Потішив він своїх дружків
(ай Федя бідолашний),
сміявся з ними брат Федьків,
армієць учорашній.

Хоч трохи й сором за Федька,
та як з халепи вийти?
Заводить мову здалека:
і хлопець недурний ти.

Та ба! Вчепивсь в одне слівце –
не контролюєш мови.
А що по суті значить це?
Лінивство розумове.

Чи зустрічали ви людей, схожих на Федька?

Вправа 199. Прочитайте. Випишіть з речень прислівники, визначте спосіб їх творення.

1. Я на тебе дивлюся щовечора, Києве мій (Д. Луценко).
2. Я не вертав. Я йшов собі помалу... (В. Симоненко).
3. Вже тричі завірюхи січня дороги в парку замели (Н. Лівіцька-Холодна).
4. Грім гуркоче спересердя (І. Жиленко).
5. Що таке, по-вашому, життя? (М. Стельмах)
6. Як важко перші кроки

йти! (А. Малишко). 7. Солома біля вогню лежатиме недовго (Народна творчість).

Вправа 200. Робота в парах. Спишіть прислівники і виділіть у них префікси. Поставте наголос. Звертеся з товаришем.

Відтак, занадто, нітрохи, нізвідки, забагато, нерозумно, нікуди, недобре, віддавна, недовго, задовго, начисто, зрідка, нестрашно, наперед.

Вправа 201. З поданих частинок утворіть прислівники, вкажіть спосіб їх творення.

Зразок: че, рі, в, ве – ввечері (суфіксально-префіксальний).

1. Но, не, руш, по. 2. Руч, во, лі. 3. Ку, взим. 4. Ку, вліт. 5. В, ко, ла, до. 6. Ран, ці, у. 7. Ки, су, сідсь, по. 8. Руч, во, пра. 9. Ку, пи, до. 10. Ро, чет, ве, в.

Довідка: взимку, влітку, довкола, уранці, непорушно, ліворуч, праворуч, вчетверо, докупи, по-сусідськи.

Словник

вийти з халéпи – megoldani a problémát

споко^нвіку – ősidők óta

§ 32. Правопис *не* та *ні* з прислівниками

Вправа 202. Поетична хвилинка. I. Прочитайте уривок з поезії Н. Красоткіної. До чого закликає нас автор?

НЕ ВІДКЛАДАЙ

Не відкладай на завтра справ ніколи,
бо завтра або буде, або й ні...

Нам доля підкида такі «приколи»,
що не присниться навіть уві сні.

Та й завтра більшою доба не стане,
а рівно стільки ж часу буде в ній.

А не полита квіточка зав'яне,
а де немає руху, там застій...

Скажи сьогодні всі слова любові,
і закінчи найкраще всі діла.

Щоб доброта звучала в кожному слові,
й душа твоя трояндою цвіла...

II. Пригадайте написання вивчених частин мови з *не*. У яких випадках вони з *не* пишуться разом, а в яких – окремо? Наведіть декілька прикладів з вірша.

Не з прислівниками пишеться разом:

1. Коли прислівник без **не** не вживається. Наприклад: *незабаром, нестямно, нещадно, невдовзі, нехотя*.

2. Якщо утворюється протилежне до прислівника значення і такий прислівник може бути замінений синонімом без **не**. Наприклад: *гарно – негарно* (погано), *важко – неважко* (легко), *далеко – недалеко* (близько).

В інших випадках **не** з прислівниками пишеться окремо і є не префіксом, а заперечною часткою. Наприклад: *Мені вже не сумно*.

Увага! Якщо прислівник є в реченні присудком, то він пишеться з **не** окремо. Наприклад: *Вечоріє, але зір ще не видно*.

Ні в прислівниках найчастіше є префіксом і пишеться разом. Наприклад: *нікуди, нізвідки, ніде, ніяк*.

Окремо з прислівниками **ні** пишеться у складі сталих словосполучень. Наприклад: *ні туди ні сюди, ні так ні сяк*.

Увага! Значення прислівників з **ні** змінюється залежно від наголосу. Порівняйте: **ніко́ли** – ні за яких обставин; **ні́коли** – немає часу для чого-небудь. Наприклад: *Ніко́ли не забуду цього. Лінивому все ні́коли*.

Вправа 203. Утворіть прислівники за допомогою префікса **ні-**. З трьома прислівниками складіть речення.

Куди, звідки, скільки, трохи, де, як, коли.

Вправа 204. Спишіть, розкриваючи дужки і розподіляючи прислівники у три стовпчики: у перший – прислівники з **не** – частиною кореня, у другий – прислівники з **не** – префіксом, у третій – прислівники з **не** – часткою.

(Не) рідко, (не) ухильно, (не) порушно; (не) давно, а тільки що; (не) старанно, а як-небудь; (не) самовито, (не) гарно, (не) цікаво, (не) вчасно, (не) вловимо; (не) просто, а складно; (не) виразно, а заплутано; (не) весело, а сумно; (не) вимовно; (не) достатньо.

Вправа 205. Творча робота. До прислівників у словосполученнях доберіть синоніми з **не-**. Запишіть, правопис поясніть.

Зустрічати випадково, діяти помилково, прикрасити просто, вжити заходи спішно, приїхати обов'язково, вчинити обачно, вести себе вільно.

Довідка: нехитро, несподівано, негайно, неправильно, невимушено, неодмінно, необдуманно.

Вправа 206. Ти – редактор. виправте помилки, записавши слова правильно. Усно поясніть правопис прислівників.

Не вгамовно; нешвидко, а повільно; ні скільки; недобре, а погано; ні як; не добре; не відкладно; не гайно; нелегко, а важко; ні звідки; не забаром; неголосно, а тихо.

Словник

«прико́ли» (жаргонізм) – «mókás dolgok» засті́й – stagnálás

§ 33. Правопис *н* та *nn* у прислівниках

Вправа 207. Інтелектуальна розминка. Проаналізуйте написання прислівників. Поміркуйте, від чого залежить вживання *н* та *nn* у прислівниках.

Ясний – ясно;

законний – законно;

безмежний – безмежно;

страшений – страшенно;

рясний – рясно;

сонний – сонно;

стомлений – стомлено;

незлічений – незліченно.

У прислівниках пишеться стільки *н*, скільки їх було в прикметниках і дієприкметниках, від яких вони утворені. Наприклад: *старанний* – *старанно*, *акуратний* – *акуратно*, *безвинний* – *безвинно*.

З двома *nn* пишуться прислівники *спросоння*, *попідвіконню*, *попідтинню*, *зрання*.

Вправа 208. Робота в парях. Від поданих слів утворіть прислівники. Поставте наголос, поясніть правопис. Звертеся з товаришем.

Повільний, ясний, сонний, холодний, неприхований, старанний, темний, поганий, стурбований, нездоланний, шалений, юний, широченний, нечуваний, відмінний, самовідданий.

Вправа 209. Спишіть, вставляючи замість крапок пропущені *н* або *nn*. Поясніть правопис прислівників.

1. Погляд у Марійки м'який, звичайно глибокий і зажурений, в усміху несаказ...о лагідний і гарний. 2. Ніжний дощ росив безпереста...о. 3. Небо неописаної глибини накривало безгомі...о мовчазливу, порожню рівнину. 4. Він (Михайло) мерз страше...о, а до того, боліли його ноги й руки. 5. Михайло здвигнув плечима й усміхнувся примуше...о (З творів О. Кобилянської).

Вправа 210. Творча робота. До прислівників, що входять у словосполучення, доберіть антоніми, у яких пишеться *н* або *nn*. Запишіть, правопис поясніть.

Йти швидко, слухати уважно, говорити спокійно, писати неохайно, зробити ненароком, відповідати чітко, читати тихо, поводитися боязко.

Вправа 211. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте уривок вірша М. Рильського «Мова». Які думки та почуття викликає у вас поезія? Перепишіть першу частину вірша, вставляючи пропущені **н** або **ни**.

Як парость виноградної лози,
плекайте мову. Пиль..о й ненаста..о
політь бур'ян. Чистіша від сльози
вона хай буде. Вір..о і слухня..о
нехай вона щоразу служить вам,
хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає –
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів;
у нього кожне слово – це перлина,
це праця, це натхнення, це людина...

Вправа 212. Ти – перекладач. Перекладіть прислівники українською мовою. Запишіть, поясніть правопис **н** та **ни** у прислівниках.

Békésen, hihetetlenül, fáradtan, pontosan, kitűnően, álmosan, izgatottan, törvényesen, érzékenyen, kényelmesen.

Словник

замика́ло – bezárta

попідтінню – kerítés alatt

яр – szakadék

ненаро́ком – véletlenül

§ 34. Написання **и** та **і** в прислівниках

Вправа 213. Інтелектуальна розминка. Порівняйте прислівники, записані у два стовпчики. Дайте відповіді на запитання:

1. Чи простежується закономірність у написанні **и** та **і** в кінці прислівників?
2. Після яких букв у кінці прислівників завжди пишеться буква **и**?
3. Коли в кінці прислівників пишеться буква **і**?

Нітрохи

настільки

по-грузинськи

по-вовчи

Ззовні

поволі

увечері

посередині

Пишемо **-и**:

- у кінці прислівників після **г, к, х**. Наприклад: *верхи, пішки, по-українськи, навкруги*;

- у прислівниках *безвісти, восени, почасти*;
- після *ж, ч* лише в прислівниках з префіксом *по-* та у віддієприслівникових прислівниках на *-ачи (-ячи)*. Наприклад: *по-заячи, по-ведмежи, нехотячи*.

Пишемо *-і*:

- у кінці прислівників після букв на позначення м'яких приголосних. Наприклад: *всередині, уранці, врешті, доволі*;
- у решті випадків після *ж, ч*. Наприклад: *тричі, опівночі, позаочі, насторожі*.

Вправа 214. Прочитайте і запишіть прислів'я, у прислівниках вставте пропущені *и* або *і*. Поясніть.

1. Двіч.. літа не буває. 2. Восен.. і горобець багатий. 3. Пішк.. нема замішки. 4. Пок.. не упріти, дот.. не уміти. 5. Що ранком не зробиш, то ввечер.. не доженеш. 6. То снідаю, то обідаю – і погуляти нікол.. . 7. Письменний бачить поноч.. більше, як неписьменний удень. 8. Дорога і вноч.. не спить.

Вправа 215. Робота в парах. Перепишіть слова, вставляючи пропущені літери *и* або *і*. Поставте наголос. Звіртеся з товаришем.

Трич.., межиоч.., завбільшк.., наприкінц.., по-матроськ.., сьогодні.., навперейм.., навпомацк.., наввипередк.., напрот.., поноч.., урешт.., трох.., взагал.., щонайдал.., навпрошк.., пішк.., увечер.., мовчк.., навстоячк...

Вправа 216. Від наведених слів утворіть прислівники, поясніть написання кінцевої букви. З трьома прислівниками складіть речення.

В, осінь; по, вовк; на, вік; по, молодець; по, юнак; в, ніч; мовчати; три; на, в, круг; без, вість; за, в, глибина.

Вправа 217. Інтелектуальна розминка. Відгадайте мовні загадки.

1. Який прислівник однаково читається зліва направо і справа наліво? 2. У яких прислівниках є три-чотири приголосних і один голосний? 3. Які прислівники запитують про себе? 4. Який прислівник вживається з серцем?

Довідка: натщесерце; вдень, вверх, вниз; зараз; щотижня, щогодини, щороку, щоденно.

Словник

навперейми – ellenében

навпрошки, *те саме, що* навпростець – egyenesen

навпомацки – tapogatózva

натщесерце – éhgyomorra

§ 35. Розвиток мовлення. Твір-опис діяльності людини у публіцистичному стилі

Залежно від мети висловлювання опис діяльності людини буває *художнім, науковим і публіцистичним*.

Художній опис має на меті вплинути на читача, зобразити людину в процесі роботи, виявити своє ставлення до героя опису.

Науковий опис має на меті дати читачеві точне уявлення про характер та особливості процесу праці, часто на основі такого опису читач повинен виконати роботу, тобто це своєрідні інструкції про виконання якоїсь роботи.

Опис у публіцистичному стилі поєднує у собі емоційність художнього та чіткість наукового стилів.

Особливості опису у публіцистичному стилі

- трудові операції стосуються не конкретної особи, а будь-кого, тому опис має дуже загальний характер;
- трудові дії не стосуються певного часу;
- подається розповідь лише про те, що слід робити всім і як робити;
- ім'я виконавця може опускатись;
- характерні дієслова 3-ї особи множини (*так роблять, для цього застосовують*), поєднання слів (*можна, треба, слід, необхідно*) з неозначеною формою дієслова (*треба почистити, необхідно з'єднати*), а також спонукальні речення;
- розповідь має характер порад;
- слова вживаються не тільки у прямому, а й у переносному значенні;
- автор може також висловлювати власні коментарі стосовно описуваної дії.

Вправа 218. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Знайдіть у ньому опис процесу праці. До якого стилю мовлення належить текст?

СМАЧНІ ПИРІЖКИ

Бабусині пиріжки. Уже на порозі затишної оселі моєї бабусі я вловлюю запах пиріжків. Ох, ці пиріжки! Вони такі смачнючі! Ми, всі її онуки, тільки й мріємо скоріше приїхати до неї в гості на пиріжки. Бо її пиріжки, на наше переконання, – це неперевершений кулінарний витвір мистецтва. Бабуся знає, як ми полюбаємо її пиріжки, тому завжди до нашого приїзду намагається приготувати чималенько.

Мені приємно спостерігати, як бабуся готує цей неповторний виріб з неземним смаком. Спершу вона готує запарку з молока, борошна, цукру і дріжджів. Поки запарка настоюється, щоб почати підходити, тобто мають з'явитися бульбашки, вона готує «поле діяльності». Усе з кухонного столу прибирається, бо незабаром на цьому плацдармі будуть з'являтися пухкенькі, пахучі, візерунчасті пиріжечки. Бабуся кожен пиріжок прикрашає то листочком, то колосочком, то зубчиками, то якимись квіточками.

Я помітила, що бабуся завжди вдягає чистенький білий фартушок, ніби готується до якогось святкового дійства. А ще вона посміхається до кожного пиріжка і примовляє: «От славний козачок! А ходи-но до свого війська!» – і саджає його в рядочок до інших на лист. Коли стрункі ряди пиріжків-козачків заповнені, вона змащує їх яйцем, збитим з молоком. До того ж робить це великою гусячою пір'іною.

Для мене це якесь чародійство: і пір'іна, і примовляння бабусі, і її святковий вигляд. Може, тому й пиріжки такі смачні-пресмачні (З журналу).

Твори, що містять опис діяльності людини, здебільшого складаються з таких частин:

- 1) підготовка тієї чи іншої людини до роботи (робочий одяг, місце, необхідні інструменти, матеріали та ін.);
- 2) перебіг роботи (послідовний опис усіх операцій);
- 3) результати роботи.

Дієслова, за допомогою яких описують дії тих, хто працює: *трудиться, робить, виготовляє, майструє, виробляє, споруджує, працює, будує* тощо.

Слова для позначення послідовності дій: спочатку, передує, потім, після того, після цього, тепер, зараз, нарешті.

Рухи (які?) – швидкі, енергійні, повільні, плавні, легкі, красиві, виразні, точні, чіткі, розмірені, впевнені, обережні, поспішні, різкі, незграбні.

Працювати (як?) – зосереджено, не покладаючи рук, чесно, старанно, успішно, систематично, вміло, легко, напружено, весело, повільно, активно, мляво.

Вправа 219. І. Прочитайте учнівські твори. До якого типу і стилю мовлення вони належать? Чи вдалося авторам доступно описати підготовку і перебіг роботи?

ЯК ВАРИТИ БОРЩ

Борщ – одна з найпоширеніших страв української кухні. Моя мама часто варить борщ, а я люблю спостерігати і допомагати їй.

Перед приготуванням мама мие руки та одягає фартух. Спочатку вона готує бульйон. Дрібно нарубані кістки варить дві години, додає м'яса і продовжує варити до готовності. Зварене м'ясо нарізає порціями, а бульйон відціджує. Очищені і помиті буряки мама шаткує соломкою, солить, збризкує оцтом, змішує, кладе у каструлю, додає жиру, томатного соусу, цукру, тушкує до готовності. Потім злегка обсмажує на салі цибулю, моркву, петрушку. На кухні уже так смачно пахне, аж слинка тече. У проціджений бульйон мама кладе нарізану часточками картоплю, доводить до кипіння, додає нарізану соломкою капусту і варить 10–15 хв. Після цього кидає в бульйон тушковані буряки, злегка підсмажує разом з цибулею нарізані свіжі помідори, гіркий і запашний перець, лавровий лист, підсмажене і розведене водою борошно. Потім дає 5 хвилин покипіти, заправляє товченим часником, доводить до кипіння і дає настоятись 10 хвилин.

Нарешті борщ готовий. Настає обід. Подаючи борщ на стіл, мама у кожну тарілку кладе шматочок вареного м'яса, сметану і посипає зеленню петрушки і кропу.

Сім'я із задоволенням смакує улюблену страву. Який смачний борщ!

ВИГОТОВЛЕННЯ ПИСАНОК

Жодне свято не освячене такою таємничістю, як Великодень. У кожній сім'ї підготовка до нього – це справжнє магічне дійство. Зазвичай я теж намагаюся взяти в ньому участь. Оскільки випіканням паски та приготуванням страв займається моя мама, я беруся за виготовлення писанок і шкрябанок. Передусім готую робоче місце та інструменти: фарби, пензлик і голку.

Починається робота з приготування яєць: одне варю звичайно, а інше – у воді з лущинням цибулі. Коли яйця зваряться і вистигнуть, беру спочатку коричневе яйце (з цибулиння) і роблю шкрябанку. Для цього великою голкою вишкрябую візерунки. Білі, на темному фоні, вони виглядають особливо привабливо. Надаю перевагу симетричним візерункам.

Писанку виготовляю по-іншому. Спочатку витираю яйце ватю з розчином спирту. Потім набираю у склянку води, кладу яйце на підставку, тоненьким пензликом, який увібрав у себе магію фарб, чіткими рухами наношу візерунок.

Робота ця копітка і потребує витримки, сумління та часу. Зрозуміло, мої писанки та шкрябанки не такі, як у справжніх майстрів. Але рідні завжди хвалять мою працю.

Завдяки витворам мого мистецтва наш великодній кошик завжди барвистий, яскравий і є частинкою моєї душі (*З інтернету*).

II. Напишіть твір-опис діяльності людини у публіцистичному стилі на одну із тем (на вибір):

1. Як я самостійно виготовив(ла) корисну річ.
2. Рецепт мого улюбленого торта.
3. Як працювати з книжкою.
4. Як я готую уроки.
5. Приємний сюрприз.
6. Як я доглядаю за квітами.
7. Як вирощувати огірки.
8. Як виготовити маску чи костюм на Масляну (Форшонг).

Словник

чималенько – sok

плацдърм – felvonulási terület

чародійство – varázslat

відціджувати – leszűrni

аж слінка течé – folyik a nyála (valami után)

тушкований – párolt

дійство – rejtelmes cselekedet

шкрябанка – karcolással készült

himes tojás

§ 36. Дефіс у прислівниках

Вправа 220. Інтелектуальна розминка. Придивіться до написання прислівників. Спробуйте сформулювати правило про написання прислівників через дефіс.

будь-де

як-небудь

аби-то

казна-коли

хтозна-куди

по-материнськи

по-дружньому

по-вашому

по-перше

по-третє

віч-на-віч

як-не-як

часто-густо

сяк-так

без кінця-краю

Через дефіс пишемо прислівники:

1) утворені від прикметників, займенників, числівників за допомогою **по-** та суфіксів **-е, -и, -ому (-єму)**: *по-українськи, по-козацьки, по-твоєму, по-десяте*;

2) утворені з **будь-, казна-, хтозна-**: *казна-де, будь-коли, хтозна-як, казна-куди*;

3) утворені з **небудь-, -таки-, -то-, -от-**: *як-небудь, все-таки, як-от, так-то*;

4) утворені з двох однакових, синонімічних або антонімічних, прислівників: *ледве-ледве, любо-дорого, більш-менш*.

Із двома дефісами пишуться складні прислівники, утворені повторенням слова або основи зі службовими словами і без них. Наприклад: *коли-не-коли, всього-на-всього, тет-а-тет*.

Розрізняйте прислівники з префіксом *по-* та однозвучні слова з прийменником *по*. Порівняйте: *робити по-своєму, по своєму полю*.

Вправа 221. Запишіть прислівники, розкривши дужки. Поставте, де потрібно, дефіс. Поясніть правопис прислівників.

Тишком (нишком), десь (не) десь, тяжко (важко), (по) геройськи, звідки (небудь), (будь) де, часто (густо), (хтозна) як, (по) моему, (казна) скільки, хоч (не) хоч, вряди (годи), де (небудь).

Вправа 222. Творча робота. З поданих частинок утворіть прислівники, запишіть їх у зошит, записане звірте з товаришем, усно поясніть написання утворених прислівників.

1) Ки, по, гос, дар, сь, по; 2) ому, наш, по; 3) єму, тво, по; 4) будь, не, де; 5) як, зна, хто; 6) то, час, то, гус; 7) дав, з, ніх, да, вен; 8) не, ко, ли, ли, ко; 9) те, де, ся, по; 10) сь, де, де, ін.

Довідка: по-нашому, по-господарськи, де-небудь, хтозна-як, по-твоему, коли-не-коли, часто-густо, по-десяте, з давніх-давен, десь-інде.

Вправа 223. Складіть речення з поданими словами та словосполученнями. Визначте, якими членами речення є однозвучні слова. Поясніть їх написання.

(По) нашому, (по) нашому подвір'ю; (по) перше, (по) перше вересня; (по) вовчому, (по) вовчому сліду; (по) сусідському, (по) сусідському звичаю.

§ 37. Написання прислівників разом та окремо

Вправа 224. Інтелектуальна розминка. Придивіться до написання прислівників. Спробуйте вивести правило про написання прислівників разом та окремо.

зліва	абиде	привселюдно	по четверо
удруге	аніскільки	босоніж	на жаль
утричі	щороку	праворуч	з переляку
нащо	деінде	натщесерце	до пари
восени	якомога	насамперед	по закону

Разом пишуться прислівники, утворені поєднанням:

- прийменника-префікса з прислівником. Наприклад: *забаво, наскрізь, повсюди, віднині*;
- прийменника-префікса з числівником. Наприклад: *уперше, поодинці, утрое, заодно*;

- прийменника-префікса з коротким прикметником. Наприклад: *замолоду, згарячу, зліва, нашвидку, помалу, допізна, сповна*;
- прийменника-префікса із займенником. Наприклад: *навіщо, передусім, почому, звідти*;
- кількох прийменників-префіксів із будь-якою частиною мови. Наприклад: *знадвору, навznak, позавчора, завбільшки, удосвіта*;
- кількох основ (із прийменником-префіксом чи без нього). Наприклад: *ліворуч, мимоволі, нашвидкуруч, повсякчас, привселюдно*;
- *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* із будь-якою частиною мови. Наприклад: *абиколи, анітрохи, дедалі, щороку, щоразу, якраз, якнайбільше*;
- прийменника-префікса з іменником. Наприклад: *взимку, навесні, вголос, додому, зроду*.

Окремо пишуться прислівники, утворені сполученням:

- прийменника з повним прикметником або числівником. Наприклад: *в цілому, в одному, в основному*;
- прийменника *по* зі збірними числівниками. Наприклад: *по четверо, по двос*.

Окремо пишуться прислівникові сполучення, в яких іменник зберігає своє лексичне значення і граматичні форми. Наприклад: *без відома, без смаку; в ногу; до вподоби, до лиця, до сьогодні; за кордон, за світла, з розгону; на вагу, на диво, на руку, на совість; під силу, по правді, під боком, по суті; уві сні, у поміч*. У таких випадках між прийменником та іменником може бути означення: *без мого відома, без усякого сумніву (ладу, наміру, сліду тощо)*.

Окремо пишуться прислівникові сполуки, що мають значення прислівників і складаються з двох іменників (зрідка – числівників) та одного або двох прийменників. Наприклад: *рік у рік, з дня на день, час від часу, з боку на бік, з ранку до вечора, з кінця в кінець, з краю в край*.

Вправа 225. Виразно прочитайте прислівники і запам'ятайте їх написання. Запишіть ті прислівники, написання яких ви знаєте напам'ять.

В далечині, в нагороду, в обмін, в разі, без відома, без мети, без сліду, без сумніву, без упину, до вподоби, до гурту, до ладу, до крихти, до останку, до пори, з радості, за рахунок, за дня, з болю, на дозвіллі, на радощах, на руку, на ура, на видноті, на вибір, по честі, по совісті, по можливості, у стократ, через силу.

Вправа 226. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників.

1. Зробив курям (на) сміх (*Народна творчість*). 2. І зимове сонце (по)весняному усміхається з неба мені (*В. Сосюра*). 3. А людина ліво(руч) і право(руч) немов ріка (*А. Малишко*). 4. Ще світитиметься вікно у хаті (с)краю (*Т. Шевченко*). 5. На цій землі жили ми (с)покон(віку) (*Д. Павличко*). 6. Мати кажуть, що мальви ті посадила (давним)давно ще бабуся в свої дівочі літа (*І. Цюпа*).

Вправа 227. Ти – редактор. Виправте допущені помилки, записавши слова правильно. Поясніть правопис слів.

Всеодно, будькуди, закордоном, до-міри, по-совісті, по друге, нажаль, по-четверо, підсилу, допари, такто, рано вранці, по десяти, видимо невидимо, будь-щобудь, тишком нишком, хто-знайк, по іншому.

Вправа 228. Творча робота. Складіть і запишіть речення з наведеними словами так, щоб в одному випадку ці слова писалися разом, а в іншому – окремо.

Зразок: Батько йшов мені назустріч. – Учні зібралися на зустріч із письменником.

Удень, востаннє, назустріч, напам'ять, додому, вдруге.

§ 38. Підготовка до контрольної роботи

Вправа 229. Прочитайте текст, визначте його стиль. Випишіть прислівники, вкажіть їх розряд за значенням, поясніть правопис.

І ось одчиняються ворота. Я лежу на возі. Навколо мене дід і батько з косарями. Я бачу навколо їх велетенські спini... А над спинами і косами у високому темному небі світять мені зорі й молодик. Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу. Дивлюсь я на моє небо, повертаю разом з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в щасливий сон (За О. Довженком).

Вправа 230. Творча робота. Відновіть прислів'я, поясніть, як ви розумієте їх зміст. Випишіть прислівники, назвіть їх спосіб творення.

1. Хто багато обіцяє, ...
2. Краще переконувати словами, ...
3. І від солодких слів...
4. Хто звечора плаче, ...
5. Не журися – ...
6. Не звикай у гостях, ...
7. Як поїдеш в об'їзд, то будеш і на обід, а

Довідка: буває гірко; ніж кулаками; якомсь та буде; той рідко слова дотримує; той вранці сміятися буде; бо й додому захочеш; як навпростець, то увечері.

Вправа 231. Поясніть за допомогою прислівників зміст прислів'їв і приказок.

1. У Петрівку день – рік.
2. Восени ложка води, а цебер болота.
3. Зимою сонце світить, та не гріє.
4. Зимою деньок, як комарів носок.
5. Зимова днина така: сюди тень, туди тень, – та й минув день.
6. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, туманіє, шумить, мете, гуде і зверху ллє.

Довідка: коротко; холодно; холодно, мокро, волого; довго; брудно, мокро; мало; по-різному.

Словник

цебєр – велика дерев'яна посудина (діжка), яку використовували для різних господарських потреб

Петрівка – піст перед Петровим днем, православним церковним святом на честь апостолів Петра і Павла

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова є прислівниками у рядку:

А ввечері, вволю, відразу, безвісти

Б чий-небудь, з-за кордону, усередині

В безперестанку, казна-що, опівночі, позаду

- 2. Усі слова є прислівниками у рядку:**
 А відтепер, на щастя, негаразд, позаду, хтозна-хто
 Б дотла, догори, зараз, опівдні
 В тут, що-небудь, ліворуч, пліч-о-пліч
- 3. Усі прислівники належать до одного розряду за значенням у рядку:**
 А довкола, згори, торік, зопалу
 Б здалеку, насухо, уранці, туди
 В уночі, вчора, влітку, щойно
- 4. Усі прислівники належать до одного розряду за значенням у рядку:**
 А поруч, поряд, праворуч, напоказ
 Б спросоння, згарячу, спересердя, навмання
 В угорі, внизу, віддавна, донині
- 5. Усі прислівники вищого ступеня у рядку:**
 А швидше, світліше, складніше, тепліше
 Б більш важливо, щонайменше, якнайшвидше
 В голосніше, найменш помітно, більше
- 6. Усі прислівники найвищого ступеня:**
 А трохи веселіше, ближче, прозоріше
 Б нижче, трохи давніше, щонайближче
 В найрозумніше, найменш глибоко, найчастіше
- 7. Виділене слово є прислівником у словосполученні:**
 А *найкраще* побажання
 Б зроблено *найкраще*
 В *найкраще* дитинство
- 8. Виділене слово є прислівником у реченні:**
 А Я дім збудував і *навколо* споруди розвів ці плодові рясні дерева.
 Б *Навколо* стояла така тиша, яка тільки може бути в полі під час жнив.
 В *Навколо* будинку росли берези.
- 9. Усі прислівники пишуться окремо у рядку:**
 А (по) третє, (в) ранці, (без) смаку
 Б (по) вашому, (по) совісті, (під) силу
 В (за) кордон, (на) диво, (без) сліду
- 10. Усі прислівники пишуться разом у рядку:**
 А (по) всюди, (у) тричі, (ліво) руч
 Б (по) троє, (аби)то, (право) руч
 В (на) осліп, (уві) сні, (до) лиця

11. Усі прислівники пишуться через дефіс у рядку:

- А (по) двоє, (по) київськи, (по) четверо
- Б (будь) коли, (любо).дорого, (по) нашому
- В (ані) трохи, (казна) коли, день (у) день

12. Прислівник пишеться з *не* разом у реченні:

- А Блідий ранок (не) сміливо зазирнув у вікна.
- Б Вечоріє, але зір ще (не) видно.
- В Робота виконана (не) вчасно, а з великим запізненням.

§ 39. Службові частини мови. Прийменник

Вправа 232. Поетична хвилинка. I. Виразно прочитайте вірш А.Костецького. Зверніть увагу на те, як автор описує прихід весни.

ТАК ПОЧИНАЄТЬСЯ ВЕСНА

Знов починається весна!..
Знов починаються дива...
То серед двору із-під снігу
раптово визирне трава,
то раптом лагідні веснянки
засіють щоки та носи,
чи розщобечуться –
ще зранку! –
птахи на різні голоси!
А вчора... Вчора...
Що й казати!
Всі веселилися
до сліз: Славко –
дражnilo й задирака –
Наталці проліски приніс!..
І зовсім це не дивина:
так починається весна!

II. Усно назвіть самостійні частини мови. Слова, які не відповідають на запитання, випишіть у зошит. Подумайте, як називаються ці слова. Свої міркування звірте з правилом.

 Службові частини мови – це прийменники (*над, по, через, за*); сполучники (*але, щоб, якщо*); частки (*таки, ні, не*).

На відміну від самостійних частин мови, вони не називають предметів, ознак, кількості, дій, не є членами речення,

не відповідають на питання. Не мають вони також властивих самостійним частинам мови морфологічних ознак роду, числа, відмінка, часу, особи та ін.

Прийменник – це службова частина мови, яка разом з відмінковими закінченнями іменників, займенників і числівників виражає відношення між словами у реченні. Наприклад: *Я спізнився до школи. Учень повернувся зі школи пізно. Прийшов о дев'ятій годині.*

Разом з відмінковими формами прийменники передають просторові, часові, причинові, умовні значення тощо. Наприклад: *до тебе, після перерви, відсутній через хворобу, відповісти без підказки, крім відпочинку, воювати за свободу.*

Вправа 233. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання.

1. Які відношення у реченні можуть виражати прийменники разом із займенниками, іменниками та числівниками?
2. Чи може один і той самий прийменник служити для вираження кількох відношень?

Групи прийменників	Приклади	Місце в реченні
Просторові	від, у, біля, за, посеред, над, край, до, поряд, з-за, уздовж	Тече вода з-під явора ярмом на долину (Т. Шевченко).
Часові	упродовж, з, до, о, після, перед, під час, по, через	У нас роботи з літа до зими (М. Вінграновський)
Причинові	через, від (од), завдяки, у зв'язку, внаслідок, у результаті, з нагоди, зважаючи на	Учень не з'явився на уроки через хворобу.
Мети	для, на, за, задля, заради, по, в ім'я, у відповідь	Жінки ходили по воду у Миколчин двір... (М. Вінграновський).
Допустові	незважаючи на, попри, всупереч, наперекір	Незважаючи на малесенький вітерець, парило: робилося душно (Гр. Тютюнник).
Умовні	при, без, за умови, у випадку, при нагоді	Без голки кожуха не вишиєш (Народна творчість).
Об'єктні	про, за, зі, щодо, стосовно	Я про поезію, як про самотність, знаю все (В. Ілля).

Вправа 234. Прочитайте словосполучення. Випишіть прийменники і вкажіть, яке значення вони передають.

Зразок: після – прийменник, передає значення часу.

Після закінчення школи, трапилося через непорозуміння, вийти з класу, працювати до зими, поміж деревами, заради людства, помилитись через неуважність, події на Закарпатті, обговорити при нагоді, незважаючи на дощ, під час війни, завдання для олімпіади, по вулиці Грушевського.

Вправа 235. Прочитайте фразеологізми, поясніть їх значення. За потреби користуйтеся фразеологічним словником. Запишіть фразеологізми, утворюючи антонімічні пари, підкресліть у них прийменники.

Пійматися в лабету, пливати за течією, під самісіньким носом, народитися безталанним, за тридев'ять земель, викинути з голови, пливати проти течії, народитися в сорочці, вирватися з лап, зарубати на носі.

Вправа 236. Прочитайте текст. Випишіть прийменники, вкажіть, з якими відмінками вони вжиті. З якого художнього твору цей уривок?

Не диво, отже, що Тугар зі своїми гістями вибирався на лови, мов на війну, з запасом стріл і рогатин, зі слугами й запасами живності... Не диво також, що Тугар і його гості були в повній рицарській зброї, окрім панцирів, бо ті спиняли би їх у ході по ломах та гущавинах. Те тільки диво, що й Тугарова донька Мирослава... посміла також вирушити разом з гістями на лови. Тухольські громадаші, видячи її, як їхала на лови посеред гостей, гордо, сміло, мов стрімка тополя серед коренастих дубів, з уподобом поводили за нею очима, поговорюючи:

– От дівчина! Тій не жаль би бути мужем. І певно, ліпший з неї би був муж, ніж її батько! (За І. Франком)

Г. Якутович.
Ілюстрація до твору І. Франка
«Захар Беркут»

Вправа 237. Творча робота. Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок прийменники.

1. ... лежачий камінь вода не тече. 2. ... діла слабше сила. 3. Не взявшись ... сокиру, хати не зробиш. 4. ... невмілого руки не болять. 5. Хто не оре землиці, кладе зуби ... полицю. 6. Треба нахилитися, щоб ... криниці води напитися. 7. Праця ... ноги ставить, а лінь ... ніг валить. (*Народна творчість*).

Словник

рогatina – холодна зброя у вигляді ножа, насадженого на довгий дерев'яний держак

лом – сухе гілля, сучки дерев, що попадали на землю

громадаш – громадяни

віддячи – бачачи

§ 40. Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні та реченні

Вправа 238. Інтелектуальна розминка. Прочитайте. Дайте відповіді на запитання.

Посивілий дід онуком ловлять рибу Дніпрі.

1. Чи можна цю конструкцію вважати реченням?
2. Що треба додати, щоб вона стала реченням?
3. Яку роль виконують прийменники у реченні?

Вправа 239. Творча робота. До прийменникових сполучень слів доберіть синонімічні і запишіть їх у зошит.

Поруч хати, по святі, до кімнати, на людях, задля перемоги, поміж учнями, опріч батька, навкруг школи.

Вправа 240. Утворіть словосполучення, добираючи прийменники та іменні частини мови.

Повернутися ..., їхати ..., працювати ..., відпочивати ..., жити ..., мати перевагу ..., боротися ..., спізнитися ..., переконаність ..., пам'ятати ..., помилитися

Вправа 241. Прочитайте уривок з гуморески Остапа Вишні. Випишіть з нього прийменники разом зі словами, до яких вони відносяться.

Дуже рано починалася за старих часів професійна на селі освіта. Тоді вона починалася, коли Ванька або Одарочку було вже «одлучено» і коли Ванькові або Одарочці сорочка підіймалася вище того місця, про яке ви зараз не думаєте, і зав'язувалася вузлом на спині.

Ванько (або Одарочка) у цей час свого віку вже міцно трималося за материну спідницю і весь час:
– Мамо! Моні!
– Ось не мамай мені над душею! На ось дубця, пожени гуси за ворота... .

Запам'ятайте вживання прийменників!

Жити в Україні
Події на Закарпатті
Відсутній через хворобу
Називати на прізвище
За дорученням
За станом здоров'я

Великий за обсягом твір
Обчислити за формулою
Іти по воду, іти по гриби
Сміятися з товарища
Екзамен з математики
О сьомій годині

На позначення часових і просторових відношень в українській мові вживаються паралельні конструкції. Наприклад: *на ту пору – в ту пору; під час війни – за часів війни; через два дні – за два дні; іти в школу – іти до школи; будинок по вулиці Лесі Українки – будинок на вулиці Лесі Українки.*

Вправа 242. Ти – редактор. Виправте помилки в словосполученнях з прийменниками.

Жити на Україні, працювати по спеціальності, ходити по хатам, грати по правилах, зошит по алгебрі, екзамен по математиці, в десять годин, лікар по фаху, пропустив по хворобі, завуч з виховної роботи, помилився із-за неуважності.

Словник

одлучати – припиняти годування дитини грудьми
моні – молока
дубець – паличка, прутик

§ 41. Групи прийменників за походженням, непохідні та похідні прийменники

Вправа 243. Поетична хвилинка. Виразно прочитайте вірш Н. Красоткіної, випишіть з нього прийменники. Чи можливо визначити спосіб їх творення?

ПРАВИЛЬНО – ВІРНО

В світі людині без віри не жити –
вірною – кохати, вірною – любити.
Бути завжди вірним слову своєму,
вірні є друзі в житті у моєму.
Друзі надійні і віддані, й щирі,
з ними живемо ми в дружбі і в мирі.
Правильно треба все в світі робити:
правильно думати, правильно жити,
правильно треба з людьми розмовляти,
правильно слово умій добирати!

За походженням прийменники поділяються на непохідні та похідні.

Непохідні (первинні) – спосіб творення цих прийменників визначити неможливо. Наприклад: *до, з, за, у (в), над, без, о, між, про, через.*

Похідні (вторинні) – утворені:

а) сполученням непохідних прийменників. Наприклад: *понад, поміж, заради, задля, посеред;*

б) шляхом переходу з інших частин мови. Наприклад: *край, кінець, коло, круг* (іменники); *навколо, близько, навкруги, поблизу, збоку* (прислівники).

За будовою прийменники поділяються на прості, складні, складені.

Прості прийменники складаються з одного слова. Наприклад: *на, перед, мимо, в, з, по, про.*

Складні прийменники утворилися за допомогою поєднання простих прийменників. Наприклад: *понад, поміж, з-над, заради, з-під, з-над, навколо, поблизу.*

Складені прийменники – це поєднання прийменника з повнозначним словом. Наприклад: *у зв'язку з, у напрямку до, залежно від, за допомогою, за винятком.*

Вправа 244. Прочитайте. Запишіть словосполучення з прийменниками у два стовпчики: у перший – словосполучення з непохідними прийменниками, у другий – словосполучення з похідними прийменниками.

Виїхати з міста, зупинитися біля школи, стояти коло хати, лист до сестри, дорога із села, працював протягом канікул, росли навколо саду, поміж високих трав, вискочити з-під ніг, йти назустріч подіям, побудований край селища, стояти переді мною, полетіти над горою.

Розрізняйте прийменники та омонімічні з ними інші частини мови.

Прийменники

Ліс навколо села
Близько сотні жителів

Сидіти кінець столу
Стоїть край села

Прислівники

Подивилася навколо
Підійшли близько

Іменники

Щасливий кінець
Чужий край

Вправа 245. Прочитайте речення. Вкажіть, які з виділених слів є прийменниками, а які – самостійними частинами мови. Випишіть речення з виділеними словами – прийменниками.

1. Довкола розкинулись мило барвисті дрібні береги (*Леся Українка*). 2. По садках і парках довкола заводу і міста йшла осінь (*В. Собко*). 3. Навколо хати мати посадила квітучий хоровод квіток веселих... (*Ю. Клен*). 4. А там навколо – всесвіт неозорий (*Ю. Клен*). 5. Вранці прокидаємось близько десятої години (*Леся Українка*). 6. Тепер полонина була десь близько (*М. Коцюбинський*).

Вправа 246. Уставте замість крапок відповідні похідні чи непохідні прийменники, щоб утворилося словосполучення.

Усі учні, ... чергових; чекати ... нього; виростили ... наполегливій праці; тривати ... самого ранку; вийшов ... класу; стою ... ним; рожевоцокий ... морозу; трое ... нас; сидіти ... вогню; бідон ... молоком; почути ... сон, йти ... всіх.

Довідка: на, до, за винятком, завдяки, з, поблизу, попереду, крізь, від.

Вправа 247. Творча робота. Складіть і запишіть речення з наведеними словами так, щоб вони виступали різними частинами мови.

Зразок: Сашко оглянувся довкола і побачив руїни. – Довкола нас цвіли сади.

Довкола, близько, поблизу, навкруги, кінець, край.

§ 42. Правопис прийменників

Вправа 248. Інтелектуальна розминка. Спишіть, розподіляючи прийменники на групи залежно від написання. Спробуйте вивести правила про написання прийменників разом, окремо і через дефіс.

Задля, поміж, протягом, навпроти, у зв'язку з, по воду, з-поміж, за рахунок, навколо, з-попід, у відповідь на, з метою, назустріч, відповідно до.

1. Непохідні та похідні прийменники завжди пишуться **окремо** від іменників, займенників чи інших слів, яких вони стосуються. Наприклад: *на полі, понад хмарами, до тебе.*

2. Складні прийменники, утворені сполученням двох або трьох частин, пишуться **разом**. Наприклад: *попід, посеред, задля, навколо, наприкінці, унаслідок, назустріч.*

3. Складні прийменники, першою частиною яких є *з-* або *із-*, пишуться **через дефіс**. Наприклад: *із-за, з-під, з-понад, з-посеред, із-під.*

4. Складні похідні прийменники, утворені від іменників та прийменників і прислівників з прийменниками, пишуться **окремо**. Наприклад: *на відміну від, у зв'язку з, під час, у напрямку до, залежно від.*

5. Іноді для милозвучності мовлення до прийменників, що закінчуються на приголосний, додаються голосні *і* або *о*. Наприклад: *переді(о) мною, зі сходу, піді(о) мною, із хвилюванням.*

Вправа 249. Робота в парах. Спишіть прийменники, розкриваючи дужки. Звіртеся з товаришем, обґрунтуйте свій вибір.

З (над), з (поза), по (серед), по (за), про (між), із (поміж), із (над), з (посеред), зі (мною), з (ним), піді (мною), у (нього), зі (сходу), за (для), на (зустріч), за (ради).

Вправа 250. Спишіть, розкриваючи дужки та добираючи один із варіантів прийменника.

1. Коли мечами злоба небо крає і крушить твою вроду вікову, я тоді (з, із, зі) твоїм ім'ям вмираю, і (в, у) твоєму імені живу (В. Симоненко). 2. Понад хатами (з, зі, із) степу летіло гайвороння (у, в) ліс на ночівлю (А. Головка). 3. Ми ходили (по, за) (ягоди). 4. Студенти нашої групи мріють поїхати (до, на) (море). 5. (Від, од, віді) запаху квітів у кімнаті стало свіжіше. 6. Я на Дніпро дивлюсь – і котить хвилі (перед, переді, передо) мною

рідний мій Донець (В. Сосюра). 7. Вирував вітер, мотався на просторі, сичав (у, в) верхів'ях дерев (К. Гордієнко).

Вправа 251. Творча робота. Від непохідних прийменників утворіть усі можливі похідні прийменники й запишіть їх. Із чотирма прийменниками, за вибором, утворіть речення.

За, з, під, між, із, серед, перед, по, над.

Вправа 252. У кожній групі слів знайдіть зайве слово (за написанням прийменника).

А (з) посеред, (із) за, (з) під, (з) поміж, (за) ради

Б (по) під, (по) між, (з) (по) над, (по) над, (на) прикінці

В (під) час, (на) чолі, (в) результаті, (в) наслідок, відповідно (до)

Г (по) при, (по) серед, (по) біля, (за) для, (по) хаті

Словник

гайвороння – vetési varjúk (hollók helyett)

вирував – tombolt

§ 43. Уживання прийменників з відмінковими формами

Вправа 253. Інтелектуальна розминка. Виразно прочитайте вірш Н. Красоткіної «Весна». Які почуття викликає у вас поезія? Зверніть увагу на те, з якими відмінками вживаються у вірші прийменники. Подумайте, чи можуть ці прийменники вживатися з кількома відмінками.

Земля парує, оживає.
Весняний чути спів землі.
Земля жива, вона співає,
летять над нею журавлі.
Веселики у небі линуть,
чарівні птахи наших мрій.
Вертають в рідну Україну...
А ти прислухайся, постій...
Поглянь, як сонце піднялося
і гріє землю залюбки.
Все на землі рости взялося,
біжать, співаючи, струмки.
І стало гарно й світло всюди.
А вранці – райдужна роса.
Усі захоплюються люди.

Така краса! Така краса!
А води в повінь розлилися
аж за далекий виднокрай.
Так землю напувать взялися,
щоб був хороший урожай.
У небі голубинь безмежна,
а в лісі проліски цвітуть.
Така довкіл краса бентежна
і жайворонка співи чуть.
Чим вище пташка підлітає
у небо, де цвіте весна,
то тим чарівніше лунає
пташини пісня голосна.
Весна! І вдома не сидиться,
а хочеться летіти ввись.
Душа радіє, веселиться...
До цього дива придивись
і серцем прихились, душею.
Краси в природі стільки є!
Захоплюйся, милуйся нею,
бо в ній усе життя твоє.

Прийменники вживаються при іменниках, займенниках і числівниках у непрямих відмінках.

Найтиповіші поєднання прийменників з відмінковими формами:

1. З родовим відмінком вживаються прийменники *без, біля, від, для, до, з-за, з-під, проти, за, між, крім, серед, коло, після, поперед*. Наприклад: *Добре ім'я краще від багатства.*

2. З давальним відмінком вживаються прийменники *завдяки, всупереч, вслід, наперекір, назустріч, навздогін*. Наприклад: *Наперекір долі не підеш.*

3. Із знахідним відмінком вживаються прийменники *крізь, про, через, над, під, перед, поза, на, по, за, між, поміж*. Наприклад: *За добро добром платять.*

4. З орудним відмінком вживаються прийменники *за, з, над, під, поміж, попід, у зв'язку з*. Наприклад: *Вода з вогнем не товариші.*

5. З місцевим відмінком – *по, на, в (у), при, о, об*. Наприклад: *Хочеш їсти калачі, не сиди на печі.*

Деякі прийменники можуть вживатися з кількома відмінковими формами. Наприклад: прийменник **за** – з родовим, знахідним та орудним відмінками.

Вправа 254. I. Прочитайте текст. До якого стилю він належить? Складіть до нього план. Усно перекажіть.

II. Із другого абзацу випишіть прийменники, вкажіть, з якими відмінками вони вжиті.

Іван Фёдорович Фірцак (Кротон-Фірцак) народився 28 липня 1899 року у селі Білки (Іршавський район, Закарпатська область) у селянській родині. У 1928 році він був визнаний найсильнішою людиною планети. Деякі силові трюки Івана Фірцака-Кротона досі ніхто не може повторити.

Неймовірна фізична сила юнака швидко привернула до нього увагу. У двадцять років Іван Фірцак подався на заробітки до Праги. У 1919 році він потрапив на празький завод. Потім влаштувався вантажником на залізничному вокзалі, де платили за кожен перенесений кілограм ваги. Норму атлет відробляв за півдня.

У 1922 році на чемпіонаті з важкої атлетики Чехословаччини Іван Фірцак підняв вагу 150 кг і здобув золоту медаль. Незабаром став чемпіоном Чехословаччини з рукопашного бою, 70 разів перемагав у боротьбі з гирьового спорту, був переможцем конкурсу краси тіла в Парижі.

Залишивши аматорський спорт, І. Кротон-Фірцак долучився до циркового мистецтва. Він став артистом відомого празького «Герцферт-цирку». Із цим цирком Іван Фірцак об'їздив півсвіту, полонивши своєю майстерністю Угорщину, Болгарію, Грецію, Румунію, Францію, Данію, Нідерланди, Польщу, Канаду, США та багато інших країн. Фірцак, якого на афішах називали Іван Сила, виходив на сцену перед великими аудиторіями, рвав залізні ланцюги, жонглював важкими предметами (гирі, кулі, штанги), лежав на розбитому склі, тримаючи на собі 500 кілограмів ваги, зубами тягнув вантажівки, гнув пальцями цвяхи, робив з

них різні фігури, які роздавав глядачам. За феноменальну силу, трюки, багато унікальних рекордів Івана Фірцака назвали іменем античного героя Кротона.

У 1927 р. власники концерну «Форд», на знак пошани, подарували Фірцаку іменний автомобіль. А через декілька років королева Англії подарувала йому унікальний пояс, манжети й шолом, прикрашений діамантами й рельєфним зображенням левів.

У рідне село Іван Фірцак повернувся наприкінці 30-х років. Він став засновником закарпатської циркової школи і силових мистецтв. Багато його учнів здобули чемпіонські титули у важкій атлетиці.

Помер 10 листопада 1970 року в селі Білки. У будинку в селі Білки, де жив спортсмен, діє музей, а на сільському будинку культури встановлено пам'ятний бронзовий барельєф атлета. 26 липня 2009 року до 110-річчя від дня народження Івана Фірцака в центрі села Білки йому відкрили пам'ятник.

У серпні 2012 р. на Київській кіностудії імені Олександра Довженка розпочались зйомки художнього фільму про Фірцака-Кротона. Фільм «Іван Сила» з'явився у прокаті 19 вересня 2013 р.

Цікаві факти з життя Івана Сили.

Щоранку снідав яєшнею із 40 яєць.

В Іспанії на кориді Кротон голіруч переміг бика, взяв його на плечі та відніс до найближчого ресторану.

Міг спокійно тримати на витягнутих руках 30-літрові чавунні бідони з молоком.

Міг зрушити з місця дерев'яну хату.

Дід Кротона – Іван Вільхович – у лісі вбив ведмедя поліном, за що в селі його прозвали Силою.

Підлітком Кротон пошкодував корову і, впрягшись замість неї до плуга, зорав поле. Коли телиця пошкодила ногу, Іван приніс її додому на плечах.

Здійснив втечу з в'язниці, вирвавши ґрати.

Виграв бій з на 20 кг важчим японським борцем Токедзо.

Розрізняйте прийменники та омонімічні префікси:

1. Прийменники завжди пишемо окремо, а префікси – разом або через дефіс.

2. Прийменники *зі(зо), наді(надо), піді (підо), переді (передо), уві, ув* при іменниках і займенниках не переходять у префікси. Вони пишуться окремо. Наприклад: *зі мною (зо мною), наді мною, уві сні, ув імлі.*

3. Щоб відрізнити прийменник від префікса в словах типу *з гори* та *згори, в день і вдень*, треба спробувати вставити прикметник. Наприклад: *в радісний день*, вони працювали *вдень і вночі.*

Вправа 255. Прочитайте. Знайдіть омонімічні префікси і прийменники. Поясніть, як ви їх розрізнили.

1. (При)гнічений сніг міцно (при)пав до землі, гладенький, покірний (*М. Коцюбинський*). 2. (В)купі листя хлопці знайшли гаманець. 3. Діти зростали (в)купі. 4. (Під)ногами стиха шелестіло опале листя (*Я. Баш*). 5. Воїн (під)вівся з місця. 6. (Від)свої тіні не втечеш. 7. Вже (од)цвітають жасмин і шипшина, вже (від)лунали пісні солов'їні (*Л. Дмитерко*).

Словник

виднокра́й – láthatár
по́вінь – áradás
ванта́жник – rakodó
поєди́нок – párbaj
гіря – súly

довкі́л – körös-körül
наста́вник – mentor
шо́лом – sisak
штангі́ст – súlyemelő

§ 44. Особливості вживання прийменників української мови у зіставленні їх із специфічними відмінковими формами угорської мови

Вправа 256. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно уривок з вірша Т. Шевченка. Випишіть прийменники разом з іменниками, до яких вони відносяться. Визначте відмінок іменника.

Тече вода з-під явора
яром на долину.
Пишається над водою
червона калина.
Пишається калинонька,
явір молодіє,

а кругом їх верболози
й лози зеленіють.
Тече вода із-за гаю
та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
поміж осокою.

Вправа 257. Ти – дослідник. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, як саме передаються просторові, часові, причинові, мети, допустові, умовні, об'єктні чи означальні відношення в українській та угорській мовах.

Відмінок, з яким вживається прийменник	Український прийменник та угорський відповідник	Приклади
Називний Родовий	<p>—</p> <p><i>від</i> (-tól, -től) <i>біля</i> (mellett) <i>для</i> (-ra, -re) <i>без</i> (nélkül) <i>крім</i> (-on, -en, -ön) <i>серед</i> (között) <i>після</i> (után) <i>в(у)</i> (-nál, -nél) <i>з (із, зі)</i> (-ból, -ből -ról, -ről) <i>до</i> (-ba, -be, -hoz, -hez)</p>	<p>—</p> <p><i>Почув від батьків</i> – A szüleitől hallotta. <i>Біля річки</i> – A folyó mellett. <i>Це для тебе</i> – Ez a te részre van. <i>Без підтримки</i> – Támogatás nélkül. <i>Усі, крім Петра</i> – Péteren kívül mindenki. <i>Серед жита</i> – rozs között. <i>Після жнив</i> – aratás után. <i>Був у сусідів</i> – Szomszédoknál volt. <i>Вийшов із хати</i> – kijött a házból. <i>Увійшов до хати</i> – bement a házba.</p>
Давальний	—	

Відмінок, з яким вживається прийменник	Український прийменник та угорський відповідник	Приклади
Знахідний	крізь (keresztül, át) про (-ról, -ről) через (-n, -on, -en, -ön, által, keresztül) в (у) (-ba, -be, -ra, -re) за (mögé) на (-ra, -re)	<i>Дивитися крізь вікно</i> – az ablakon keresztül kinézni. <i>Про кого ти говориш?</i> – Kiről beszélsz? <i>Перейти через дорогу</i> – átmenni az úton. <i>Пішов у школу</i> – iskolába ment. <i>Сховав за шафу</i> – szekrény mögé dugta el. <i>Поклав на стіл</i> – az asztalra tette.
Орудний	над (ponad) (felett) з (із, зі) (-val, -vel) за (után, túl)	<i>Над річкою літали чайки</i> – A folyó felett sirályok repdesnek. <i>Розмовляв із татом</i> – Az apjával beszélt. <i>За полем – ліс.</i> – A mezőn túl erdő van.
Місцевий	в (у) (-ban, -ben) на (-n, -on, -en, -ön) по (-on, -en, -ön) при (-nál, -nél, mellett, mentén)	<i>У нашому класі 25 учнів.</i> – A mi osztályunkban 25 tanuló van. <i>На уроці</i> – az órán. <i>Йдьте по шосе</i> – Az országúton utazzatok. <i>При дорозі росли дерева.</i> – Az út mentén fák nőttek.
Кличний	–	–

Вправа 258. Робота в парах. Відновіть народні прикмети, вставивши замість крапок потрібні прийменники. Звіртеся з варіантом товариша, правильний, на вашу думку, варіант запишіть у зошит. Пригадайте подібні прикмети угорською мовою.

1. Ластівки літають високо – ... гарну погоду, а низько – ... дощ.
2. Шуліки кружляють ... повітрі й протяжно кричать – ... негодою.
3. Ворони сидять ... нижніх гілках дерев – буде вітер.
4. Птаство добивається ... хати, ховається ... стріхи – ... хуртовину.
5. Горобці купаються ... пилу – ... дощ.
6. Духота ... повітрі – ... грозу.

Довідка: на, на, у, перед, на, до, під, на, у, на, в, на.

Вправа 259. Ти – перекладач. Прочитайте текст. Випишіть виділені словосполучення. Користуючись наведеною у впр. 257 таблицею, перекладіть їх угорською мовою. Усно передайте зміст тексту угорською, а потім – українською мовами. Користуйтеся словником, вміщеним наприкінці параграфа.

Сонце схилилося на захід і не пекло вже так дошкульно, як раніше. Тихий вітерець приносив із степу свіжий запах трав і денну прохолоду лісу, що зеленів на горбах. Зелені хліба котили

хвилі з **горба на горб**, як море в легкий бриз. Робилося душно. Ластівки літали **понад** самою землею мовчки, без щибету; шуліка, розпластавши крила, висів непорушно у синім небі (За Гр. Тютюнником).

Словник

бриз – легкий береговий вітер, який віє вдень з моря, а вночі – з суходолу
внаслідок неоднакового нагрівання суші і моря – könnű szellő
дошкульно – bosszantóan, kellemetlenül
стріха – háztető

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- 1. Прийменник є в кожному реченні, окрім**
 - А Ясне зоряне небо – на гарну погоду.
 - Б Сонце при заході яскраво-червоне – на вітер.
 - В Випала роса, туман уранці – ознака доброї погоди.
 - Г Духота в повітрі – на грозу.
 - Д Молодий місяць сходить ріжками вниз – на дощ.
- 2. Прийменник виділено в реченні**
 - А Сидить батько **кінець** стола, на руки схилився.
 - Б Ось і казочці **кінець**, а хто слухав – молодець!
 - В Ой зійди, зійди, ясен місяцю, як млиновеє **коло**.
 - Г У шевця Данила під **кінець** роботи голка згнила.
 - Д Зійдуть сніги, квіт опаде, вродять ранети. Завершиться **коло**.
- 3. Граматично правильно побудовано словосполучення**
 - А зустріч у сьомій годині
 - Б побачимося у сім годин
 - В чекаю на тебе о сьомій годині
 - Г зустрічаємося у сім годин
 - Д побачення призначено на сім годин.
- 4. Немає помилок у правописі прийменників у рядку**
 - А на відміну від, з-поміж, на перекир
 - Б по-під, з-по-під, з-попід
 - В у здовж, на початку, по-між
 - Г із-за, с-посеред, з мною
 - Д поза, понад, протягом

§ 45. Переклад тексту українською мовою

Вправа 260. Ти – перекладач. I. Розгляньте фотоілюстрацію. Чи спостерігали ви колись схід сонця? Якщо так, пригадайте і розкажіть про свої відчуття. Якщо ні, опишіть ваші враження за малюнком.

II. Прочитайте текст угорською мовою.

NAPKELTE

Hajnalfelé, fél négykor, hamuszürke homályban kísétálok az elhagyott partra, hogy meglessem a napkeltét.

Már nincs éjszaka, de hajnal sincs még, csak csönd van, légüres várakozás. Ez a csönd azonban csodálatosan megzendül, és beteljesedik az, amit várunk. Minden másodpercnek megvan a maga eseménye. Fönn felhőfoszlány szürkül, majd hangtalanul lilává, narancssárgává, rózsaszínűvé válik. Kis szellő rebben, fölcsívog a madár, zürrög a bogárka. A felébredő óriási zenekar színnel, hanggal aláfesti, előkészíti a nagy-nagy motívumot.

Egyszerre, olyan gyorsan, hogy csodálkozni sincs időm, a víz fölött felbukkan a vörös kör, melybe... behull a nap, és szemlátomást ijedelmesen emelkedik. A fény rémülete fog el. Sohasem éreztem ennyire, hogy a földgolyón vagyok (*Kosztolányi D.*).

III. Який, на вашу думку, настрій намагається передати письменник? (Радість від споглядання прекрасної природи, сум через скороминущість життя, захоплення красою природи чи інше).

IV. На основі угорського тексту складіть текст-опис «Схід сонця» українською мовою, користуючись перекладеними словосполученнями та словником.

Поради юному перекладачеві

1. Перекладаючи текст, намагайтеся передати настрої письменника. Майте на увазі, що не все можна перекласти дослівно, користуючись тільки словником.

Наприклад, вирази *hajnal felé; kis szellő rebben; aláfesti, előkészíti* а *pagu-pagu motifumot* можна перекласти відповідно як *перед світанком; дмухнув вітерець; стає тлом великого концерту*.

2. Деякі угорські слова українською передаються кількома словами: *a főlébredő óriási zenekar* – *велетенський оркестр, який щойно прокинувся*.

3. Угорські слова та вирази у перекладі українською звучатимуть краще, якщо їх замінити близькими за змістом:

elhagyott – *пустельний*; *légüres várakozás* – *німе очікування*; *fölbukkan a vörös kör, melybe...behull a nap* – *з'являється червоний круг, який заповнює сонце*.

4. Підготуйте робочий матеріал. Якщо наведених у кінці параграфа слів вам недостатньо, складіть свій словник.

5. Пам'ятайте про обернений порядок слів в українській та угорській мовах.

6. Майте на увазі, що, на відміну від речення угорською мовою, у реченні українською слід вживати підмет, який, як правило, стоїть перед присудком.

Словник

homály – темрява, тьма

légüres – безповітряний

megzendül – зазвучати, задзвеніти

züggög – дзижчать

felhőfoslány – клапті хмар

megles – підстергти, підглядіти

elhagyott – самотній, покинутий

fölcsvog – де-не-де озветься

rebben – здригаться

csodálatosan – дивовижно, чудово

§ 46. Сполучник як службова частина мови

Вправа 261. Ти – дослідник. Прочитайте групи речень. Чим вони різняться? Визначте головні та другорядні члени речення. Яке з речень просте, а яке – складне? Яка роль сполучників у простому і складному реченнях? Зверте свої висновки з визначенням сполучника як частини мови.

1. Я стояв на пустельному березі. Я спостерігав за сходом сонця.

2. Я стояв на пустельному березі і спостерігав за сходом сонця.

3. Клапті хмар сіріють, а потім поступово стають фіолетовими, помаранчевими і рожевими.

Сполучник – це службова частина мови, яка поєднує однорідні члени речення та частини складного речення, вказуючи на різні смислові зв'язки між ними.

Сполучники, як і прийменники, не мають лексичного значення, до них не можна поставити питання, вони не є членами речення.

Вправа 262. Інтелектуальна розминка. Запишіть речення, вставляючи, де потрібно, пропущені букви. Визначте, які смислові зв'язки виражають сполучники: 1) поєднують однорідні члени речення; 2) поєднують частини складного речення.

1. Реве *та* сто..не Дніпр ш..рокий, с..рдитий вітер завива... .
2. Не слухала Катерина *ні* батька, *ні* нен..ки... 3. Кличе мати в..черяти, *а* дон..ка не чує. 4. З..леніють по садочку ч..решні *та* вишні... . 5. Єсть на світі доля, *а* хто її знає? 6. Уже покликали до паю, *а* я собі у бур'яні молюся Богу... 7. По вул..ці вітер віє *та* сні.. замітає. 8. *І* см..ркає, *і* світає, день Божий м..нає... (З творів Т. Шевченка).

Вправа 263. Спишіть речення, добираючи потрібні сполучники. Усно поясніть, яка їх роль у кожному реченні.

ІЗ ЖИТТЯ РИБ

Усі знають, ... риба живе в морі ... в річці. У кожної риби є свої улюблені місця, ... більшість риб живе на дні, ... там спокійніше ... ї їжі більше. Найглибші ями займає річковий сом. Лежить собі там удень ... спить, ... ввечері впливає полювати на менших риб, на жаб ... іноді й на необережних качат. Судак теж любить плавати біля дна, ... з сусідом сомом не товаришує.

Йорж завжди порпається у мулі, ... вишукати черв'яків. А лящ, в'язь ... окунь блукають від дна до поверхні, ... їм скрізь добре (За В. Радзинським).

Довідка: що, або, але, бо, та, і, а, чи, але, щоб, і, бо.

Судак

Йорж

Щука

Вправа 264. Творча робота. Складіть текст (п'ять-шість речень) про риболовлю, використовуючи сполучники.

Довідка:
удосвіта, вудка,
ловити рибу,
складати у відро,
клює,
насадити на гачок,
наживка, багатий улов,
юшка з риби,
казанок, багаття.

Словник

пóрпатися – 1) piszmog, vacakol, bajlódik valamivel; 2) kotoszszik valahol, vájkál valamiben	судáк – sőreg
сом – harcsa	казанóк – főzőüst
йорж – sügér	лящ – spár, durda
мул – iszap	óкунь – sügér
в'язь – ponty	вудка – horgászbot
наживка – csalétek	

§ 47. Класифікація сполучників.

Сполучники сурядності та підрядності, їх види

Вправа 265. Ти – дослідник. I. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання:

1. На які групи поділяються сполучники?

2. Пригадавши класифікацію прийменників, обґрунтуйте поділ сполучників на види за будовою. Із скількох слів складаються складені сполучники? Які частини мови входять до складних сполучників і як вони пишуться? Чому перша група сполучників називається простою?

3. Яку синтаксичну роль виконують сурядні сполучники: які члени речення та частини якого складного речення вони зв'язують? Частини складного речення якого типу зв'язують підрядні сполучники?

4. Спираючись на знання про види прийменників за походженням, обґрунтуйте поняття «похідні та непохідні сполучники». Який ще термін можна вживати, характеризуючи подібні сполучники?

5. Як класифікують сполучники за вживанням? Чому?

- II. Поділившись на чотири групи, підготуйте такі лінгвістичні повідомлення:
 1. Групи сполучників за будовою. 2. Групи сполучників за синтаксичною роллю. 3. Групи сполучників за походженням. 4. Групи сполучників за вживанням.
 Повідомлення підкріпіть прикладами речень зі сполучниками.

Класифікація сполучників

За будовою	За синтаксичною роллю	За походженням	За вживанням
Прості <i>I(й), а, але, бо, як, що</i>	Сурядності <i>єднальні: і(й), та (і), також, ні – ні (ані – ані), не тільки (не лише) – але й, як – так і;</i> <i>протиставні: а, але, та, проте, зате, однак;</i> <i>розділові: або, чи, або – або, чи – чи, то – то, не то – не то, чи то – чи то, хоч – хоч</i>	Непохідні <i>а, але, та, бо, і, чи</i>	Неповторювані <i>а, але, зате, проте, однак</i>
Складні <i>щоб, якби, якщо, проте, зате, ніби, нібито, мовбито, неначе</i>		Похідні <i>як, що, де, якщо, зате, тому що</i>	Повторювані <i>і – і, ні – ні, то – то, не то – не то, чи – чи, чи то – чи то</i>
Складені <i>через те, що; тому що; так що; для того, щоб; незважаючи на те, що</i>	Підрядності <i>причинові: бо, тому що, через те що, скільки, завдяки тому що;</i> <i>часові: коли, тільки, як, ледве, щойно як тільки, після того як;</i> <i>умовні: аби, якби, коли б, якщо, як тільки;</i> <i>мети: щоб, для того щоб, аби, щоби;</i> <i>допустові: хоч; незважаючи на те, що; дарма що;</i> <i>порівняльні: мов, як, наче, неначе, ніби, нібито, начебто, немовбито;</i> <i>з'ясувальні: що, як, ніби, чи, щоб;</i> <i>міри, ступеня: аж, що аж, що й</i>		Парні <i>хоч – але, коли – то, не тільки – а й (але й), не стільки – скільки, чим – тим, як – так і</i>

Вправа 266. Робота у парах. I. Запишіть речення, підкресліть сполучники: сурядні – однією рискою, підрядні – двома. Визначте їх синтаксичну роль. Проаналізуйте роботу товариша.

Під лопухом у ямці жук сидів і сам собі тихесенько гудів, що день йому обрид, кругом усі товчуться, що дуже сонечко і гріє, і пече, йому і гаряче, і боляче, і боязко йому, сліпуючи, поткнуться, бо день не на добро, а на лихо зведе... Так недотепний, темний чоловік недолюбляє ясної освіти, бо, як той жук, до темноти привик (*За Л. Глібовим*).

II. До якого жанру належить цей твір? В якому реченні висловлено повчальний зміст? Які ще твори Леоніда Глібова ви знаєте?

Вправа 267. Творча робота. Спишіть речення, вставивши замість крапок необхідні сполучники. Усно схарактеризуйте їх.

Усі зраділи, ... нарешті настала весна. Зима відступала неохоче, ... все ж поступилася місцем усміхненій красуні-весні. А вона щодня нас дивувала: ... пташок пришло із вирію, ... листячком зеленим прикрасить дерева, ... завітчає поля ... луги. Дні ставали довшими, ... сонечко вставало раніше, ... теж милуватися красою весняної природи.

Довідка: що, але, то – то, бо, щоб, і.

М. Глушченко. Весна в Карпатах

Вправа 268. Доповніть речення, утворивши з них складні за допомогою відповідних сполучників.

1. Небо було чисте, 2. Вода у струмочку була прозора,
 3. Ми всі раді весні, 4. Земля розцвітала, 5. Гаї наповнилися
 щебетом птахів, 6. Вранці ... увечері ще буває холодно,

Вправа 269. I. Випишіть у два стовпчики словосполучення: у перший – з прийменниками, у другий – із сполучниками. З'ясуйте, що мають спільного і чим відрізняються прийменник і сполучник. Усно назвіть види прийменників і сполучників.

У струмочку видно; чиста й прозора; пливе за водою; дзюрчить і дзвенить; прохолодна та чиста; тече попід горою; на воді листя; листя, мов кораблики; маленький, але швидкоплинний; то галасливий, то тихий; перед світанком; тече у ставок; невеликий, зате спритний; чути у лісі; сидіти на березі, спостерігати за водою.

II. Складіть усно твір-мініатюру «Лісовий струмочок», використовуючи подані словосполучення.

Ю. Мошак. Струмочок у лісі

Словник

дзюрчати – csobog

галасливий – zajos

лопух – lapu, bojtorján

товк'їся – összeverődik, egy tömegbe
 gyűlik össze

швидкоплинний – gyorsfolyású

спритний – fürge, gyors

обріднути – untat

спл'їючи – vakítva, kápráztatva

§ 48. Розвиток мовлення. Твір-роздум на екологічну тематику. Діалог

Вправа 270. Робота в парах. Прочитайте текст. Поділіться на пари, обговоріть з товаришем відповіді на запитання. Потім об'єднайтеся у четвірки, прийміть спільне рішення й озвучте його.

1. Якої думки про ставлення до природи дотримується автор? (Зачитайте відповідний уривок).

2. Які приклади нешанобливого ставлення до природи наводить Василь Скуратівський?

3. Як, за вашими спостереженнями, люди ставляться до навколишнього середовища?

4. Кого звинувачує автор у нищенні природи? Чому?

5. Якого висновку дійшов письменник завдяки своїм роздумам?

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЛЮДИНИ

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язуються з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ.

Чи часто ми замислювалися над тим, чому наші околиці збідніли на лелечі гнізда, призамулилися живі джерела, поріділи солов'їні переспіви, рідко почувеш жайворонків? А може, в цьому є і кожного з нас провина? Вирушаючи до лісу, не всі пам'ятають священне правило: корінець боровика ні за яких обставин не можна виривати, а лише підрізати. У пошуках лікарських рослин

ми нерідко забуваємо, що висмикувати із землі – навічно позбавляти свого родоводу. А зрубана на березі верба, яка надійно оберігала русло, вже не стане на дорозі лісовому буревію.

Такі не вельми втішні приклади, на жаль, зустрічаються, і безпосередніми винуватцями цього є ми самі, наші сусіди, діти.

А між іншим, культура людини складається з багатьох чинників, серед яких особливе місце займає наше ставлення до природи (За В. Скуратівським).

Роздум, на відміну від розповіді та опису, складається з тези (коротко сформульованого твердження, яке буде обговорюватися), аргументів (прикладів на підтвердження або спростування тези) і висновків. Проте твір-роздум певним чином відрізняється від тексту, що містить елементи роздуму.

Поради щодо написання твору-роздуму

Працюючи над написанням твору-роздуму, необхідно дотримуватися таких вимог:

1. Чітко сформулювати тезу, яка:

а) підтримує запропоновану думку. При цьому доречно вживати такі слова та вирази: *я підтримую, я погоджуюся, я вважаю, переконаний* тощо;

б) спростовує (заперечує) думку. Доречні слова та вирази: *я не підтримую, хочу спростувати, я не погоджуюся;*

в) містить компромісний варіант: *я не поділяю цю думку і вважаю, що...; як на мене, то...; з одного боку..., а з іншого – ...; хочу піддати сумніву...*

2. Навести, принаймні, два доречних докази, які підтверджують або спростовують тезу і пов'язують її з прикладом: *підтвердженням цього є, це доводить, це засвідчує, свідченням цього може бути...*

3. Навести приклади з літератури (прислів'я, приказки) або з історії чи з власного життєвого досвіду. Уживайте такі вирази: *прикладом може слугувати..., не можна не згадати..., доречно буде згадати про...*

4. Записати висновок, який органічно впливає з тези, аргументів і прикладів. Використовуйте такі мовні конструкції: *таким чином, можна дійти висновку, отже* тощо.

5. Дотримуйтеся логічності та послідовності викладу, причинно-наслідкових зв'язків.

Вправа 271. Творча робота. Спираючись на наведений у вправі 270 текст з елементами роздуму, а також на поради щодо написання твору-роздуму, напишіть твір на одну з тем.

1. Мій обов'язок перед природою. 2. Роль природи в житті людини. 3. Знати, щоб оберігати. 4. Прекрасний відпочинок – спілкування з природою.

Вправа 272. Складіть діалог, у якому обговоріть з товаришем одну з тем.

1. Чому треба берегти природу? 2. Чи можна запобігти екологічним катастрофам? 3. Що робите ви, ваші рідні, друзі для збереження навколишнього середовища? 4. Чому виникли і як відзначаються такі свята: Міжнародний день птахів (1 квітня); День довкілля, День Землі (22 квітня); День Чорнобильської трагедії (26 квітня); Міжнародний день Сонця (3 травня); День екологічної освіти (12 травня); Європейський день парків (24 травня); Міжнародний день гір (11 грудня) та ін.

Словник

околиця – 1) falu határát jelző kerítés, a falu határa, kertek alja; 2) (közvetlen) környék; 3) Kerülő út	родовід – családfa
зам'юлитися – beiszaposodik	р'усло – folyómeder
боровик – vargánya	чінник – tényező
буревій – heves szélvihar	

§ 49. Вживання сполучників у простому і складному реченнях

Вправа 273. Спишіть текст, підкреслюючи сполучники. Вкажіть у реченнях такі сполучники, що служать для поєднання однорідних членів речення, й такі, що поєднують частини складних речень. Назвіть сполучники сурядності й сполучники підрядності.

Світ природи українець поважав здавна. Гріхом вважалася груба поведінка, нещадне винищення тварин і рослин.

Слід дбати про озеленення своїх подвір'їв і місць проживання. Джерела треба обсаджувати вербами та калиною, дбати, щоб джерело не замулилося.

У суворі зими прийнято прорубувати ополонки, аби риба дихала. Ополонки, щоб вони швидко не замерзали, вкривають соломою.

Якби сучасний українець завжди пам'ятав ці прості правила, що залишили йому у спадок пращури, то природа віддячувала б йому з подвійною силою (За М. Шкодою).

Вправа 274. Творча робота. Спишіть, замінюючи прості або складні сполучники складеними. Поясніть, як вони розділяються комою.

1. Ми посадили на подвір'ї квіти, щоб воно стало ще гарнішим,
2. Калатання дзвоників гучнішало, як наближалася отара.
3. Ми сьогодні не будемо поливати город, оскільки вночі був дощ.
4. Ми не пропололи грядки, бо земля була занадто суха і тверда.
5. Дорослі продовжували роботу в полі, хоч уже починало сутеніти.

Довідка: завдяки чому; в міру того як; з огляду на те що; внаслідок того що; незважаючи на те що.

Вправа 275. Перепишіть речення, вставляючи замість крапок відповідні сполучники підрядності. Визначте їх групу за значенням.

Усі побачили, ... зима відступає. Сніг почав танути, ... і повільно. Та незабаром його не стало, ... сонце пригрівало все дужче і дужче. Природа чекала на весну, ... цього року запізнювалася. І вона нарешті прийшла, ... уквітчати все навкруги, наповнити ліси та парки веселим щебетом птахів.

Довідка: що, хоч, бо, яка, щоб.

Вправа 276. Складіть і запишіть складні речення з двох простих, вибравши необхідний сполучник за його характеристикою у кінці речень.

1. Ліс – диво природи. Дерево – унікальне його творіння. (*Простий, сурядний, протиставний*). 2. Назви дерев дуже влучні. Вони відображають основні властивості рослини. (*Складний, підрядний, причини*). 3. Навесні почастішали повені. Ліс бездумно вирубують. (*Простий, підрядний, причини*). 4. Треба берегти ліс. Наші предки могли б насолоджуватися його красою. (*Складний, підрядний, мети*). 5. Дерев в лісі стояли непорушно. Вітерець час від часу колихав листочки на гілках. (*Складний, сурядний, протиставний*).

Словник

нещадний – kegyetlen, irgalmatlan, kíméletlen

дичина – vad

вінищення – irtás, pusztítás, megsemmisítés

пращур – ükara, ős, előd

ополонка – lék (jégen)

§ 50. Правопис сполучників

Вправа 277. Інтелектуальна розминка. I. Прочитайте речення. Згадайте назву твору, з якого їх взято.

1. Такі вам неслухняні, пишцать, а на мені шкура терпне, щоб господар не вчув. 2. А жінка говорила, мовби плакала за кимось... 3. Мої корови стільки молока дають, що кіт наплакав. От, дою, щоб не запустити. 4. Але мишка не чекала, що дальше буде; моргнула на дітей, і вони шнурочком вибігли крізь відчинені двері на поле. Краще там, ніж у такій хаті (*Б. Лепкий*).

II. Перепишіть речення, підкресліть у них сполучники. Усно визначте спосіб їх творення, спробуйте самостійно пояснити їх правопис. Свої міркування звірте з правилом.

Сполучники можуть писатися разом, окремо або через дефіс.

1. Складні сполучники незалежно від того, як вони утворені, звичайно пишуться одним словом:

а) з частками *би (б), то, же (ж), що*: *аби, мовби, немовби, ніби, начеб, неначеб, щоб, якби; мовбито, немовбито, нібито, начебто, неначебто, тобто, цебто; теж, також, ніж, аніж, таж, тож, отож, отже, адже; абощо, тощо, якщо*;

б) з префіксами: *проте, зате, затим, притому, притім, причому, причім, внаслідок*.

2. Перші дві частини пишуться разом у сполучниках *незважаючи на те що, тимчасом як*.

3. Двома і більше словами пишуться сполучники:

а) з частками *би (б) і же (ж)*: *коли б, коли б то, хоч би, хоча б, але ж, бо ж, або ж, адже ж, все ж*;

б) з різними частинами: *а й, та й, то й, тому що, так що, дарма що, через те що, для того щоб, з тим щоб, в міру того як, з тих пір як, відтоді як*.

4. Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками *-бо, -но, -то*: *отож-бо, тільки-но, тож-то, тому-то, тим-то, якби-то*.

Вправа 278. Спишіть речення, визначте сполучники, усно поясніть їх правопис.

1. Щоб мати, треба працювати. 2. Зварили ніщо та й з'їли без хліба. 3. Треба працювати, аби не бідувати. 4. Якщо будеш трудитися, буде тобі чим ділитися. 5. Якби так хотілося, як не хочеться. 6. Коли б ковбаса мала крила, кращої птиці б не було. 7. Як би лютий не злився, як би березень не кривився, а весною пахне. 8. Якби Ганна робила, то взута б ходила (*Народна творчість*).

Вправа 279 (з ключем) Перевір себе. Випишіть сполучення слів у три стовпчики залежно від того, як пишеться частина, що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс. В останньому слові кожного сполучення підкресліть останню букву, і ви прочитаєте назву однієї із службових частин мови.

А(би) ріс, бо(ж) це орел, тому(то) й один, тільки(но) зроби, то(ж) було сміху, неначеб(то) сироп, як(би) не впало, коли(б) цю річ, якби(то) на рік.

Вправа 280. Ти – дослідник. Порівняйте речення. Зверніть увагу на виділені слова у лівому та правому стовпчиках. У якому із них сполучники, у якому – однозвучні з ними слова?

Усно перекладіть речення угорською мовою. Чи змінився їх зміст через різний правопис виділених слів? Як ви думаєте, чому? Порівняйте ваші міркування з наступним правилом.

1. Будь обачним, **щоб** не трапилось з тобою нічого поганого.
2. Я **теж** виконав завдання.
3. Ми домовилися з ним, **проте** не про все.
4. Ми хвилювалися, **зате** ми впоралися із завданням.

1. **Що б** не трапилось з тобою, не втрачай голови.
2. Я виконав **те ж** завдання.
3. Ми домовилися з ним **про те**, які дерева посадимо в саду.
4. Ми хвилювалися **за те**, як ми впораємося із завданням.

Треба відрізнити сполучники від однозвучних з ними повнозначних слів із прийменниками або частками, які пишуться окремо. Порівняйте:

Сполучники	Однозвучні слова
<ul style="list-style-type: none"> • не мають лексичного значення • не є членами речення • не відповідають на питання • здебільшого не наголошуються <p>• можна замінити сполучником-синонімом: проте, зате = але, однак <i>Настала весна, проте ще холодно.</i></p> <p>якби, якщоб = коли б <i>Якби мені черевики, то пішла б я на музики.</i></p> <p>щоб = аби <i>Щоб жить – ні в кого права не питаюсь!</i></p>	<ul style="list-style-type: none"> • мають лексичне значення • є членами речення • відповідають на питання • на повнозначне слово падає наголос • не можна замінити сполучником-синонімом: <p>про те, за те (прийменник із займенником) <i>Я про те вже згадував.</i></p> <p>як би (прислівник із часткою) як що (займенник із часткою) <i>Як би мені приміряти ці черевики.</i></p> <p>щоб б (займенник із часткою) <i>Що б тобі ще хотілося досягти?</i></p>

Вправа 281. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Все одно, що (б) не сталося, ми не розлучимось. 2. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, що(б) вільно по світі літати... . 3. Як(би) я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю. 4. Ніч мине, як вже не раз минала, – то(ж) дарма темрява тремтить. 5. Люблю старого. Та(ж) як(би) не він, давно б уже не стало цього дуба. 6. На гору досягнути нелегко, за(те) з гори зручніше боронитись (*З творів Лесі Українки*).

Вправа 282. Прочитайте подані у лівому стовпчику стійкі словосполучення. Назвіть сполучники, що входять до їх складу, поясніть їх правопис. Установіть відповідність між стійкими зворотами лівого стовпчика та їх значенням, поданим у правій колонці. Уведіть стійкі словосполучення у речення.

1. Що б там не коштувало	А про якісь незначні труднощі
2. Коли б тільки й горя	Б за будь-яких умов
3. Як би то не було	В вживається під час прохання щось зробити
4. Якщо це вас не обтяжить	Г недбало, абияк
5. Аби день до вечора	Д на жаль
6. Тим-то й ба	Е за будь-яку ціну, незважаючи ні на що

Словник

ту́га – 1) búbánat, bánkódás, búsongás; 2) sóvárgás, vágyódás, vágyakozás
борони́ти – 1) véd, védelmez; 2) kímél

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

- Усі виділені слова є прийменниками у рядку**
А усередині хати, коло звужується, стояти коло тину
Б поміж людей, протягом літа, всупереч сказаному
В прекрасний край, зробити наперекір, сидіти поруч з мамою
- Усі прийменники є похідними у рядку**
А поміж, обабіч, щодо, навколо
Б на, без, кінець, із-за
В об, при, біля, довкола
- Правильно вжито прийменник в обох варіантах рядка**
А зроблено за ініціативою (з ініціативи)
Б зупинка на вимогу (по вимозі)
В зустрітися після обіду (по обіді)
- Граматично правильно побудовано словосполучення**
А заступник директора по навчально-виховній роботі
Б зошит по українській мові
В перекладати угорською
- Помилковим є варіант**
А їхати автобусом
Б їхати на автобусі
В надіслати поштою
- Правильно написані прийменники у рядку**
А напереріз, навздогін, назустріч, з-посеред

Б на переріз, на в здогін, на зустріч, з посеред
В на-переріз, на-вздогін, на-зустріч, з-посеред

7. Усі сполучники сурядності подано у рядку
А щоб, проте, також, а
Б й, або, чи, хоч
В нібито, бо, що, й
8. Усі сполучники підрядності подано у рядку
А поки, тільки, причім, як тільки
Б аби, або, якщо, хоч
В хай, нехай, так що, зате
9. Правила правопису сполучників порушено у рядку
А тим часом як, мовби-то, не зважаючи на те, що
Б начебто, неначе, тимчасом як
В оскільки, після того як, нібито
10. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні
А Як/же нам це тепер виправити?
Б Як/би Мирон зміг, то зробив би.
В Як/би це вам краще пояснити?
11. Виділене слово є сполучником і його треба писати разом у реченні
А Ну що/б, здавалося, слова...
Б Все, за що/б не бралася Христинка, було виконано досконало.
В Я хочу, що/б усі були щасливі.
12. Виділену сполуку треба писати окремо в реченні
А Як/що я зробила за день?
Б Як/що запізнишся, пропустиш мій виступ.
В Ти складеш успішно іспити, як/що сумлінно підготуєшся.

§ 51. Частка. Розряди часток за значенням, функції часток

В п р а в а 283. Ти – дослідник. І. Запишіть речення.

Діти *посадили* квіти.

Діти *не посадили* квітів.

Діти *посадили би* квіти, якщо *б* вчасно *підготували* розсаду.

Хай діти *посаждать* квіти.

Чи діти *посадили* квіти?

Що за квіти посадили діти!

11. Чим різняться ці речення? Які граматичні форми утворюють чи яких відтінків значень надають словам, реченням виділені частки? Усно сформулюйте висновок про роль часток. Порівняйте ваш висновок з наступним визначенням.

Частка – це службова частина мови, яка надає словам, словосполученням і реченням окремих відтінків у значенні або служить для творення деяких граматичних форм і нових слів.

На відміну від прийменників і сполучників, частки не служать засобом синтаксичного зв'язку.

За значенням і вживанням частки поділяються на групи.

Група	Роль у мовленні	Приклади
1. Формотворчі	утворюють форми дієслів: умовного способу наказового способу	<i>би (б)</i> <i>хай (нехай)</i>
2. Надають смислових відтінків	а) вказівні б) обмежувально-видільні в) означальні г) підсилювальні	<i>ось, осьде, он, онде, от, оце</i> <i>лише, тільки, хоч, хоча б, навіть</i> <i>якраз, саме, ледве, майже</i> <i>справді, точно, навіть, же, ж, ой, аж, вже</i>
3. Вказують на модальні відтінки	а) стверджувальні б) виражають сумнів, невпевненість в) спонукальні г) питальні д) заперечні	<i>так, еге ж, атож, авжеж</i> <i>навряд, ледве чи, може, мабуть, мовби, нібито</i> <i>хай, нехай, ну, давай</i> <i>невже, хіба, чи</i> <i>не, ні, ані</i>
4. Словотворчі	перетворились на суфікси і префікси	<i>хтозна-, казна-, будь-, небудь; аби-, де-, -сь, -би, -же, -ж, не-, ні-, ані-; будь-хто, абияк, ніхто</i>

Вправа 284. Спишіть текст. Підкресліть частки, усно визначте їх розряд за значенням. Обміняйтеся виконаним завданням з товаришем, обговоріть і підготуйте спільний варіант. Обговоріть ваш варіант з іншою парою учнів, озвучте й обґрунтуйте спільне рішення.

БАРВІНОК

Що за гарне, блискуче листя цієї квітки! До того ж вона не в'яне ні взимку, ні влітку, а навесні ще й звеселяє очі блакитними зірочками цвіту. Саме в Україні дуже шанували цю вічнозелену рослину. З неї навіть плели весільні вінки молодим, а також зав'язували в хрестинну квітку – на довгий вік молодятam і новонародженому (*З календаря*).

Вправа 285. Ти – редактор. Зробіть речення виразнішими за допомогою часток з довідки. Запишіть їх.

1. гарно навесні в саду під час цвітіння! 2. Деревa стоять ... покриті білим або рожевим серпанком. 3. І ... бджілкам ніколи милуватися цією красою. 4. Вони – ... маленькі гелікоптери – діловито снують над квітками, збираючи цілющий нектар. 5. А квіточки, здається, ... радіють і ... простягають їм свої пелюстки-долоньки.

Довідка: як, же, мовби, тільки, ніби, аж, навіть.

Вправа 286. Прочитайте загадки й відгадайте. Випишіть частки і визначте розряд за значенням.

1. Що то за твір, що ні чоловік, ні звір, а вуса має? 2. Одгадай загадочку: кинув її в грядочку, нехай моя загадка лежить до весни. 3. Від чийого-будь приходу скаче собі з прірви в воду. 4. Стоїть на дорозі, усім заважає; хто йде, той штовхне, а з дороги ніхто не приймає. 5. Годинника не має, а час знає. 6. Що росте догори коренем? 7. Скільки б не їв, ніколи ситий не буду. 8. Крил не має, скрізь літає, та ще й куряву здіймає. 9. Стукотить, гуркотить, мов сто коней біжить; треба стати розгадати, що тим коням їсти дати.

Відгадки: бурулька, вогонь, вітер, грім, двері, жаба, озимина, півень, ячмінь.

Вправа 287. Ви тепер знаєте, що частки використовуються для утворення форм дієслова, висловлення заперечення, запитання, ствердження, підсилення висловленого, висловлення сумніву, спонукання до дії тощо. Прочитайте прислів'я. Як ви їх розумієте? Випишіть частки і вкажіть, з якою метою вони були вжиті.

1. Коли б сир та масло, та ще мука, пирогів би напекла, солі позичила б, а води сама принесла б. 2. Хай море висохне, аби річка текла. 3. Був би послом, якби не вдався ослом. 4. Буду господи-нею хоч над одним горшком. 5. Ціну троянді знає лише соловей. 6. Дала бджола меду – аж носа скривило. 7. Хоч у воду подивлюсь на свою вроду. 8. Коли ще косовиця, а ми вже сіно возимо (*Народна творчість*).

Вправа 288. Ти – перекладач. Установіть відповідність між стійкими зворотами, у складі яких є частки, та їх тлумаченням. Запишіть їх, перекладаючи відповідне тлумачення угорською мовою. Уведіть три стійких звороти (за вибором) у речення.

тільки пташиного молока бракує
без будь-якого ладу
на макове зернятко
тієї ж миті
ледве ноги волочить

дуже втомлений
негайно
безладно
трошки
усього є вдосталь

Словник

хрестінна квітка – квітка, яку використовували під час обряду хрещення
посól – *pagykövet*
бурóлька – *jégcsap*
серпáнок – 1. *könnű kód*; 2. (текст.) *organtin*
кúрява – *porfelhő*

§ 52. Частки *-бо, -но, -то, -от, -таки,* їх правопис

Вправа 289. Ти – дослідник. Прочитайте пари речень. Зверніть увагу, як пишуться частки *-бо, -но, -то, -таки, -от* залежно від позиції в реченні. Чи змінюється через це зміст речення? Свої висновки звірте з наступним правилом.

Іди-но сюди, Іринко!
Тому-то я так і сказала.
Отак-бо сталося зі мною.
І все-таки ти зробив це!
Гарна, як-от Маринка!

Іди ж но сюди, Іринко!
Тому ж то я так і сказала.
Отаке ж бо сталося зі мною.
Ти таки все зробив!
Гарна, от як Маринка!

Частки *бо, но, то, от, таки* з самостійними частинами мови пишуться через дефіс або окремо.

Через дефіс пишуться, коли вони підсилюють значення окремого слова.

Якщо частки *бо, но, то, от, таки* стоять перед словом або перед ними стоять інші частки, то дефіс не пишемо.

Вправа 290. Спишіть речення, вставляючи, де треба, пропущені букви. Усно поясніть написання часток.

1. Отакий-то на чуж..ні мені сон приснився! 2. Гет..мани, гет..мани, якби-то ви встали! 3. Лучче одурит.. себе-таки, себе самого, ніж з ворогом по правді жит..! 4. А я ж таки м..режить буду т..хенько білії л..сточки. 5. Якби-то далися орлині крила, за синім би морем милого зна..шла (За творами Т. Шевченка).

Вправа 291. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис часток. Слово, яке підсилює частка, виділено.

1. Двісті верст вночі засніжено, не малий (таки) прогін. 2. І ми (таки) прийдем, бо віща тінь Богдана нас на бої благословля! 3. Ну а я ж (бо) не дуже, а я собі збоку, тільки трішки поп'ю я весняного соку. 4. Отак (бо), друже мій єдиний, усе минуле ожива! 5. Чиясь (то) молодість ясна у двері стукає мої. 6. Жалів сердечно бідну Катерину, куди (то) їй подітись одинокій? 7. Сьомого поту зітру краплини, темної ночі додам до днини, а докопаюсь (таки) до щастя... А люди кажуть, а люди радять: «Шукай (но) глибше, шукай(но) дужче!» (За творами А. Малишка).

Вправа 292. (з ключем). Перевір себе. Випишіть вислови у два стовпчики: 1) з частками, написаними через дефіс; 2) з частками, написаними окремо.

(Таки) ж це робота, візьми (но) перевір, збудуй (но) хату, отакий(то) він козак, (таки) збудував палац, взяла (таки), все ж (бо) прийшов за мною, все ж (таки) я мандрую, як (от) Прокіп, ходи(но) надвір, (от) так граніт, прийду ж (бо) на мить.

Ключ: підкресливши останні букви кожного словосполучення, ви отримаєте початок прислів'я «..., а годує таки голова».

Вправа 293. Творча робота. Складіть усно висловлювання про те, наскільки ви захоплюєтесь красою весняної природи. За можливості, використовуйте у своїй розповіді частки.

Словник

верста – старовинна міра довжини, що становила 500 сажнів, або 1,06 км (один сажень – 2, 134 м).

§ 53. Розвиток мовлення. Складання нотаток до прочитаного тексту

Вправа 294. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про роботу з текстом?

Читання – найголовніший спосіб поповнення знань. Вам треба навчитися читати швидко й добре запам'ятовувати прочитане. Багато залежить від правильного чергування читання й відпочинку.

Дуже важливим елементом культури читання є вміння в процесі роботи застосовувати різноманітні форми записів, зокрема нотатки. Якою б міцною не була ваша пам'ять, цілком покластися на неї не можна – іноді вона може підвести. Її надійною опорою можуть бути нотатки. Ведення їх виховує вдумливість у сприйнятті тексту, поліпшує увагу й спостережливість, сприяє кращому запам'ятовуванню, дає змогу економити час при повторенні вивченого, підвищує рівень мовної культури. Коли людина веде записи прочитаного, в запам'ятовуванні, крім зорової пам'яті, бере участь і моторна (рухова).

Тому найефективнішим шляхом до кращого розуміння й засвоєння прочитаного є старанне ведення нотаток. Особливо потрібно робити записи тим, хто готується до виступів перед аудиторією. Вибір форми ведення записів прочитаного залежить від низки причин, зокрема від властивостей пам'яті людини, її освіченості, досвіду. Та найбільше значення має мета, з якою робляться записи. Одна справа, коли книгу читають для самоосвіти, для розширення світогляду й естетичного задоволення. У цьому випадку можна обмежитися найпростішими записами – переказом

цікавих подій, виписуванням влучних висловів тощо. Інша справа, коли готуєшся до виступу на уроці. У цьому випадку записи будуть складніші, а форми їх різноманітніші.

Для однієї людини достатньо записати ключові слова, цифри, іншій потрібно записати цілі фрази, речення. Для людей, що тільки вчаться робити нотатки, бажано робити записи більш детальними.

Нотатки можна вести у довільній формі, а саме: суцільним текстом, у формі тез, таблиці тощо, тобто такій, яка зручна саме для вас. Для кращого сприймання інформацію можна виділити кольоровими маркерами (*За матеріалами з інтернету*).

Права 295. І. Прочитайте текст. Визначте його тему. Дотримуючись наведених у впр. 294 рекомендацій, складіть нотатки до тексту.

ДИВОВИЖНІ ДЕЛЬФІНИ

Ці великі та гарні володарі морських просторів завжди викликали в людей захоплення й подив. Про них складено більше легенд, аніж про будь-яких інших живих істот на Землі.

Особливо вражають доброзичливість, спритність і розум дельфінів. З давніх-давен відомі випадки, коли дельфіни під час штормів упевнено провідали кораблі безпечними протоками – і судна уникали катастроф. Або ж приходили на допомогу потоплюючим людям, виштовхували їх на поверхню води й підвозили на спинах до берега. Дехто вважає, що дельфіни – риби. Насправді це не так. Дельфіни мають легені, дихають повітрям, вигодовують своїх малят молоком. Отже, це ссавці, тобто тварини. Тільки морські. Вони мають спинний плавець і чудово плавають – здатні долати близько п'ятдесяти кілометрів за годину. До того ж можуть на тривалий час занурюватися під воду.

Учені дослідили, що дельфіни найрозумніші серед усіх тварин. Далі йдуть слони, потім – мавпи. У водах Світового океану є близько сорока видів дельфінів. Найменші з них розміром із середню людину. А найбільші сягають довжини понад три метри і важать понад триста кілограмів. Живляться всі вони здебільшого дрібною рибою, крабами, моллюсками. Живуть дельфіни родинами, узимку збираються у великі зграї.

Помічено, що ці тварини жваво спілкуються між собою за допомогою різних звуків – писку, клацання, свисту – і чудово розуміють одне одного. Тож і небезпеку долають гуртом: варто наблизитися акулі, як дельфіни дружно хвостами та носами вмиють відганяють її. У нас в Україні дельфінів можна побачити в Чорному та Азовському морях.

У Чорному морі живе аж три види дельфінів: дельфін-білобочка, афаліна чорноморська та азовка. Їх можна побачити з берега, причалу, корабля, в малолюдних місцях уранці та ввечері, рідше – вдень, коли вони виходять на лови.

А ще у великих містах є спеціально створені басейни – дельфінарії. Вони є в Києві, Одесі, Ялті та інших містах. Найбільший розташований у Севастополі.

Ці кмітливі й допитливі тварини швидко звикають до життя в неволі, їх легко приручити. Якщо тобі колись пощастить потрапити в дельфінарій на виставу, ти будеш у захваті від того, як високо вистрибують дельфіни з води, як вправно пролітають крізь кільце, граються м'ячем, б'ють у дзвін, співають, танцюють і залюбки катають охочих на своїх блискучих спинах (За Л. Андрієць).

II. Порівняйте свої записи. Чи однакові вони за формою? Якщо ні, то подумайте, чому. Обговоріть це питання з однокласниками.

III. За власними нотатками усно перекажіть текст.

§ 54. Частка *не* з різними частинами мови

Вправа 296. Ти – дослідник. За допомогою наведених запитань і прикладів сформулюйте висновки про вживання частки *не* з різними частинами мови.

1. Прочитайте слова. Що вони означають? До яких частин мови належать? Чи вживаються вони без *не*? Якою частиною слова є *не*?

Нежить, немічний, ненавидіти, негайно.

2. Порівняйте слова. Визначте, до якої частини мови чи форми дієслова вони належать. Які з них означають неповноту виконання дії? У складі якого префікса вживається *не*?

Писати – *недописати; недописаний; недописуючи.*

Читати – *недочитати; недочитаний; недочитуючи.*

3. Прочитайте. Як зміниться написання слів при доборі синонімів та антонімів?

Рабство – *неволя. Не* воля, а рабство.

Брехня – *неправда. Не* правда, а брехня.

Порівняйте свої висновки з таблицею. Проаналізуйте інші випадки правопису *не* з різними частинами мови. До кожного правила доберіть і запишіть власні приклади.

Не пишемо разом

1. Коли слово без цієї частки не вживається.	<i>недуга, неук, негасимий, незабаром, невдовзі, непорушно, несамовито, неволити, незчутися</i>
2. Не- в складі префікса <i>недо-</i> , який означає неповний вияв ознаки чи дії: Зауважте! Якщо частка <i>не</i> слугує для заперечення дії, вираженої дієсловом з префіксом <i>до-</i> , вона пишеться з таким дієсловом окремо.	<i>недоїдок, недолік, недобачати, недоїдати, недооцінювати, недоплатити, недочувати, незозрілий, недоказаний</i>
3. Якщо слова у сполученні з <i>не</i> означають одне поняття.	<i>неволя, недоля, неправда, небалакучий, невеселий, недобрий, негадано</i> , – а також у складі сполучників: <i>незважаючи на, неважаючи на; немов; неначе</i>
4. З дієприкметником, якщо він є означенням іменника і не має при собі пояснювальних слів.	<i>незакінчена праця, нескошене поле</i>
Зауважте! В окремих дієсловах залежно від значення частка <i>не</i> може писатися й окремо: <i>Нездужати</i> (хворіти) – <i>не здужати</i> (не могли) <i>неславити</i> (ганьбити) – <i>не славити</i> (не прославляти).	

Не пишеться окремо

1. З дієсловами <i>не</i> пишеться завжди окремо, крім <i>нестямитися</i> (утрачати самовладання від сильного хвилювання, не знати, що робити), і тих, яким частка <i>не</i> надає нового значення: <i>непокоїтися</i> (хвилюватися).	<i>не читати, не розуміти, не хотіти, не шити</i>
2. Частка <i>не</i> пишеться окремо від прикметника, який має при собі пояснювальне слово (займенник або прислівник) з часткою <i>ні</i> , а також якщо перед прикметником стоять <i>далеко, зовсім, аж, ніяк</i> .	<i>ні до чого не здатна людина, нітрохи не цікава новина, далеко не досконале виконання, зовсім не здатний на подвиг, аж ніяк не придатний до використання</i>

3. При дієприкметниках у функції присудків і при дієслівних формах на -но , -то й дієприслівниках.	<i>не можна не доручити, не підходячи ближче, не співаючи; ні Марко, ні Павло не прийшли; роботу не зроблено; робота не зроблена; підлогу не вимито; підлога не вимита</i>
4. З прикметниками у функції присудка, якщо часткою не заперчується ознака, виражена цим словом.	<i>це слово не влучне (не є влучним), але: дібрали невлучне слово (одне поняття)</i>
5. З дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова.	<i>не політі Марією квіти; ще не політі досі квіти</i>
6. У поєднанні з прислівниками і присудковими словами, а також при словах, що пишуться через дефіс.	<i>не дуже, не зовсім, не цілком, не досить, не можна, не треба: не треба хвилюватися, не зовсім зрозумілий текст, не дуже ввічливий юнак, не цілком виправдані сподівання, не можна виконати</i>

Вправа 297. Поетична хвилинка. Прочитайте виразно уривок. Перепишіть, розкриваючи дужки.

Я (не) (не) здужаю, нівроку,
а щось такеє бачить око,
і серце жде чогось. Болить,
болить, і плаче, і (не) спить,
мов (не) годована дитина.
Лихої, тяжкої години,
мабуть, ти ждеш? Добра (не) жди,
(не) жди сподіваної волі –
вона заснула: цар Микола
її приспав.

Т. Шевченко

Вправа 298. Доберіть до поданих слів синоніми з префіксом **не**. Складіть за зразком речення, в яких ці ж слова писалися б з часткою **не** окремо.

Зразок: сумний – невеселий. Невеселий сидів батько за столом.
Низький. Рабство. Лихо. Злий. Близько. Мілко.

Вправа 299. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть префікси однією рисою, а частки – двома. Усно поясніть свій вибір.

1. Людська (не) доля (*лихо*) будила (не) розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої. 2. В лісі поночіє, але темрява (не) густа, а прозора. 3. Для широкої душі, (не) злого (*доброго*) серця (не) тре-

ба красномовства, тільки правди. 4. Слово, моя ти єдина зброе, ми (не) повинні загинуть обоє. 5. Такої мови (не) чувано в сій хаті досі. 6. Часом думаю, що занадто замовчувати і (не) договорювати те, що можна зовсім просто і щиро сказати, не слід. 7. Ніхто (не) має більшої любові, як той, що душу поклада на друзів (*З творів Лесі Українки*).

Вправа 300. Творча робота. Закінчіть речення. Поясніть правопис слів з *не*.

1. Через (не) зачинені двері... 2. Квітник (не) прополотий, тому... 3. (Не) записане, а сказане слово звучить... 4. Твоя поведінка (не) стерпна, тож... 5. Азовське море (не) глибоке, проте... 6. (Не) справність можна усунути, якщо... .

Вправа 301. Прочитайте стійкі звороти, запам'ятайте їх значення. З чотирма за вибором складіть речення.

1. Не вартий дірки з бублика – нічого не вартий. 2. Глянути недобрим оком – наврочити. 3. Не кує, не меле – нічого не робить. 4. Думка не виходить з голови – хтось постійно думає про щось. 5. Купи не тримається – про щось безглузде. 6. Душа не на місці – обіймає тривога.

Словник

не́жить – megfázás, meghűlés, nátha

поночіє – esteledik

нестерпний – elviselhetetlen, kibírhatatlan, tűrhétetlen

бублик – kerek perenc

§ 55. Написання *ні* (*ані*) з різними частинами мови

Вправа 302. Ти – дослідник. Опрацюйте таблицю, проаналізувавши наведені до кожного правила приклади. Уведіть у речення по одному прикладу на кожне правило.

Ні може бути заперечною часткою (*ні одного, ні перед ким*), єднальним сполучником (*ні щастя, ні волі у мене нема...*) і частиною повнозначних слів: заперечних займенників (*нічий, ніякий, ніщо*); прислівників (*ніде, ніколи*), а також окремих іменників, прикметників, прислівників (*нісенітниця, нікчемний, нівроку*).

Написання частки *ні* (*ані*)

<i>Ні</i> є часткою і пишеться окремо	<i>Ні</i> є префіксом і пишеться разом
1. У реченні для заперечення наявності предмета чи ознаки, зокрема у деяких стійких словосполученнях без дієслова (присудка), що мають характер заперечного звrotу: <i>не було ні суму, ні радості; ні місяця, ні сонця; ні живий ні мертвий; ні сюди ні туди</i>	1. Якщо слово без <i>ні</i> не вживається: <i>нікчемність, нівечити, нікудишній, ніяково</i>
2. Якщо в заперечних займенниках після <i>ні</i> вживається прийменник: <i>ні в кого, ні до чого, ні з ким</i>	2. Якщо є заперечним префіксом у заперечних займенниках або прилівниках: <i>ніякий, нізвідки, ніяк</i>

Вправа 303. Творча робота. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть свій вибір.

1. Лицар вже на те (ні) чого (не) відмовив... 2. Досить з того, що (не) був він (ні) голодний, (ні) холодний. 3. «Та який ти з біса мудрий!» – мовить лицар. – Ще (ні) разу я таких як ти, (не) бачив». 4. «(Не) на тебе ждуть я буду, – так поет відповідає, – хто (ж) кому подасть гостинця, ще того (ні) хто (не) знає». 5. Сам я вільний і (ні) коли (не) зламав чужої волі! 6. Став тут лицар і – (ні) слова, щось (ні) як (не) починалась тая пильная розмова (*Із поеми Лесі Українки «Давня казка»*).

Вправа 304. Прочитайте текст. Чи згодні ви з відповіддю Нюра? Що б ви сказали Галя? Випишіть виділені слова, розкривши дужки. Поясніть свій вибір.

У новій школі Нюра (ні) кого (не) знала. Тому на перерві (ні) з ким (не) розмовляла, все придивлялась до учнів, до вчительки, до класу.

На великій перерві підійшла до неї однокласниця Галя й питає:

– Ти ще (ні) з ким (не) дружиш?

– Ні, – відповіла Нюра.

– І я (ні) з ким (не) дружу, – зітхнула Галя. – Погані у нас в класі дівчиська...

Майже всіх дівчат класу перебрала Галя – всі погані виявилися. Лише про себе (ні) чого (не) сказала.

– Просто (не) знаю, з ким ти можеш у нас подружитися.

– Не турбуйся, – відповіла Нюра. – З ким я дружитиму, я ще (не) знаю. Зате знаю, з ким мені (не) треба дружити (*О. Буцень*).

Вправа 305. Ти – перекладач. Перекладіть і запишіть слова та словосполучення українською мовою. Усно поясніть написання **не, ні**. Чотири словосполучення за вибором уведіть у речення.

Nincs kihez fordulni, semmibe se vesz, nem más mint, gyűlölet, senkihez se beszélt, szerencsétlen, soha se felejtlek el, lehetetlen, senki se látta, senkitől se függ, függetlenség, nincs időm senkire, senkire se várok szégyellem magamat, semmi szín alatt, semmire se való.

Вправа 306. Ти – редактор. Перепишіть прислів'я, виправляючи помилки.

1. У не щасті не має нібрата, нісвата. 2. Несвяті горшки ліплять. 3. В чужім оці бачить з разу, а в своїм ніразу. 4. Не бери чужого ні чого, не боятимешся ні кого. 5. Ні хто майстром в раз нестав. 6. Ледачому й лінуватись ні коли.

Словник

лицар – lovag

пильний – 1) éber, figyelmes, elővigyázatos;

2) feszült; 3) sürgős; 4) kitartó, komoly;

5) buzgó, szorgos, gondos

гостинець – ajándék, vásárfia

свát – 1) násznagy (в обряді);

2) nász

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Усі слова є частками у рядку

А тільки, бо, під, навіть, зате, коли, ні, або

Б б, же, не, аж, хай, ні, таки, авжеж

В ось, лише, перед, оце, годі, однак, ось, куди

2. Усі частки формотворчі у рядку

А би, хай, нехай, б, най-, як-

Б ані, хай, майже, он, ще, будь-, трохи не, навіть

В наче, он, це, ані, ні, бо, ото, би

3. Усі частки словотворчі у рядку

А так, тільки, би, ото, хіба, ось, саме, будь-

Б аби, казна-, хай, не, навіть, це, небудь-, ані

В же, не, будь-, казна-, ні, хтозна, небудь, ані

4. Усі частки модальні у рядку

А навряд чи, ба, ну, чи не, бодай, хіба, невже, авжеж

Б ані, лише, нехай, -таки, точно, ні, б, хай

В от, ген, казна-, таки, це, ні, ж, -ся

5. Через дефіс треба писати всі частки рядка

А будь/як, отак/то, бозна/який, хтозна/скільки

Б будь/хто, якби/то, що/не/день, от/так

В скажи/но, що/року, будь/чому, ані/хто

6. Правила правопису частки порушено в реченні

А Щастя не шукають, а таки здобувають.

Б І все-таки до тебе думка лине ...

В Щей як він йому зрадів!

§ 56. Підготовка до контрольного диктанту

Вправа 307. Ти – редактор. Перевірте свої знання з вивчених тем. Запишіть текст, вставляючи, де треба, пропущені букви та розділові знаки, розкриваючи дужки.

ТАКОВНІСТЬ

Кажут.. що тактовність починаєт..ся з умін..я знайти прав..льну лінію поведінки з кожною л..диною, залежно від її душевного стану. Це вмін..я відчути людину, начеб(то) доторкнутися до неї душею. Іншими словами, це те чут..я міри яке підказує нам що в цій конкретній с..туації можна а чого (не) слід говорити й робити.

Тактовна л..дина, починаючи розмову завжди спробує з..ясувати чи зацікав..ть (спів)розмовника її тема, чи (не) буде йому нудно або навіть (ні) яково, чи має він час і настрій слухати. Тактовний колега, товариш чи прият..ль (не) стане пр..вселюдно переказувати вам плітку яку щойно почув про вас.

(Не) тактовна людина (с) початку говорить.. а потім думає. А треба навпаки: (с)першу подумати, чи (не) зачепите ви кого(сь) своїми словами, чи (не) зашкод..те кому(сь). (Не) тактовна л..дина завжди буває (не) стриманою фамільярною (само)впевненою (не) рахується з інш..ми л..бить бути в центрі уваги (будь) якою ціною.

Здавалося (б) так просто а як же важко завжди бути тактивною л..диною! (За А. Коваль).

Вправа 308. Прочитайте тлумачення морально-етичних понять. Поговоріть з товаришем, які риси характеру слід у собі виховувати, а яких не повинна мати вихована людина.

Тактовність – це почуття міри, якої необхідно дотримуватися у розмові, вміння відчути межу, яку не можна переступати у стосунках з людьми.

Пліткарство – поширення не підтверджених дійсними фактами чуток, звісток про когось або про щось.

Чуйність – 1. Уважність, сердечне ставлення до людей; чулість.

2. Здатність швидко реагувати на життєві події, факти тощо.

Черствість – відсутність душевного тепла, нечуйність, нечулість до інших.

§ 57. Вигук як особлива частина мови.

Розряди вигуків за значенням.

Звуконаслідувальні слова.

Етикетні форми спілкування

Вправа 309. Ти – дослідник. Прочитайте. Перепишіть речення. Підкресліть слова, що не називають явищ дійсності і не служать для зв'язку між словами і реченнями, тобто не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови. Що виражають ці слова? Для чого їх вживають?

1. Ой, як славно! – вирвалось у мене. 2. Ох, Михайле, Михайле, і що з тебе тільки буде?.. 3. Гай-гай, куди поділася моя радість... 4. Спасибі, дитятко, не треба більше, ой не треба... 5. Нарешті, – сказала вона з докором. – Ох, діти, діти... 6. Ну, то прочитай, зважаючи, що в книзі є ще й розділові знаки. 7. Добрий день і доброго здоров'я вам у хату! (За повістю М. Стельмаха «Гуси-лебеді летять»).

Вправа 310. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх значення. Наведіть схожі за значенням прислів'я угорською мовою. Спишіть, підкресліть члени речення. У ролі яких членів речення виступають у них вигуки? У значенні яких повнозначних частин мови? Обґрунтуйте свої думки усно.

1. Не кажи «гоп», поки не перескочиш. 2. «Будь ласка» не кланяється, а «спасибі» спини не гне. 3. В роботі він «ох», а от їсть за трьох. 4. Нащо вороні довгі розмови, їй досить одного «кра». 5. Яке «помагайбі», таке й «доброго здоров'ячка».

Вигук – це особлива незмінна частина мови, яка виражає почуття, волевиявлення, але не називає їх.

Вигуки відрізняються і від самостійних, і від службових частин мови. Від самостійних частин мови вигук відрізняється тим, що він не називає предметів, ознак, дій і кількості. А від службових – тим, що не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи для створення додаткових відтінків значення.

У деяких випадках вигуки можуть співвідноситися з певними частинами мови, до них можна поставити питання, вони можуть виконувати якусь синтаксичну роль.

Вправа 311. I. Прочитайте текст. Обговоріть в малих групах. На матеріалі прикладів, наведених у попередніх вправах, доведіть правильність висловленого у тексті чи, навпаки, спростуйте його. У якому реченні висловлюється захоплення, у якому – докір, сум, інші почуття? У якому з речень використано так звані етикетні слова-вигуки: висловлення вітання, подяки?

Вони зовсім не схожі на інші слова. Бо... кричать. Це не просто крик. Слова й вигукують, і захоплюються, і страждають, і лякаються, і докоряють, і прохають, і стверджують. У них вся гама переживань, почуттів і волевиявлень людини. За неспокійну вдачу ці слова й названо вигуками.

Вигуки є і словами, і реченнями. У мовленні вони справжні-сінькі речення. Тому тримаються міцно за знак оклику. Це сигнал усім, що вони – речення (За І. Вихованцем).

II. Обмінявшись аркушами з іншими групами, складіть спільний звіт. Порівняйте свої висновки з таблицею.

Групи вигуків

За походженням	Непохідні – утворені з одного або кількох звуків	<i>а! е! у! ой! ех! гай! кхе! гм! хм! бр! ого! гоп! нумо! ох!</i>
	Похідні – утворені від інших частин мови	<i>матінко! леле! диви! отакої! боронь, Боже! біда та й годі!</i>
За значенням	Емоційні – передають почуття, емоції, переживання	<i>ой! а! е! ах! фе! тю! гай! овва! ага!</i>
	Волевиявлення – виражають спонукання до певної дії	<i>цить! годі! ш-ш! тс-с! марш! гей! гов!</i>
	Мовного етикету – виражають привітання, прощання, подяку, вибачення тощо	<i>добрий день! на добраніч! дякую! спасибі!</i>
Звуконаслідувальні слова	окремий вид слів, що їх умовно зараховують до вигуків – відтворюють голоси істот і шуми	<i>ку-ку! ш-ш! дзень-дзень! кукуріку!</i>

Вправа 312. Запишіть вигуки у чотири стовпчики: 1) емоційні; 2) волевиявлення; 3) мовного етикету; 4) звуконаслідувальні слова. По одному слову кожного розряду уведіть у речення.

Му-у-у, ох, годі, тьху, ой, дзень, пробач, дякую, цить, гайда, ого, будь ласка, няв-няв, на добраніч, ку-ку, до побачення, леле, о-хо-хо, тпру, мур-мур, бабах, алло, ай-ай-ай, ш-ш-ш.

Вправа 313. I. Переробіть речення, вживаючи звуконаслідувальні слова. Пригадайте, як утворюються присвійні прикметники. Запишіть речення за зразком.

Зразок: качки кахкають – Почулося качине «ках-ках».

Ворони каркають. Горобці цвірінчать. Кури кудкудакають. Півні кукурікають. Солов'ї витьохкують. Жабки квакають. Журавлі курличуть. Зозуля кує. Корова мукає. Коза мекає. Собака гавкає.

II. Як «розмовляють» ці пташки і тваринки угорською мовою?

Вправа 314. Творча робота. Прочитайте слова ввічливості. З'ясуйте, що вони означають і в яких випадках вживаються. Складіть з ними шість речень.

Доброго ранку! Доброго дня! Добридень! Добрий вечір! Привіт! Вітаю! Радий зустрічі.

До побачення! До скорої зустрічі! Сподіваюсь, ми скоро побачимося! Бувайте здорові! На все добре! З Богом! Бувайте! Щасливо! Щасливої дороги! Усього найкращого! На добраніч! Добраніч! Дякую! Щиро вдячний! Спасибі!

Словник

докір – szemrehányás

докоряти – szemrehányást tesz

§ 58. Інтонування речень з вигуками. Читання вголос. Поради «Як правильно читати»

Перед читанням потрібно визначити, в якому темпі і з якою інтонацією слід читати текст, де змінити інтонацію, які слова виділяти логічним наголосом.

При читанні речень, до складу яких входять вигуки, потрібно враховувати таке:

1. Речення, в яких є вигуки, вимовляють, як правило, з виразною окличною інтонацією. Вигук у них найчастіше стоїть на першому місці. Він може складатися з одного, двох або більше слів: *Гей, якби я знала, що прийде Михайло, я би кучерики зачесала файно! Ой лишенько! Що ж тепер буде?*

2. Намагайтеся передати почуття, які виражають вигуки: жаль, радість, подив, сумнів тощо: *Гай-гай, та й не вдома, де не сядеш – не солома.*
3. Між вигуком і подальшою частиною речення може стояти знак оклику у поєднанні з крапками або тільки крапки. Такі речення виражають інтонаційну та смислову уривчастість: *А-а... тепер зрозуміло...*
4. Етикетні форми виділяйте паузами або окличною інтонацією: *Спасибі, цього достатньо. Доброго дня! Як ваші справи?*

Вправа 315. Прочитайте вголос текст, послуговуючись порадами. Підрахуйте кількість слів, прочитаних за одну хвилину.

Я ПОВЕРНУВСЯ

Здрастуй, моя рідна хато!
Живи довго-довго і прости мені,
що любов до тебе випробував роз-
лукою. Бач, я вже повернувся.
Наніс у світлицю пахоців чужих
країв, і зараз душа моя вітається
зі знайомими кутками, з речами,
зі шпаринками-щілінками та з
маленькими обновами, що впа-
дають у вічі.

О-ох, а хата обступає мене
рідною ласкою. Гомонить ми-
нувщиною і знімає з моїх плечей
утому, наче з брудної одежі роз-
дягає. Тут усе своє, тут кожна
жменя глини, кожна дощечка
зігріті долонями батька-матері,
що прагнули вибудувати оберіг
родинного щастя. Тепер їхнє те-
пло з усіх боків струменить, щоб
жилося мені легко.

Стою й тихо складаю хаті
присягу: їй-богу, поки житиму в
цих стінах і питиму чисту воду з
криниці в цьому дворі, доти ці привітні вікна будуть випроміню-
вати світло на вулицю, щоб не було моторошно ходити повз мою

В. Козуб. Додому

садибу. І вдень, і вночі до мого дому, саду, джерела буде відчи-
нено хвіртку для сусідів, для їхніх дітей і всіх добрих людей (За
В. Думанським).

Словник

шпарина – 1) rés, hasadék, repedés, nyílás; 2) (в речовині) pórus, líkacs.
моторошно – szörnyen, borzalmasan, rémesen, rettenetesen
садиба – 1) (будівля) tanya, major(ság), ház körüli telek; 2) (ділянка) (föld-) birtok,
gazdaság, porta
хвіртка – kis kapu, kert(ajtó)

§ 59. Розділові знаки при вигуках

Вправа 316. Ти – дослідник. Прочитайте речення. Простежте, як виділяють вигуки у вимові та на письмі. Порівняйте свої висновки з правилом.

1. Приступили до Бертольда вояки й гукають грізно: «Гей, виводь ти нас ізвідси! Геть веди, поки не пізно!» 2. Хто нам може розповісти щось таке цілком нове, щоб ніхто з нас не відмовив: «Ет, вже ми чували сеє!» 3. О, сліз таких вже вилито чимало, – країна ціла може в них втопитись... 4. Ох, як то тяжко тим шляхом ходити, широким, битим, курявою вкритим... 5. Хай смертна темнота нам очі застеле! Ой леле! 6. «Ох! – зітхає лицар. – Візьме інший хтось дівчину любу!» 7. «Гей! – кричить він, – обережно! Віку збавите людині!» (З творів Лесі Українки).

Вигуки можуть відділятися комами або знаком оклику. Комою вигук відділяється на початку, у середині або у кінці речення. Знаком оклику відділяються вигуки, які вимовляються з виразною окличною інтонацією.

Слова *о*, *ой* можуть виступати в реченні і вигуками, і часткою. Коли *о*, *ой* вигуки, то після них робиться пауза і ставиться кома, коли це частки, то паузи немає і кома не ставиться: *Ой, де ж бо ти воле, ти зоре таємна? Ой високо сонце в яснім небі стало, гаряче проміння та й порозсипало... О, не один нащадок Прометейя блискучу іскру з неба здобував... О ні! Ще не час! Ще-бо ми не дізнали всіх днів чарівливої ночі...* (З творів Лесі Українки).

Не ставимо кому:

1. Після однозвучних з вигуками часток *ну*, *ох*, *ой*: *Ой леле! Жартуючи, я розказав найщиріші свої почування. Ой гляди! Ще змиють їх холодні роси!* (Леся Українка).

2. Після вигуків, що стоять перед особовим займенником, за яким іде звертання: *Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько – колюче терня?* (І. Франко).

Вправа 317. Прочитайте речення, звертаючи увагу на інтонацію. Перепишіть їх. Усно поясніть розділові знаки після *о* та *ой*. Пригадайте, з яких саме вивчених вами творів запозичено приклади.

1. О, тоді ясні сні оживлять твою путь... 2. Ой ти, дівчино, ясна зоре! Ти мої радощі, ти моє горе! 3. О ні! Являйся, зіронько, мені, хоч в сні! 4. Ой жалю, мій жалю, гіркий непомаду! 5. Але ж монголи дізнаються, що ти випустила мене, а тоді не пощадять тебе. О ні, не хочу сього. 6. О, дякую тобі, донечко, за добру раду! (З творів І. Франка).

М. Примаченко. Ой, підемо на заручини

Вправа 318. Ти – редактор. Перепишіть речення, ставлячи, де треба, розділові знаки. Позмагайтеся, хто більше вгадає творів за жанровими ознаками.

1. Ой чие ж то жито, чиї ж то покоси, чия то дівчина розпустила коси? 2. Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці, бо на вечорницях дівки чарівниці. 3. Гей козаки, ви біднії невольники! Угадайте, що в нашій землі за день тепера? 4. Гей дівко-бранко, Марусю, попівно Богуславко! 5. Ой визволи, Боже, нас всіх, бідних невольників, з тяжкої неволі... 6. Ой ти коте, коточок! Не ходи рано в садочок, не полохай дівочок... 7. Ой спи, дитя, до обіда, поки мати з міста прийде... 8. Ой біжить, біжить мала дівчина, а за нею русалочка... (Народна творчість).

Вправа 319. Виразно прочитайте речення. Перепишіть виділені речення, вставляючи з довідки необхідні вигуки. Усно визначте їх розряд. Поясніть розділові знаки. Пригадайте, з яких творів С. Руданського ці уривки. Передайте своїми словами зміст одного з них.

1. «Чого, брате, так збілів? Що з тобою сталось?» «... за мною через став аж сто вовків гналось!» 2. «Та й п'ятдесят диво в нас... Де б їх стільки взялось?» «..., Іванцю. Нехай так, але десять гналось». 3. Задумався сам король від сього відвіту. «..., каже, покажи середину світу». 4. «...вам, добрі люди!» Та й зачав питати, чи нема у них принаймні дьогтю де продати (З творів С. Руданського).

Довідка: ах, ну, ану, добридень.

Вправа 320. Робота в парах. Використовуючи з довідки слова ввічливості – вигуки, складіть і запишіть діалог «Телефонна розмова». Зверніть увагу на письмове оформлення діалогу, розділові знаки.

Довідка: доброго ранку, доброго дня, добрий вечір, привіт, вибач(те), будь ласка, дякую, спасибі, до побачення, на все добре.

Словник

чарівливий – varázslatos, elbűvölő

дьоготь – kátrány, szurok

§ 60. Розвиток мовлення. Письмовий контрольний твір-розповідь

Вправа 321. I. Пригадайте, які типи мовлення ви знаєте. Назвіть їх характерні ознаки.

II. Прочитайте текст. Визначте, до якого типу мовлення він належить. Що нового ви дізналися з цього тексту?

ДЕРЖАВНИЙ МУЗЕЙ ІГРАШКИ У КИЄВІ: МАНДРІВКА В ДИТИНСТВО

Усі ми родом із дитинства. І кожен пам'ятає свою найулюбленішу іграшку (часто виготовлену батьками чи й власноруч). Доторкнутися до забавок свого дитинства запрошує Державний музей іграшки. Свою історію він розпочав у 30-х роках минулого століття як Художньо-технічна рада з іграшок, де й зберігалися найкращі зразки. Нині їх налічується кілька тисяч, і лише кілька сотень представлено в експозиції, яка часто оновлюється. Експонати дають змогу одержати уявлення про те, як змінювалася іграшка залежно від часу й умов життя. В експозиції виставлено багато унікальних іграшок, які виконують ще й навчальну функцію.

«Лялька і м'яч – дві основні суперіграшки, – розповідає методист музею Людмила Володимирівна Мартинюк. – З ними людство гралося і грається протягом усього періоду свого розвитку. Лялька і м'яч є реалістичними моделями людей і планет, їх символічними образами. У наш стрімкий, насичений інформацією і технологіями час лялька залишається обов'язковим і бажаним атрибутом життя дітей і дорослих».

Мовчазну суперечку на полицях виставкових шаф ведуть традиційні народні ляльки та матеріалізовані герої сучасних мультфільмів, досконалі ляльки-немовлята, довгоногі красуні

Барбі. Народно-традиційні ляльки виготовлені з природних, близьких людині матеріалів – тканини, дерева, глини, соломи, льону, трави, кори, тіста, сиру та ін. Кращі зразки «бабусиних» ляльок зберігають пам'ять народу. Найголовніше, що таку ляльку можна виготовити власноруч.

На жаль, сьогодні в Україні не існує жодного державного підприємства з виробництва іграшок. Можливо, ви – майбутні інженери, технологи й художники, здійснивши мандрівку залами музею, теж зацікавитесь виготовленням іграшок і станете біля витоків відродження української іграшки (За Н. Вдовенко).

III. За зразком цього тексту підготуйте розповідь на одну із тем: а) про музей чи іншу цікаву споруду, що є у вашому місті (селі) або які ви нещодавно відвідували; б) про колекцію, яку ви збираєте; в) про музей, який ви б хотіли відкрити у майбутньому.

§ 61. Дефіс у вигуках

1. Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс.

2. Через дефіс пишуться також вигуки *їй-богу, їй-бо, їй-право, ану-ну*.

3. Вигуки на зразок *леле, лелечко, циттьте, овва, кукуріку, кудкудак, бух, таррах, бабах* пишуться разом. Проте якщо треба передати протяжність, то й ці вигуки можуть писатися через дефіс: *б-б-бах! Бу-ух! Бу-ух!*

В п р а в а 322. Ти – дослідник. Доберіть і запишіть із наведених у довільному порядку речень приклад-ілюстрацію до кожного правила написання вигуків через дефіс.

1. Як тільки за лісом сідало сонце, десь здалеку лунав густий, немовби розлитий у самому повітрі, розлогий вечірній дзвін: Бом! Бо-о-м! Бом! 2. Ку-ку, ку-ку! – рівно дванадцять разів прокувала зозуля. 3. У ту ж мить над озером розляглося нудне протяжне виття: «Овв! Ов-ву! Рах-рах!» 4. «Кр-р! Ку-а-а!» – раптом закричала над ними чорна птиця... 5. Блим-блим над нами! Блим-блим сліпучим вогнем! 6. Їй-богу радий, що всі живі-здорові (За творами В. Близнеця).

В п р а в а 323. Прочитайте загадки і відгадайте, про яких птахів тут йдеться. Перепишіть, подаючи в дужках відгадки. Підкресліть вигуки та звуконаслідувальні слова. Усно поясніть їх правопис.

1. Що воно за дивна птиця? Світла денного боїться, «ху-ху-ху!» – кричить, співа. Відгадали всі? ... (В. Шаройко). 2. В небі

чистому, під сонечком, все хтось дзвонить срібним дзвоничком: «Дзень-дзень-дзень» – славить він погожий день. Може, чули на-весні його дзвоника пісні? (Р. Юзва). 3. Хто гнізда свого не має, яйця іншим підкладає та у лісі в холодку все кує: «Ку-ку, ку-ку!»?

Сова

Жайворонок

Зозуля

Вправа 324. Запишіть правильно вигуки та звуконаслідувальні слова. Усно поясніть ваш вибір. Визначте групу за значенням.

Ох/хо/хо, до/побачення, ку/ку/рі/ку, на/добра/ніч, дзень/дзелень, т/с/с/с, їй/право, ой/леле, гав-гав, аго/о/о/в, ну/ну, рип/рип, ой/ой/ой, трень/брень, о/го/го, о/го.

Вправа 325. Ти – редактор. Перепишіть речення, записуючи вигуки згідно з правилом та ставлячи, де треба, розділові знаки після вигуків.

1. Там так глибоко, що наша дзвіниця пірне! Їй/бо правда!
2. Пливають гуси. Коли це гусак як закричить – ге/ге/ге! – та по воді крилами ляп/ляп/ляп!
3. Ох і стомився я, товариші рибалки!
4. Ай/ай/ай/ай Як же це так, що ви не знаєте що таке крякуха?
5. Чи далеко ще, скажіть будь ласка, до Лохвиці?
6. Аж ось крякуха різко й тривожно, аж ніби захлинаючись: ках/ках/ках
(За творами Остапа Вишні).

§ 62. Повторення вивченого у 7 класі

Вправа 326. Поетична хвилинка. I. Прочитайте поезію, визначте її головну думку.

До рідного слова торкаюсь душею,
боюсь очорнити чи зрадить його.
З цих слів наша мова, пишаємось нею –
це музика й пісня народу мого.
Без неї не зміг би на світі прожити,
не зміг би помітити земної краси,
не чув би й не бачив, як шепчеться жито,
з якого стікають краплинки роси.

В. Герашенко

II. Пригадайте, які самостійні частини мови ви знаєте, на які запитання вони відповідають.

I варіант. Випишіть із тексту п'ять іменників, визначте їх рід, число, відмінок.

II варіант. Випишіть із тексту п'ять дієслів, визначте їх час, число, особу (якщо є).

Вправа 327. I. Прочитайте речення. Чи утворюють вони текст? Свою думку поясніть усно. Запишіть речення у такому порядку, щоб вони утворили текст. Дайте йому заголовок.

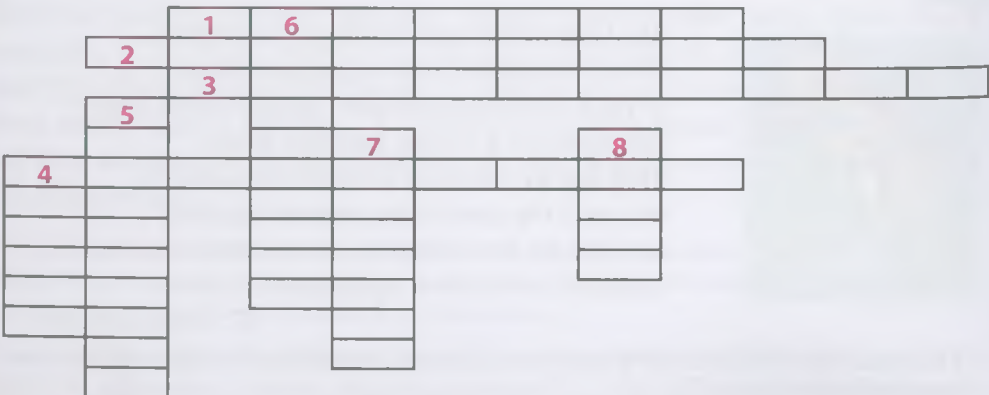
1. Легенькою пеленою здіймається туман над рікою. 2. *Боже, як гарно буває літнього ранку, коли сходить сонце!* 3. А гори під яскравим сонячним промінням вкриваються позолотою й блиском. 4. Пташки, що ховалися на ніч десь по очеретах, випурхують із своїх схованок. 5. Луки виблискують росяними краплинами, наче дорогими самоцвітами. 6. Усе навкруги прокидається від сну, набирає жвавості. 7. Від світла й тепла життєдайного сонця розливаються чудові пахощі трав і квітів.

II. Визначте, якими частинами мови є всі члени виділеного речення.

Вправа 328. Інтелектуальна розминка. I. Відгадайте кросворд.

Горизонтально: 1. Самостійна частина мови, що називає осіб, предмети та явища, відповідає на питання *хто?*, *що?* 2. Службова частина мови, яка служить для зв'язку речень у тексті та для об'єднання простих речень у складне. 3. Самостійна частина мови, яка називає ознаки предметів, відповідає на питання *який?*, *чий?* 4. Самостійна частина мови, яка називає кількість і порядок предметів при лічбі.

Вертикально: 4. Службова частина мови, яка надає словам певних відтінків значень. 5. Самостійна незмінна частина мови, що називає ознаку ознаки, ознаку дії та явищ. 6. Розділ мовознавства, що вивчає частини мови. 7. Частина мови, яка називає дію чи стан предмета, особи. 8. Частина мови, яка не належить ні до самостійних, ні до службових.

II. Які частини мови не згадано у кросворді? Назвіть їх. Наведіть по два-три приклади кожної згаданої у кросворді частини мови.

П р а в а 329. (з ключем). Перевір себе. Випишіть сполучення слів у три стовпчики: 1) ті, в яких прийменники пишемо разом; 2) ті, в яких прийменники пишемо окремо; 3) ті, в яких прийменники пишемо через дефіс.

По/біля ставу, відповідно/до закону, з/по/під сіна, за/винятком двох учнів, з/під саней, у/продовж ночі, під/час відпочинку, по/між лип, з/по/над степу, у/зв'язку/з ремонтом, на/в/коло хати, з/за воріт, за/ради юних, в/напрямку села, з/по/за берези, по/серед лісу, на/відміну/від них, з/над лиману, за/вдяки дітям, з/по/між колод.

К л ю ч: у кожному сполученні підкресліть передостанню букву останнього слова і прочитайте прислів'я.

П р а в а 330. Ти – редактор. Виправте помилки у реченнях, обґрунтуйте свою позицію. Виправлені речення запишіть.

1. Василь відчув страшенну біль. 2. Дорогу перетинала залізничний путь. 3. Марічка пішла за водою. 4. Гуманізм і людяність – найголовніші риси героїв письменника. 5. Дідусь з лопатою копав грядку.

П р а в а 331. Ти – перекладач. I. Перекладіть текст українською мовою, використовуючи набуті знання з перекладу. До тексту доберіть заголовок.

Szeretek nyáron az erdőben lakni. Hallgatom a madarak énekét.

Este meg éjjel csak fülemüle szól. Még pitymallani sem kezd, már hallom a völgyből a fűj pitypalattylását... Három óra van.

Fél órával később ébred a vörösbegy, utána mindjárt a rigó. Hé, a rigó az én kedves madaram! Különösen a sárgarigót szeretem.

Legkésőbb ébred a veréb. Van már néha öt óra is, amikor kidugja buksi fejét a lombok közül, és elkiabálja magát: csiri-biri, ami bizonyosan azt jelenti, hogy: szerencsés jó reggelt kívánok!

Hát ilyen lusta a veréb!

Hát te, aki ezt olvasod vagy hallgatsz, hány órákor szoktál jó reggelt kívánni? (Gárdonyi G.).

II. У перекладеному тексті визначте службові частини мови, випишіть їх в окремі стовпчики. Усно поясніть їх функції. Знайдіть у перекладеному тексті вигук.

П р а в а 332. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис **не** та **ні** з різними частинами мови.

1. Ні, Максим з цієї землі (ні) куди (не) піде! (Іван Багряний).
2. Дідова чумацька натура була (не) розлучна із землею, з твари-

нами, з природою (О. Грищенко). 3. (Не) надовго затримуються і газди (Ю. Станинець). 4. Декотрі поряд розпростерлися долілиць, (не) проминаючи нагоди для відпочинку вироблених за тиждень м'язів (Ю. Станинець). 5. Ще (ні) коли (не) сходилося на раду стільки людей, як тепер (Ю. Станинець). 6. (Не) вже тобі (не) воля не обридла? (Леся Українка) 7. Ще треті півні (не) співали, (ні) хто (ні) де (не) гомонів (Т. Шевченко).

Вправа 333. Інтелектуальна розминка. Зашифруйте речення за допомогою цифр, кожна з яких відповідає певній частині мови.

Частина мови	Шифр
іменник	1
прикметник	2
займенник	3
числівник	4
дієслово	5
дієприкметник	5-а
дієприслівник	5-б
прислівник	6
прийменник	7
сполучник	8
частка	9
вигук	10

Зразок: У першу неділю після першої повної фази Місяця від дня весняного рівнодення святкують Великдень – світле й радісне свято. – 741742117121512821.

1. Червоніла якась велика квітка на долині, вкритій зеленим житом (М. Рильський). 2. Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом (М. Коцюбинський). 3. Ця земля – рідна для мене, бо саме тут я народився, тут бігав луками, милувався казковими краєвидами (М. Тищенко). 4. Дорога йшла чарівною місцевістю, подекуди здіймаючись на шпилі, подекуди збігаючи на широкі луки (В. Леонтович). 5. З моря повівав вітерець, повітря було вологе, напоєне гіркими запахами лавра та м'яти... (За Ю. Мушкетиком).

Вправа 334. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Складіть простий план тексту, за планом перекажіть його. З другого, третього і четвертого абзаців випишіть службові частини мови у три стовпчики: прийменники, сполучники, частки.

ДЕНЬ ТАТА

У багатьох країнах світу третя неділя червня – день незвичайний і надзвичайно важливий. А знаєш, чому? Виявляється, цей день прийнято вважати Днем усіх батьків, наших захисників, порадників, учителів і помічників. Що означає тато для кожної дитини, пояснювати не треба. Кожен із вас і сам розуміє, наскільки важливою і дорогою є ця людина.

Історія свята дуже цікава. У 1909 році американка Сонора Сمارт запропонувала місцевій владі відзначати такий день у їхньому місті. Така ідея у неї з'явилася у зв'язку з тим, що її мама померла рано, татові, Вільяму Джексону Смарту, довелося самому виховувати дівчинку. Вона дуже любила свого тата і в знак вдячності вирішила започаткувати таке свято.

Сьогодні воно відзначається не лише в США, а й в інших країнах світу: Великій Британії, Нідерландах, Франції, Китаї.

В Україні Всенародний день батька відзначається у третю неділю вересня. Але ж не обов'язково чекати цієї дати, аби показати своєму татові, як сильно і щиро ти його любиш!

Любіть своїх батьків, адже вони дають вам життя, допомагають зробити перший крок, підтримують у складний момент... А взагалі, не так важливо, що вони роблять для вас. Головне, що вони ваші батьки! Вже цим вони заслуговують на вашу любов і повагу! (За матеріалами сайту <http://pustunchik.ua>).

Вправа 335. Прочитайте поезію. Яка її основна думка? Про що розповідає нам поетеса?

БАРВИСТЕ ЛІТО

Барвисте літо сипле квіточками,
промінням грає на дзвінкій росі.
Веселка різнобарвними стрічками
сміється над рікою у красі.
Пора чарівна, світла, промениста –
строкате літо роздає тепло!
А в небі синь висока й чиста-чиста
і прохолодою від річки потягло.
Природа гарна, ну, а влітку – диво!
Все в пору цю в гармонії живе.
Усе квітує, всюди так красиво
і на хмарині казочка пливе...

Н. Красоткіна

Дорогі учні!

*Навчальний рік промайнув дуже швидко.
Ви гарно попрацювали.
Сподіваємось, вам було цікаво навчатися.
Але літо вже на порозі. Тому весь авторський
колектив
бажає вам гарного відпочинку!
До нової зустрічі!*

*З найкращими побажаннями
Автори підручника*

Відповіді:

- Вправа 19. Можна, не можна, треба.
 Вправа 31. Японія, ями, я, мир.
 Вправа 46. Чудес на світі не буває.
 Вправа 53. 1) ... ніж обіцяти і не зробити; 2) без роботи
 Вправа 67. Праця з каменю
 Вправа 77. Правда ясніша
 Вправа 84. Краще чесно вмерти
 Вправа 92. ... і серце людське.
 Вправа 101. Чорна земля
 Вправа 109. ... за нашу свободу.
 Вправа 113. 1) ... дурний розум; 2) На чужу роботу... .
 Вправа 131. Книжка мовчки
 Вправа 168. Не зробивши обруча
 Вправа 172. Мова – це
 Вправа 279. Сполучник.
 Вправа 292. Руки працюють
 Вправа 328.

			1 І	6 М	Е	Н	Н	И	К		
2 С	П	О	Л	У	Ч	Н	И	К			
	3 П	Р	И	К	М	Е	Т	Н	И	К	
	5 П		Ф								
	Р		О	7 Д			8 В				
4 Ч	И	С	Л	І	В	Н	И	К			
А	С		О	Є			Г				
С	Л		Г	С			У				
Т	І		І	Л			К				
К	В		Я	О							
А	Н			В							
	И			О							
	К										

Вправа 329. Вчитися ніколи не пізно.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
§ 1. Поняття про українську літературну мову	4
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 5–6 КЛАСАХ	7
§ 2. Розділові знаки у вивчених синтаксичних конструкціях	7
§ 3. Способи творення слів	9
§ 4. Частини мови. Іменник. Прикметник	11
§ 5. Числівник	15
§ 6. Займенник	17
§ 7. Дієслово.....	19
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	21
§ 8. Розвиток мовлення. Повторення вивченого про текст. Простий і складний плани власного висловлювання	22
МОРФОЛОГІЯ ТА ОРФОГРАФІЯ	26
§ 9. Загальне поняття про форми дієслова	26
§ 10. Дієприкметник як особлива форма дієслова	29
§ 11. Дієприкметниковий зворот. Розділові знаки при дієприкметниковому звороті	33
§ 12. Відмінювання дієприкметників	36
§ 13. Активні та пасивні дієприкметники, їх творення	40
§ 14. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників ...	45
§ 15. Правопис <i>-н-</i> у дієприкметниках та <i>-нн-</i> у прикметниках дієприкметникового походження	49
§ 16. Правопис <i>не</i> з дієприкметниками	52
§ 17. Безособові дієслівні форми на <i>-но</i> , <i>-то</i>	56
§ 18. Порядок розбору дієприкметника як особливої форми дієслова ...	59
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	62
§ 19. Розвиток мовлення. Стилї мовлення. Поняття про публіцистичний стиль. Усний переказ тексту публіцистичного стилю	64
§ 20. Дієприслівник як особлива форма дієслова	68
§ 21. Дієприслівниковий зворот	72
§ 22. Розділові знаки при дієприслівникових зворотах	75
§ 23. Дієприслівники доконаного і недоконаного видів, їх творення	78
§ 24. Правопис <i>не</i> з дієприслівниками	83
§ 25. Порядок розбору дієприслівника як особливої форми дієслова	87
<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	89
§ 26. Розвиток мовлення. Письмовий контрольний переказ	92
§ 27. Розвиток мовлення. Ділові папери. Розписка. Лист електронною поштою	93
§ 28. Прислівник як частина мови	96
§ 29. Розряди прислівників за значенням	98

§ 30.	Ступені порівняння прислівників	102
§ 31.	Способи творення прислівників	104
§ 32.	Правопис <i>не</i> та <i>ні</i> з прислівниками	106
§ 33.	Правопис <i>н</i> та <i>ни</i> у прислівниках	108
§ 34.	Написання <i>и</i> та <i>і</i> в прислівниках	109
§ 35.	Розвиток мовлення. Твір-опис діяльності людини у публіцистичному стилі	111
§ 36.	Дефіс у прислівниках	115
§ 37.	Написання прислівників разом та окремо	116
§ 38.	Підготовка до контрольної роботи	118
	<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	119
§ 39.	Службові частини мови. Прийменник	121
§ 40.	Прийменник як засіб зв'язку слів у словосполученні та реченні	124
§ 41.	Групи прийменників за походженням, непохідні та похідні прийменники	126
§ 42.	Правопис прийменників	128
§ 43.	Уживання прийменників з відмінковими формами	129
§ 44.	Особливості вживання прийменників української мови у зіставленні їх із специфічними відмінковими формами угорської мови	133
	<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	136
§ 45.	Переклад тексту українською мовою	137
§ 46.	Сполучник як службова частина мови	138
§ 47.	Класифікація сполучників. Сполучники сурядності та підрядності, їх види	140
§ 48.	Розвиток мовлення. Твір-роздум на екологічну тематику. Діалог	144
§ 49.	Вживання сполучників у простому і складному реченнях	147
§ 50.	Правопис сполучників	148
	<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	151
§ 51.	Частка. Розряди часток за значенням, функції часток	152
§ 52.	Частки <i>-бо</i> , <i>-но</i> , <i>-то</i> , <i>-от</i> , <i>-таки</i> , їх правопис	155
§ 53.	Розвиток мовлення. Складання нотаток до прочитаного тексту ..	157
§ 54.	Частка <i>не</i> з різними частинами мови	159
§ 55.	Написання <i>ні(ані)</i> з різними частинами мови	162
	<i>Тестові завдання для самоперевірки</i>	164
§ 56.	Підготовка до контрольного диктанту	165
§ 57.	Вигук як особлива частина мови. Розряди вигуків за значенням. Звуконаслідувальні слова. Етикетні форми спілкування	166
§ 58.	Інтонування речень з вигуками. Читання вголос. Поради «Як правильно читати»	168
§ 59.	Розділові знаки при вигуках	170
§ 60.	Розвиток мовлення. Письмовий контрольний твір-розповідь	173
§ 61.	Дефіс у вигуках	174
§ 62.	Повторення вивченого у 7 класі	175

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Тетяна ГНАТКОВИЧ
Андріана ЛУКАЧ
Єва БОРИСОВА
та ін.

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням угорською мовою

Підручник для 7 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кирієнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 14,904.
Обл.-вид. арк. 14,0. Тираж 885 пр.
Зам. 61П.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011